

Haziran, 2026

SİYASET BİLİMİ ALANINDA TEORİ VE UYGULAMALAR

EDİTÖR
PROF. DR. SADETTİN PAKSOY

DOI:10.5281/zenodo.21050696

Siyaset Bilimi Alanında Teori ve Uygulamalar

Editör

Prof. Dr. Sadettin Paksoy

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Prof. Dr. Sadettin Paksoy

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Haziran, 2026

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN
978-625-8239-17-0

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak,
Ankara, Türkiye.

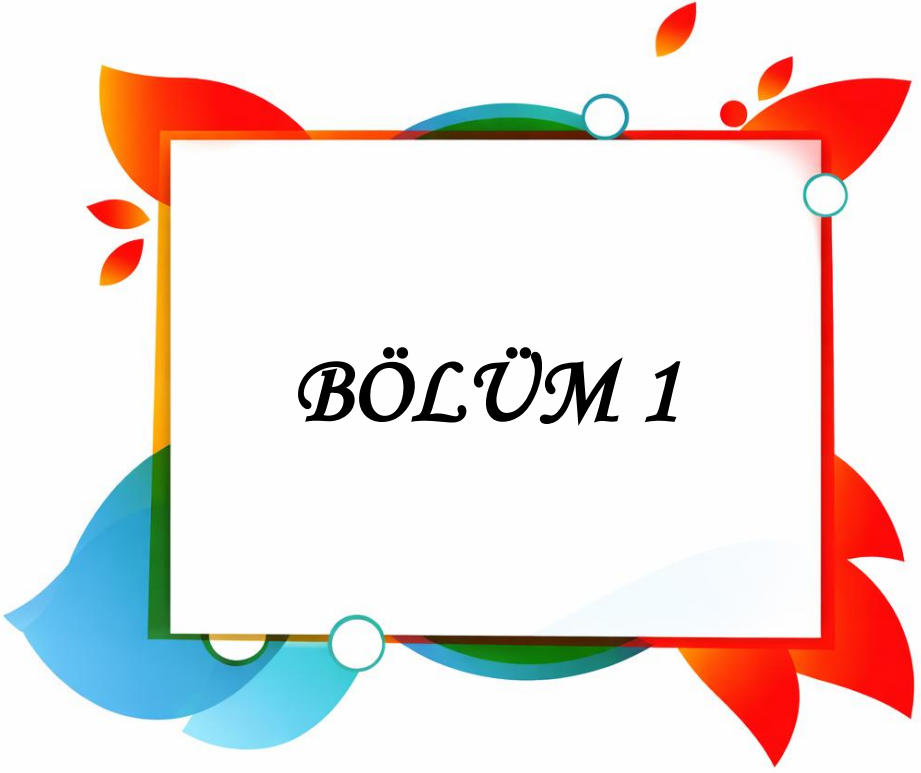
Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuspublishing.com
e-mail: platanuskita@gmail.com



Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.....	5
Seçim Kanunları Perspektifinden Türkiye’de İktidar Değişimi (1946–1957)	
Tuğba Yolcu Eser	
BÖLÜM 2.....	19
Antonio Gramsci’ nin Siyaset Kuramına Katkıları	
Haluk Yaman & İrem Ebrar Demir	
BÖLÜM 3.....	37
Siyasi Palimpsest: Türkiye’de Siyasi Bölünmelerin Yapısı Üzerine	
Serpil Seda Şimşek	
BÖLÜM 4.....	65
İktidar Hırsı ya da Yapısal Fay Hatları	
Ali Demir	



BÖLÜM 1

Seçim Kanunları Perspektifinden Türkiye’de İktidar Değişimi (1946–1957)

Tuğba Yolcu Eser¹

1. GİRİş

Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçiş süreci, Cumhuriyet tarihinin en önemli siyasal dönüşümlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu sürece giden yol, yalnızca 1946 sonrasında yaşanan gelişmelerle sınırlı olmayıp, tek parti döneminde şekillenen siyasal yapı, muhalefet anlayışı ve seçim uygulamalarıyla yakından ilişkilidir (Zürcher, 2010, s. 277-285). Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren siyasal iktidarın merkezî bir yapı etrafında örgütlenmesi ve muhalefetin sınırlı/kontrollü varlığı, bu geçişin niteliğini belirlemiştir (Karpas, 2014, s. 152-160). 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkasının kurulmasını takiben 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri yapılmış olsa da rejimin güvenliği ve inkılapların korunması gerekçeleriyle bu girişimler kısa sürede sonlandırılmıştır (Ahmad, 1996, s. 21-30; Koçak, 2010, s. 95-110).

1930’lu yıllardan itibaren tek parti yönetimi kurumsallaşmış, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) devletle bütünleşen bir yapıya dönüşmüştür. İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan "Millî şef" döneminde siyasal kararlar parti-devlet bütünlüğü içinde alınmış (Koçak, 2010b, s. 45-60), bu dönemde seçimler, rekabetten ziyade mevcut yapıyı meşrulaştıran bir mekanizma olarak işlev görmüştür. Muhalefetin ortaya çıkmasını engelleyen bu hukuki ve siyasi çerçeve, çok partili hayat düşüncesi uzun süre ertelenmiştir (Goloğlu, 1982, s. 15-22). Ancak II. Dünya Savaşı sonrası değişen küresel dengeler ve Türkiye’nin Batı ile bütünleşme çabası, seçim hukukunun iktidar değişimindeki kurumsal araç rolünü ön plana çıkarmıştır. Bu alışma, seçim hukukunun pasif bir çerçeve değil, iktidar değişimini belirleyen bir kurumsal araç olduğu tezini savunmaktadır.

2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEçİş SÜRECİ

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürde demokrasinin yükselişi, Türkiye’de siyasal yapının değişimini zorunlu kılmıştır (Lewis, 2007, s. 289-295). Savaş yıllarındaki sıkıyönetim ve seferberlik politikaları yerini demokratikleşme adımlarına bırakırken, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması bu süreçte kritik bir eşik teşkil etmiştir. Nitekim bu

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dalı, ORCID:0009-0004-6541-3268

konuşma, yalnızca bir demokratik vaat değil, aynı zamanda değişen dünya düzeninde CHP'nin siyasal meşruiyetini korumaya yönelik stratejik bir hamle olarak değerlendirilmelidir.

Tarihsel perspektifte 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişimi, Kazım Karabekir ve arkadaşları tarafından başlatılmış (Goloğlu, 1982, s. 45-60), ancak Takrir-i Sükûn Kanunu ve irticai faaliyet iddiaları nedeniyle 1925'te kapatılarak son bulmuştur (Koçak, 2010, s. 95-110). Benzer şekilde 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi de kontrol dışına çıkma endişesiyle kısa ömürlü olmuştur. Ancak 1945 sonrası dönem, bu önceki denemelerden farklı olarak seçim sisteminin ve hukuki altyapının tartışıldığı daha köklü bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.

3. DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE 1946 SEÇİMLERİ

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti kuruluşundan itibaren kendisini demokratikleşmenin temsilcisi olarak tanımlamıştır. DP'nin özellikle Anadolu vilayetlerinde hızla örgütlenmesi iktidarı rahatsız etmiş, bunun sonucunda belediye seçimleri erkene alınmıştır. DP, bu durumu demokratik ilkelere aykırı bularak 1946 belediye seçimlerini boykot etmiş ve bu tutumuyla mevcut seçim hukukunun meşruiyetini sorgulamıştır (Tuncer, 2008, s. 52-60).

21 Temmuz 1946 genel seçimlerinde ise "açık oy-gizli sayım" yöntemi uygulanmıştır. Bu usul, seçmenin iradesini baskı altında tutarken sayım sürecini denetimsiz bırakmış, dolayısıyla seçimleri bir "meşruiyet krizine" sürüklemiştir. DP'ye yönelik baskılar ve sandık sonuçlarına müdahale edildiği iddiaları, siyasal sistemin kurumsal güvenilirliğini zedelemiştir. (TBMM Seçim Tutanakları Komisyonu Raporları, 1946).

Tablo 1. 1946 Seçim Sonuçları

<i>Partiler</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>	<i>Oy Oranı (%)</i>
<i>Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)</i>	397	85,4
<i>Demokrat Parti (DP)</i>	61	13,1
<i>Bağımsızlar (DP Listesinde)</i>	4	0,9
<i>Bağımsız (Müstakil)</i>	3	0,6
TOPLAM	465	100

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1946). *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları*. https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuc_lari/secim3_tr.pdf?small=1

4. 1946–1950 YILLARI ARASI GELİŞMELER

1946 seçimleri sonrası Meclis, seçimlerin meşruiyetine dair sert tartışmalara sahne olmuştur. İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946 açılış konuşmasındaki uzlaştırıcı dile rağmen (İnönü, 1989, s. 60-62), muhalefet kırsal bölgelerdeki jandarma baskısı ve usulsüzlük iddialarını gündemde tutmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1946). DP, seçim sisteminde köklü reform yapılmaması üzerine zaman zaman Meclis'i boykot etmiş ve sağlıklı bir demokratik zeminin oluşmadığı gerekçesiyle bazı ara seçimlere katılmamıştır (Goloğlu, 1982, s. 75-83). Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu dönemdeki dengeleyici rolü, sistemin tamamen tıkanmasını engellemiş olsa da (Atay, 2004, s. 410-415), yapısal çözüm arayışları ancak 1950'ye doğru ivme kazanmıştır.

5. SEÇİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK VE YÜKSEK SEÇİM KURULU

Seçim reformu süreci DP'nin 1946'daki tekliflerinin ardından Hasan Saka Hükümeti döneminde (1948) ciddiyeyle ele alınmış olsa da sunulan tasarılar muhalefetin yargı güvencesi talebini karşılamaktan uzak kalmıştır (TBMM ZC, 1948, s. 3-15). DP, seçimlerin yargı denetimine alınmadığı hiçbir düzenlemeyi kabul etmeyeceğini beyan ederek baskısını sürdürmüştür. (Ahmad, 1996, s. 54-58).

Nihayet Şemsettin Günaltay döneminde kurulan Bilim Kurulu çalışmaları neticesinde, 21 Şubat 1950 tarihinde 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 21 Şubat 1950). Bu kanunla gizli oy-açık sayım ilkesi yasal güvenceye kavuşturulmuş ve seçimlerin denetimi mülki idareden alınarak yargıya devredilmiştir. Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulunun tesisi seçimlere duyulan güveni tesis eden yargı güvencesini kurumsallaştırmıştır.

6. 14 MAYIS 1950 SEÇİMLERİ VE İKTİDARIN DEĞİŞİMİ

1950 seçimlerine giderken DP, iç disiplinini sağlamlaştırmış ve Ali Fuat Cebesoy gibi prestijli isimleri saflarına katarak meşruiyetini artırmıştır (Yalman, 1970, s. 250-262; Cumhuriyet Gazetesi, 1950). 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimler halkın %89,3'lük rekor katılımıyla bir demokrasi şölenine dönüşmüştür.

Tablo 2. 1950 Yılı Genel Seçim Sonuçları

<i>Parti Adı</i>	<i>Alınan Oy</i>	<i>Oran (%)</i>
<i>Demokrat Parti (DP)</i>	4.241.393	52,68
<i>Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)</i>	3.176.561	39,45
<i>Bağımsızlar</i>	383.282	4,76
<i>Millet Partisi (MP)</i>	250.414	3,00

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. (1950). Genel Seçim Sonuçları. https://www.tbmm.gov.tr/develo/p/owa/genel_secimler/seccimdekiler/partiler?p_sccim_yili=1950

Seçim sonrasında 22 Mayıs 1950’de açılan Meclis’te Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Adnan Menderes ise Başbakanlığa seçilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1950). Bu süreç, "Ak Devrim" olarak adlandırılan ve iktidarın kansasız, barışçıl bir şekilde el değıştirmesiyle sonuçlanan bir kurumsal başarıdır (Ulus Gazetesi, 1950)

7. 1950 SEÇİMİ SONRASI DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra mevcut düzen ve iktidar değışmiş CHP’nin 27 yıllık iktidarlğı sona ermiştir. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Celal Bayar gizli oy ile yapılan seçimde Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, Refik Koraltan Meclis Başkanı, Adnan Menderes ise yeni kabineyi kurmaya memur edildi. (Hürriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1950)

DP bu süreçten sonra üç genel seçim döneminde 10 yıl iktidarda bulunmuştur. DP İktidarı boyunca beş hükümeti de Adnan Menderes kurmuştur. Celal Bayar Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk olarak kendisini koruma görevinde bulunan polislerin bu görevi bırakmalarını istemiştir. Ayrıca TBMM başkanlığına ait olan iki otomobilden birini satacağını ve af yasası çıkaracağını belirtmiştir. (Zafer Gazetesi, 24 Mayıs 1950)

Adnan Menderes Hükümeti güvenoyu aldıktan sonra çalışmalara başlamıştır. Adnan Menderes, hükümetinin programını bazı noktalar üzerinden açıklamıştır. Bütün devlet işlerinden tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraflarını kısmayı ekonomik refahı sağlamayı hedeflemiştir. Hükümet, programında, memleketin huzur ve sükûnunu bozmadan hiçbir siyasi gayeye alet olmayacak şekilde Türk işçisinin grev hakkını yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Hükümetin programında maarif kısmında manevi ve ahlaki kıymetlere büyük yer verileceğı kaydedildikten sonra, geçen Hükümetin maarif sistemi; daha doğrusu sistemsizliğı ve plansızlığı üzerinde biraz durulmuştur. Talim terbiye sisteminde manevi değerlere saygılı nesil yetiştirmeyi göz önünde bulunduracaklarını hedeflemiştir. (TBMM TD, 1950)

Bunun yanında uzun zaman sonra ilk kez özgür seçimler yolu ile halkın düşüncelerini ifade ettiğini, demokrasi bilincinin toplumda daha iyi yer etmesi için yapılması gerekenleri yapacaklarını söylemiştir. Adnan Menderes hükümet programından bahsettiği birleşimde birçok milletvekili de düşüncelerini açıkça ifade etmiştir. Adnan Menderes, yeni iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayıran görüş farkının ziraat işlerinin ele alınışında kendisi gösterecektir şeklinde ifadede bulunarak izleyecekleri iktisadi politikanın Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrı olacağını belirtmiştir. DP'nin programı oylamaya katılan 245 kişinin oyu ile kabul edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes güvenoyu aldıktan kısa bir süre sonra hükümete darbe yapılacağı yolunda bir ihbar almış ve bu gelişme üzerine hükümet başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman olmak üzere birçok amiral ve generali görevden almıştır. (Özer & Bekcan, 2008, s. 7)

Daha önce sözü edilen af yasası çıkarılması da hükümet çalışmalarını yürütürken gündeme gelmiştir. 14 Temmuz 1950 tarih 5666 sayılı kanun ile bazı suç ve cezaların affı hakkında kanun çıkarılmıştır. CHP iktidarı döneminde yasaklı olan Nazım Hikmet Ran çıkarılan Af yasasından faydalanarak serbest bırakılmıştır.

8. YEREL YÖNETİM SEÇİMLERİ

1950 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında yerel yönetim seçimleri yapılmıştır. Muhtarlıklar, Belediyeler ve il Genel Meclisleri seçimleri DP'nin galibiyeti ve üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. (Tuncer, 2011, s.24)

3 Eylül 1950 yılında ise Belediye seçimleri DP'liler için ülke çapında silme bir zafer oldu. CHP'lilerin elinde tuttuğu 600 belediye başkanlığının 560'ı DP'lilerin denetimine geçti. Ekim'deki İl Genel Meclisi Seçimlerinde DP'liler, 67 ilin 55'ini kazandı ve bu durum, DP'lilerin Meclisteki sandalye sayılarını 408'den 503'e ve oy oranlarını da %53,59'dan %58,42'ye çıkardıkları 2 Mayıs 1954 genel seçimlerine kadar devam etti. 1954 seçimlerinde CHP'lilerin sandalye sayısı 69'dan 31'e ve oy oranları da %39,98'den %35,11'e düştü. (Ahmad, 1996, s.60-61)

Adnan Menderes seçimler ile ilgili ise "Türk Milleti Halk Partisini 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti. 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" yorumunu getirmiştir. (*Zafer Gazetesi*, 4 Eylül 1950)

9. SEÇİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK

Milletvekili Seçim Kanununda değişiklik önerisi ilk olarak CHP'den 18 Temmuz 1951'de geldi. Değişiklik asıl olarak Seçim Kurulu üzerinde durmuştur. Kurulun adının Yüksek Seçim Mahkemesi olarak değiştirilmesi, milletvekili seçimine ait her türlü itiraz talebini inceleme, değerlendirme ve son sözü söyleyen mercii olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Değişikliğin kabul edilmesi ile seçim tutanakları TBMM'den alınacak Yüksek Seçim Kurulu'na verilecekti. 26

Şubat 1952 tarihli oturumda Adnan Menderes ve Şemsettin Günaltay arasında seçim kanunu ile ilgili tartışma yaşanmış, Şemsettin Günaltay nispi temsil sistemini savunmuştur.

17 Şubat 1954 tarihine gelindiğinde daha önceden 1952 tarihinde de sunulan seçim kanununda değişiklik konusu görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan bazı değişiklikler ile seçmen kütüklerinin bir örneğinin o bölgede bulunan partilere verileceği, Yüksek Seçim Kurulu'nun üye sayısının ise 6'dan 10'a çıkarılacağı kararlaştırılmıştır. (*Resmî Gazete*. (23 Şubat 1954), 17/02/1954 tarihli 6272 Sayılı Kanun)

Ayrıca Yüksek Seçim Kurulu'nun itirazları kesin sonuca bağlayan son mercii olması üzerinde de durulmuştur. Yüksek Seçim Kurulu'nda bulunan bu yetki sağlamlaştırılmıştır. Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra meclis 12 Mart 1954 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Kararda TBMM'nin ruznamesinde görüşülecek mühim bir madde kalmadığı için yeni meclisin 14 Mayıs 1954 Cuma günü toplanmasına karar verilmiştir. (TBMM TD, 1954, s. 919-920)

10. 2 MAYIS 1954 SEÇİMLERİ

2 Mayıs 1954'te gerçekleştirilen seçimler DP iktidarının zirvesi olmuştur. DP bu seçimle beraber iktidarının önünde hiçbir engel bırakmamıştır. II. Menderes Hükümeti döneminde DP'nin yaptığı çalışmalar sanayileşmenin hızlanması, halkın gelir seviyesinin artması, ülkenin her yerine götürülen ulaşım, sağlık, bayındırlık hizmetleri, açılan üniversiteler, barajlar ve tarımda makineleşme, modern usullerle üretim olumlu sonuçlarını seçimde göstermiştir.

II. Menderes Hükümeti döneminde Osmanlı Devleti döneminden kalan borçlar 1954 yılında tamamen kapatılmış hem ekonomik hem de sosyal refah seviyesi artmıştır.

Seçim hazırlığı esnasında bile DP'nin açılış törenleri, demir atma törenleri devam etmiştir. Vatandaşın DP yönetimini desteklemesi partiye katılım oranını da arttırmıştır.

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerinden sonra yükselmesinin en önemli sebebi iktisadi alanda elde ettiği başarılarından kaynaklanır. DP dönemi boyunca milli gelir artmış, özellikle tarım sektöründe ise büyüme görülmüştür. Tarım alanları genişletilmiş, boş topraklar ekili alan haline getirilmiş nüfus tarıma sevk edilmiştir. DP'nin başarısının bir diğer sebebi ise ulaşım alanında yaptığı büyük katkılardır. Demiryolları, köprüler ve karayolları yapımı bu dönemde hız kazanmıştır.

DP'nin iktisadi, ulaşım bayındırlık hizmetlerinin yanında halkın yanında olmasının başka sebebi ise laikliğin önceki dönemlere göre daha az uygulanır hale gelmesidir. İktidara geldikten hemen sonra kaldırılan Arapça ezan yasağı

halkın desteğini kazandırmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara geldikten itibaren izlediği bu politikalar en güzel sonucunu 1954 seçimlerinde vermiştir.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerine halk büyük katılım göstermiştir. Katılım %88,6 oranında olmuştur. DP oyların %56,61 'ini alarak 1950 seçimlerindeki başarıyı da geride bırakmıştır. CHP ise oyların %34,78'ini almıştır. DP mecliste 541 milletvekili koltuğundan 503'üne sahip olmuş, CHP ise 31 milletvekili çıkarmıştır.

Muhalefet DP'nin aldığı ezici çoğunluğu seçim kanununun aksaklığında bulmuşlardır. (Hürriyet Gazetesi 4 Mayıs 1954)

Tablo 3. 1954 yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları

Parti Adı	Alınan Oy	Oranı
DP	5.151.550	57,61
CHP	3.161.696	33,36
CMP	434.085	4,85
BAĞIMSIZ	137.318	1,54
TKP	57.011	0,64

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimlerdeki_partiler?p_secim_y_yil=1954

11. 1954 SEÇİMLERİ SONRASI GELİŞMELER

1954 seçimlerinden sonra DP'nin mecliste önünde hiçbir engeli kalmamıştır. Meclisin neredeyse tamamı DP milletvekilleri idi. Genel seçim sonuçlarından sonra meclis ilk toplantısını 14 Mayıs'ta yaptı. Yeni dönemde Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı seçimleri yenilenmiştir

Meclis Ali Fuat Cebesoy başkanlığında toplanmıştır. Meclis başkanlığına Refik Koraltan, cumhurbaşkanlığına da tekrar Celal Bayar getirilmiştir. (TBMM ZC, 1954, s. 5-8)

Cumhurbaşkanlığı seçimi de tamamlandıktan sonra Celal Bayar, Adnan Menderes'e onuncu hükümeti kurma görevini verdi. Adnan Menderes hükümeti 14 Mayıs'ta istifa edip 17 Mayıs'ta kuruldu.

1954 seçimi sonrası bazı önemli kanunlar çıkarılmaya başlandı. Emekli Sandığı ve seçim kanununda değişiklik yapıldı. Bu değişikliklerin ardından bağlı bulundukları teşkilat emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacak memurlar hakkında kanun ve Kırşehir ilinin ilçe yapılması hakkında kanun çıkarıldı. Çıkarılan emeklilik kanunu ile devlet memurlarının 25 yılı doldurduktan sonra kurumlarınca gerek görüldüğünde resmen emekliye sevk edebilmelerine olanak veriyordu. Bu kanun dönem boyunca "Görülen lüzum üzerine emeklilik kanunu" olarak anılmıştır. (Tuncer, 2012, s.13)

1954 Seçimlerinden sonra seçim kanununda tekrar değişiklik yapılması gündeme geldi.30 Haziran 1954'te çıkarılan kanun ile farklı siyasi partilerin ortak

adaylarını liste halinde göstermeleri yasaklandı. Ayrıca siyasi partilere radyodan konuşma hakkı kaldırıldı. Böylece artık siyasi partiler radyodan propaganda yapamayacaklardı.

DP Kırşehir ilinde oy sıralamasında ikinci geldikten sonra Kırşehir ilini ilçe haline getiren bir kanun kabul etmiştir. 1954 seçimlerinden sonra alınan bu karar Kırşehir'e ceza mahiyetinde verilmiştir. Malatya ili Malatya ve Adıyaman olarak ise ikiye ayrılmak suretiyle cezalandırılmıştır.

III. Adnan menderes hükümeti iç politikada bunları yaparken dış politikada ise çeşitli kuruluşlara üye olmaktaydı. Ortadoğu'da önemli bir yeri olan Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan arasında kurulan Ortak Savunma ve Bölgesel İş birliği Teşkilatına üye olarak sınırlarını güvence altına almaya çalışmıştır. 2 Nisan 1954 yılında Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan güvenlik iş birliği antlaşmasıyla Bağdat Paktının kuruluşuna ilk adım atılmıştır.

1954 Seçiminden sonra Ekim ayında yapılacak olan il Genel Meclisleri seçimi ertelenerek 25 Eylül 1955'te yapılmasına karar verilmiştir. CHP ile yeni kurulmuş olan Cumhuriyetçi Millet Partisi seçime katılmama kararı aldığı için bu seçimler düşük katılım ile sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Belediye seçimleri de CHP ve CMP'nin katılımı olmadan yapılmış DP oy çokluğu ile seçimlerde galip gelmiştir.

12. SEÇİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK

İktidarda var olan ayrılmalar ve kopmalar muhalefeti birbirine daha çok yaklaştırıyordu. DP hükümeti bu birleşmenin önüne geçmek ve güçlenmelerini engellemek için seçimlerin bir an önce yapılmasını istiyordu. Bu yüzden seçim kanununda değişiklik konusu yeniden konuşulmaya başlandı.

11 Eylül 1957 tarihinde yapılan değişiklik ile seçime katılan siyasi partiler örgüt kurdukları il ve ilçelerde seçime katılmak ve o seçim çevresinin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundaydı. Seçim tarihinden en az altı ay önce mensup oldukları siyasi partiden ayrılmamış olanlar başka bir siyasi parti tarafından aday gösterilemezdi. (Tuncer, 2012, s.68). Alınan bu karar ile Fuat Köprülü'nün başka partiden aday olmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Genel olarak seçim kanununda yapılan bu değişiklik ile partilerin birleşmesi anlamında önlem alınmak istenmiştir. Bu kararlardan sonra partilerin iş birliği yapamayacağı anlaşıldıktan sonra bundan vazgeçildiği ancak muhaliflerin birbirlerine yardımda bulunabilecekleri de söylendi.

13. 27 EKİM 1957 SEÇİMLERİ

1957 seçimlerinde seçim kampanyaları hem muhalefet hem de iktidar için şiddetli geçen en sert seçim ortamlarından biri olmuştur. Andan Menderes ve Celal Bayar iktidarı kaybetmemek için muhalefete ağır konuşup yeniden kazanacaklarına dair mesajlar veriyordu. Muhalefet ise seçimi kazanırlarsa

hükümetten hesap soracaklarını belirtiyorlardı. Bu durum her iki tarafın da birbirlerine ne kadar kin dolu olduğunu göstermekteydi.

DP'den ayrılan Fuat Köprülü de karşı çalışmalarını sürdürüyordu. CHP Seçim çalışmaları yürütürken düzeni değiştireceklerini, basın, toplantı, üniversite, seçim kanunlarında değişiklik yapılacağını garanti ediyordu.

CMP ve HP de demokratik sistemin ülkede yeniden mevcut bulunması için mücadele vereceklerini, ekonomik, toplumsal, siyasal sorunların çözülmesi için çalışmalar yapacaklarını duyuruyorlardı.

Muhalefetin tüm çalışmalarına rağmen 27 Ekim 1957 Seçimleri de DP galibiyeti ile sonuçlandı. Seçim günü sandıkların tamamının kapanmadan sayılmaya başlanması halk üzerinde bir baskı oluşturduğu gerekçesi ile İsmet İnönü tarafından eleştirilmiştir. DP bu seçimlerde daha önce CHP'nin kendisine uyguladığı gibi antidemokratik davranışlarda bulunmuştur. Radyolar daha seçim saati bitmeden 14.30'dan itibaren seçim sonuçlarını ilan etmeye başlamışlardır.

DP 1957 Seçimlerini kazansa da oyları eskiye oranla düşmüştür. DP oyların %47,88 'ini almıştır. Yani ilk kez %50'nin altına düşmüştür. CHP ise %41.09 ile iktidara çok yaklaştı. Hürriyet Partisi %3,84, Cumhuriyetçi Millet Partisi ise %7.14 oy almıştır. Menderes seçim sonuçlarından pek memnun olmamıştır. Çünkü bu seçim tablosu DP iktidarının düşüşte olduğunu en açık göstergesi olmuştur.

Seçimlerden sonra tartışmalar meydana gelmiştir. CHP, Balıkesir, Bilecik, Diyarbakır, Gaziantep, Giresun, İstanbul, İzmir, İzmit, Kastamonu, Konya, Muğla da seçim sonuçlarına itiraz etmiştir. Fakat Diyarbakır ve Bilecik dışında itirazı kabul edilmemiştir.

Seçimlerden sonra Gaziantep, Kayseri, Giresun Çanakkale gibi şehirlerde tepkiler ve olaylar meydana gelmiştir. Bu şehirlerde gösteriler yapılarak seçim sonuçlarına itiraz edilmiştir. Bu olaylardan sonra İnönü, hadiselerden DP'yi Menderes ise CHP'yi sorumlu tutuyordu.²

Tablo 4. 1957 yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları

<i>Parti adı</i>	<i>Alınan oy</i>	<i>Oranı</i>
DP	4.372.621	47.88
CHP	3.753.136	41.09
CMP	652.064	7.14
HP	350.597	3.84
Bağımsız	4.994	0.05

Kaynak: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimlerdeki_partiler?p_secim_yili=1957

² Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1957

14. SONUÇ

Türkiye'nin 1946–1957 yılları arasındaki siyasal süreci seçim hukukunun yalnızca teknik bir düzenleme değil demokrasinin inşası ve iktidar mücadelesinin en kritik aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu on bir yıllık süreç Türk siyasi tarihinde seçimin ve sandığın anlamını temelden değiştirmiştir.

1946 seçimlerinde uygulanan “açık oy–gizli sayım” usulü sandığın halk iradesini yansıtmaktan ziyade mevcut yapıyı onaylayan bir mekanizma olarak kullanıldığını göstermiştir. Bu durumun yarattığı meşruiyet krizi, 1950 yılında 5545 sayılı Kanun ile aşılaraq Türk demokrasisinin şeffaf bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Yüksek Seçim Kurulunun tesisi ve seçimlerin yargı denetimine devredilmesi, sandığa düşen oyun siyasal meşruiyetin tek kaynağı olduğunu tescil etmiş ve "Ak Devrim" olarak adlandırılan barışçıl iktidar değişiminin hukuki temelini oluşturmuştur.

Ancak 1954 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'nin kazandığı ezici üstünlükle beraber seçim hukukunun işlevi farklılaşmaya başlamıştır. 1954'ten itibaren yapılan yasal değişiklikler, başlangıçtaki demokratikleşme idealinden ziyade iktidarın gücünü koruma ve muhalefetin hareket alanını kısıtlama amacına yönelmiştir. Siyasi partilerin ortak aday göstermesinin yasaklanması, radyo propaganda hakkının kaldırılması ve 1957 seçimleri öncesinde getirilen partiler arası birleşmeyi engelleyici düzenlemeler seçim kanununun iktidar tarafından rakiplerine karşı stratejik bir siyasal araç olarak kullanıldığının en açık göstergeleridir.

Sonuç olarak 1946–1957 dönemi Türk seçim hukuku açısından iki yönlü bir gelişim sergilemiştir. Birinci evrede hukuk millî iradeyi vesayetten kurtararak iktidarın el değiştirmesini sağlayan demokratik bir anahtar görevi görmüştür. İkinci evrede ise seçim yasaları siyasal iktidarın kendi varlığını sürdürmek ve muhalefet bloklarını parçalamak adına kullandığı dinamik bir manivela haline gelmiştir.

Bu tarihsel dönemde seçim güvenliğinin ve tarafsız yargı denetiminin olmadığı bir iklimde çok partili hayatın eksik kalacağını ancak aynı zamanda seçim kanunlarının iktidar lehine araçsallaştırılmasının da demokratik rekabeti zedelediğini kanıtlamaktadır. 1957 seçimlerinde DP'nin oylarının ilk kez %50'nin altına düşmesi ve yaşanan sert tartışmalar kurumsal yapıdaki bu değişimlerin toplumsal gerilimi dindirmeye yetmediğini aksine siyasal kutuplaşmayı derinleştirdiğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Araştırma Eserler ve Makaleler

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Atay, F. R. (2004). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş (1946–1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Goloğlu, M. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – Devrimler ve Tepkileri (1924–1930)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İnönü, İ. (1989). *Söylev ve Demeçler (Cilt II)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2010a). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (Cilt I)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2010b). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (Cilt II)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*. Ankara: TESAV Yayınları.
- Tuncer, E. (2011). *1954 Seçimleri*, Ankara: TESAV Yayınları.
- Tuncer, E. (2012). *1957 Seçimleri*, Ankara: TESAV Yayınları
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim (Cilt II)*. İstanbul: Rey Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnan Özer ve Umut Bekcan. (2008). *Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) Bir Dönemin Demokrasi Anlayışı*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Arşiv Kaynakları

Resmî Gazete. (21 Şubat 1950). 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu. Sayı: 7438.

Resmî Gazete. (Mayıs 1950). 14 Mayıs 1950 Seçim Sonuçları ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçları.

Resmî Gazete. (23 Şubat 1954), 17/02/1954 tarihli 6272 Sayılı Kanun

TBMM Tutanak Dergisi. (22 Mayıs 1950). Dönem IX, Cilt 1, Birleşim 1.

TBMM Tutanak Dergisi. (2 Haziran 1950). Dönem IX, Güvenoyu Görüşmeleri.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1948). Dönem VIII, Cilt 3.

TBMM Tutanak Dergisi, IX Dönem, Cilt 29, Birleşim 65, 12 Mart 1954

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 1, Birinci İnikat, 14.05.1954

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1954

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secim_cevreleri?p_secim_yili=1957

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi. (1946, Ağustos–Eylül).

Cumhuriyet Gazetesi. (1950, Mart–Nisan).

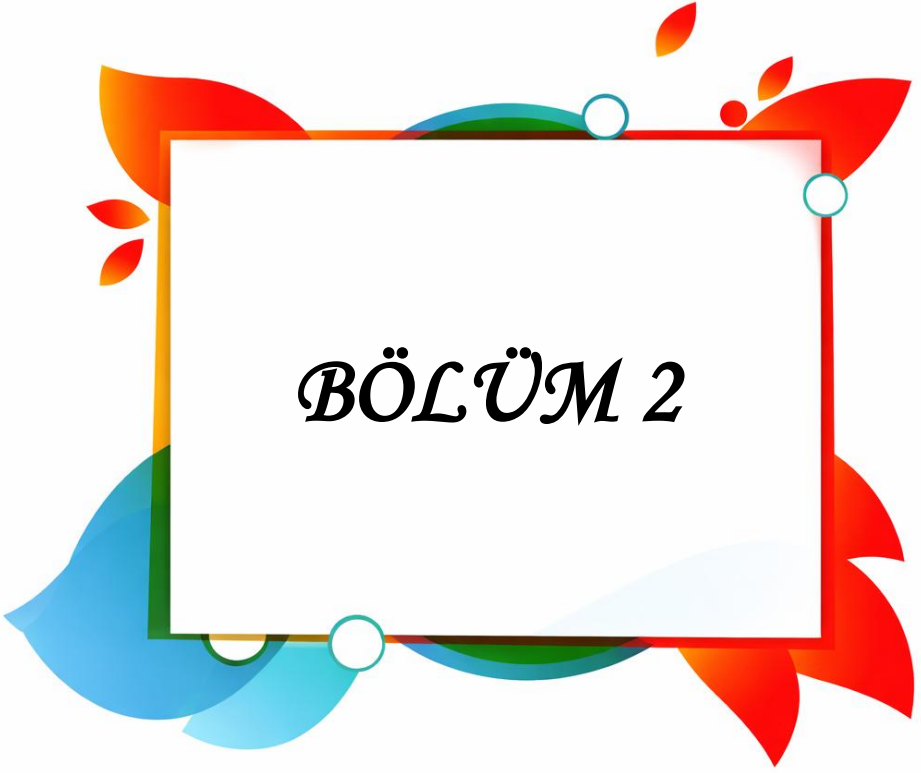
Ulus Gazetesi. (1950, 16–17 Mayıs).

Zafer Gazetesi, (1950, 4 Eylül)

Zafer Gazetesi, (1955, 16 Ekim)

Cumhuriyet Gazetesi, (1955, 8 Eylül)

Hürriyet Gazetesi, (1954, 4 Mayıs)



BÖLÜM 2

Antonio Gramsci' nin Siyaset Kuramına Katkıları

Haluk Yaman¹ & İrem Ebrar Demir²

GİRİŞ

Antonio Francesco Gramsci (1891 – 1937), Arnavut kökenli İtalyan düşünür, Marksist kuramcı, gazeteci, yazar ve siyaset insanıdır. İtalyan Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer alan Gramsci, yirminci yüzyılın en önemli Marksist teorisyenlerinden biridir. Özellikle Marksist düşünceye getirdiği özgün yorumlar ve kültürü, siyasal çözümlemelerin temel unsurlarından biri hâline getiren yaklaşımıyla tanınmaktadır. Marksizm'in eksik kalan yönlerini tespit ederek, bu eksiklikleri belli bir sistem içerisinde geliştirmeye çalışmıştır.

Kapitalist sistemi analiz ederek hegemonya, sivil toplum, devlet, tarihsel blok gibi kavramlar bağlamında Marksist düşünceye yaptığı katkılar ile Marksist bir siyaset teorisine öncülük etmiş ve genel olarak siyaset teorisine farklı bir soluk getirmiştir. Gramsci'nin düşünsel çalışmaları, modern siyaset teorisi ve kültür incelemeleri açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle “*kültürel hegemonya*” (*egemonia culturale*) kavramına yaptığı katkılar, onun siyaset kuramı alanındaki etkisini belirgin hâle getirmiştir. Bunun yanı sıra cezaevi yıllarında kaleme aldığı *Hapishane Defterleri* adlı eser, yalnızca Marksist literatürde değil, çağdaş sosyal bilimler alanında da temel kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Gramsci'nin 1920'li yıllarda geliştirdiği kuramsal yaklaşım, günümüzde de iktidar, toplum, ideoloji ve kültür arasındaki ilişkilerin açıklanmasında başvurulan önemli düşünsel çerçevelerden biri olmayı sürdürmektedir (Başkan, 2022:13).

Antonio Francesco Gramsci, Marksist düşünce içerisinde sivil toplum ile altyapı–üstyapı ilişkileri arasında kurulan keskin ayrımları yeniden değerlendirerek daha bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında kapitalist sistemin yaşadığı krizlere rağmen varlığını sürdürmesi ve güç kazanması üzerine yoğunlaşan Gramsci, yalnızca kuramsal çözümlemelerle sınırlı kalmamış; toplumsal ve siyasal pratiklerin

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6536-9042

² Araştırmacı, Fırat Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0009-0006-3766-9025

işleyişini de inceleme konusu hâline getirmiştir.

Gramsci'nin temel araştırma alanlarından biri, işçi sınıfının egemen sınıflar karşısında neden yeterli ölçüde başarı sağlayamadığının açıklanmasıdır. Bu bağlamda düşünür, iktidarın yalnızca zor kullanımı ve baskı mekanizmaları aracılığıyla sürdürülemeyeceğini ileri sürmüştür. Her ne kadar baskı ve denetim araçları toplumsal düzenin korunmasında etkili olsa da iktidarın kalıcılığı esas olarak toplumun rızasının üretilmesine bağlıdır. Bu durum ise kültürel değerler, ideolojik yapılanmalar ve toplumsal kabuller aracılığıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Gramsci, iktidarın sürdürülebilirliğinde kültürel unsurların belirleyici bir işleve sahip olduğunu vurgulamıştır (Dağdeviren, 2020:157).

Antonio Gramsci'nin siyaset tarihindeki konumu değerlendirilirken, yalnızca kültürel radikal söyleme katkısı değil, Sovyet sosyalist demokrasisi doğrultusunda yeni bir toplum kurma amacıyla yürüttüğü devrimci mücadele de dikkate alınmalıdır. Gramsci'yi 1920'lerin siyasal atmosferinden koparmak, düşünsel ve siyasal gelişiminin temel bir evresini göz ardı etmek anlamına gelir (Başkan, 2022). Antonio Gramsci'nin siyaset teorisinin temelinde devrim olgusu yer almaktadır. Gramsci, Marks'ın öngördüğü işçi devriminin Batı Avrupa'da neden gerçekleşmediğini sorgularken, devrimin hangi koşullarda mümkün olabileceğini de açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, işçi sınıfının sayısal üstünlüğüne rağmen burjuvazi kültürel ve ideolojik açıdan belirleyici bir üstünlüğe sahiptir. İşçi sınıfının baskın olmadığı toplumlarda ise köylü desteği olmaksızın devrim mümkün değildir. Bu nedenle işçi sınıfının diğer toplumsal sınıflar üzerinde hegemonya kurması gerekmektedir. Gramsci, devrimi “*manevra savaşı*” ve “*mevzi savaşı*” olarak iki biçimde ele alır. Manevra savaşı, devletin baskı aygıtlarına yönelik ani devrimci müdahaleyi; mevzi savaşı ise sivil toplum içinde uzun süreli ve kalıcı dönüşümü ifade eder. Tarihsel blok, hegemonya, ideoloji, aydınlar ve devlet-sivil toplum ilişkisi gibi kavramlar, Gramsci'nin Marksist siyaset teorisine yaptığı özgün katkıları ortaya koymaktadır (Ayaz, 2022).

Bu çalışma, Gramsci'nin siyaset teorisini öncelikle hegemonya kavramı çerçevesinde anlamaya ve analiz etmeye odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, tarihsel blok, aydınlar, sivil toplum ve devlet ile hegemonik aygıtlar gibi temel kavramların açıklamaları yapılarak Gramsci'nin dünya görüşü daha sistematik ve kapsamlı bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. TARİHSEL BLOK ve AYDINLARIN ROLÜ

Antonio Gramsci'nin ortaya attığı en önemli kavramlardan biri ‘tarihsel blok’ kavramıdır. Gramsci’de tarihsel blok kavramı, yapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin bütüncül biçimde ele alınmasına dayanmaktadır. Gramsci, bu ilişkide

herhangi bir unsurun mutlak önceliğini savunmamış; ekonomizm ve idealizm gibi tek yönlü yaklaşımları eleştirmiştir. Ona göre tarihsel blokun temel unsuru, yapı ile üstyapı arasındaki birliği sağlayan “organik bağ”dır. Bu bağ ise somut bir toplumsal örgütlenmeye karşılık gelmektedir (Portelli, 1982:4).

Antonio Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapı arasındaki birlik ile toplumsal karşıtlık ve farklılıkların bütünleşmesini ifade eder. Egemen sınıfın kendi çıkarlarını diğer sınıflara benimseterek hegemonya kurmasıyla tarihsel blok oluşur. Bu süreçte egemen sınıf, ekonomik ve kültürel düzeyde toplumsal kesimleri kendi dünya görüşü etrafında birleştirir ve kendi çıkarlarını “ortak duyu” hâline getirir (Ayaz, 2022).

Gramsci’ye göre tarihsel blok, yapı ile üstyapı arasındaki organik bütünlüğü ifade etmekle birlikte, belirli bir tarihsel dönemde üretim ilişkileri, toplumsal örgütlenme biçimi ve sınıflar arası ilişkilerin bütüncül yapısını da kapsar. Bu bütünlüğün oluşabilmesi, hegemonik bir düzenin varlığına bağlıdır. Hegemonya bulunmadığı durumda tarihsel bloktan söz etmek mümkün değildir. Siyasal egemenlik, hegemonya aracılığıyla şekillenir ve toplumsal sınıfların belirli bir bilinç ve uzlaşma çerçevesinde yönlendirilmesiyle güç kazanır. Egemen sınıf, kendi düşünsel ve kültürel yapısını diğer sınıflara rıza yoluyla benimseterek tarihsel blokun oluşumunu sağlar.

Gramsci, Marksist yaklaşımın, üstyapı tarafından kurulan bu hegemonik ilişkilerin altyapı düzeyinde rızaya dayalı olarak nasıl kabul gördüğünü yeterince açıklayamadığını ileri sürer. Bu nedenle hegemonya, yalnızca baskıya dayalı bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal rızanın üretildiği bir mekanizma olarak değerlendirilmelidir (Dural, 2012). Gramsci, ‘tarihsel blok’ kavramını altyapı–üstyapı ilişkisini indirgemeci açıklamalardan korumak amacıyla geliştirmiştir. Bu kavram, iki alan arasındaki organik bütünlüğü ve karşılıklı etkileşimi ifade eder. Altyapıdaki maddi üretim ilişkileri, üstyapıda birden fazla ideolojik yönelime zemin hazırlar; bu ideolojilerden hangisinin egemen olacağı ise toplumsal sınıfların birbirleriyle kurduğu ilişkiler belirlemektedir. Bu nedenle her toplumda farklı bir tarihsel blok ortaya çıkar ve bu blokların devamlılığı da toplumsal dinamiklere göre değişir. Sonuç olarak tarihsel blok, sınıf yapıları ve sınıf mücadeleleri temelinde şekillenen dinamik bir bütünlük olarak değerlendirilir (Sancar, 1997:33).

Antonio Gramsci’de tarihsel blokun anlaşılmasında praxis felsefesi önemli bir yere sahiptir. Antik Yunan düşüncesine ve Aristoteles’e uzanan, Sofistlerle gelişen praxis, insanın toplumsal ve siyasal alandaki eylemlerini ifade eder. Marksist yaklaşımda ise bu kavram, toplumsal sorunların kuram ve pratik birlikteliği içinde çözülmesini öngören felsefi ve sosyolojik bir çerçevede ele

alınır. Gramsci'ye göre praxis, egemen sınıf hegemonyasının pasif biçimde benimsenmesi değil, toplumsal dönüşümü mümkün kılan bir etkinlik alanıdır. Bu nedenle praxis, tarihsel blok içindeki aydınlara üstyapının yeniden üretimi ve işlevselleştirilmesi yönünde sorumluluk yükler (Akkaya, 2014: 42).

Tarihsel bloğun oluşumunda aydınlar önemli ve organik bir role sahiptir. Bunun temel nedeni, egemen sınıfla doğrudan bağlantılı olmalarıdır. Gramsci'nin düşünce dünyasında öne çıkan organik aydın ve geleneksel aydın kavramları, Marksist teoriye yaptığı katkılar açısından önem taşımaktadır. Marx ve Engels, aydınların toplumsal konumları ve etkinliklerine ilişkin genel değerlendirmeler yapmalarına rağmen, modern toplumlarda aydınların yapısal rolünü açıklayan kapsamlı bir teori geliştirememişlerdir (Thomas, 2011: 540).

Sivil toplumda belirli düşüncelerin yayılması ve kabul görmesi büyük ölçüde organik aydınlar aracılığıyla sağlanır. Gramsci'ye göre kapitalist işletme sahipleriyle birlikte gelişen sanayi teknikerleri ve ekonomi politik alanında çalışan uzmanlar da yeni bir aydın katmanı oluşturmuştur. Gramsci'nin söz ettiği bir diğer aydın tipi ise, toplumsal ve siyasal değişimlere rağmen varlığını sürdüren geleneksel aydınlardır. Eğitim, adalet ve sosyal hizmet alanlarında uzun süre etkili olan din adamları bu gruba örnek gösterilebilir (Gramsci, 1986: 309-313).

Gramsci, iktidarı ele geçirmek ve hegemonyasını tesis etmek isteyen her toplumsal sınıfın, hâkimiyetini pekiştirebilmek amacıyla aydınlara ihtiyaç duyduğunu ileri sürer. Bu bağlamda Gramsci, aydınları iki temel açıdan analiz eder. Birincisi, aydınların toplumsal yapı ile bütünleşme düzeyleri; ikincisi ise tarihsel süreçteki konumları, üstlendikleri roller ve yerine getirdikleri görevlerdir. Bu çerçevede, aydınlar, baskın bir sınıfa organik bir bağ aracılığıyla doğrudan bağlı olabilmektedirler (Bağla, 1973:1).

Gramsci, aydınların görevini yalnızca kültürel alanla sınırlamaz. Ona göre aydınlar, kültürel faaliyetlerin yanı sıra üretim ve siyaset gibi alanlarda da etkin rol oynamalıdır. Aydınların temel görevi, siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki iletişimi sağlamaktır. Özellikle hegemonya krizlerinin yaşandığı dönemlerde aydınlar, sorunların çözümü için çaba göstermeli ve hegemonyanın yeniden kurulmasına katkı sunmalıdır (Dural, 2007). Aydınlar her ne kadar üstyapı içerisinde yer alsalar da, kriz dönemlerinde tarihsel bloğun yeniden kurulması ve hegemonyanın devamlılığının sağlanması açısından kritik bir işleve sahiptirler. Aynı zamanda devletin baskı araçlarından yararlanarak uzlaşmaya yanaşmayan grupların sisteme uyum sağlamasında da rol oynamaktadırlar. Bu nedenle iktidara ulaşmak isteyen gruplar, mevcut aydınları kendi ideolojik

anlayışları doğrultusunda dönüştürmeye ve etkileri altına almaya çalışmaktadırlar (Gramsci, 1986: 316-319).

2. GRAMSCI, SİVİL TOPLUM ve DEVLET

Gramsci'nin yaşadığı dönem (1891-1937), iki dünya savaşı arasına ve İtalya'da faşist yönetimin hâkim olduğu yıllara denk gelmektedir. Gramsci, dönemin baskıcı siyasal ortamına rağmen, kapitalist toplumlarda yalnızca baskı ve zor kullanımıyla değil, rıza yoluyla kurulan iktidar ilişkilerini incelemiş ve bu ilişkilerin başarıya ulaşmasının altında yatan nedenleri kuramsallaştırmıştır. Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerine yönelik incelemelerinden farklı olarak Gramsci, bu ilişkilerin nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğü üzerine yoğunlaşmıştır (Sancar, 1997:28).

Sivil toplum, Gramsci'nin siyaset felsefesinde yalnızca üstyapısal değil, aynı zamanda altyapısal özellikleri de bünyesinde barındıran bir unsurdur. Gramsci, çalışmalarını büyük ölçüde bu anlayış üzerine kurmuştur. Ona göre sivil toplum ve devlet (ya da politik toplum), egemen sınıfların toplum üzerinde kurduğu ve doğrudan baskı aracı olarak kullandığı hegemonya işleviyle birbirine bağlıdır (Dağdeviren, 2020:160).

Gramsci, toplumsal sistemin “entelektüel ve ahlaki yönetimi”ni açıklarken *Hapishane Defterleri*'nde sivil toplum kavramına sıkça yer vermiştir. Hegel ve Marx'tan devralınan bu kavram, Gramsci tarafından daha kapsamlı bir anlam çerçevesinde ele alınmıştır. Norberto Bobbio'nun da belirttiği üzere, “Marx sivil toplumu ekonomik ilişkilerin bütünü olarak değerlendirirken, Gramsci bu kavramı ideolojik üstyapı unsurlarının bütünü şeklinde yorumlamıştır.” Gramsci, sivil toplum kavramını Hegel ve Marx'ın düşüncelerinden almasına rağmen, ona özgün bir anlam kazandırarak kavramın önemini büyük ölçüde artırmıştır. Marx, Hegelci bir perspektifle sivil toplumu ekonomik ilişkiler bütünlüğü olarak ele alırken, Gramsci, sivil toplumu ideolojik üstyapının merkezi bir bileşeni olarak yorumlamış ve böylece kavrama ideolojik bir boyut kazandırmıştır (Portelli, 1982: 9-10).

Gramsci, devlet anlayışını yalnızca baskı unsuru üzerinden açıklamamış; devletin aynı zamanda kültürel ve ideolojik yollarla egemenlik kurduğunu savunmuştur. Bu bağlamda devlet, hem zor kullanma gücüne hem de hegemonya üretme kapasitesine sahip ikili bir yapı olarak değerlendirilmiştir (Ayaz, 2022). Anderson'a (1977) göre Gramsci, devlet ve sivil toplum ilişkisini üç farklı biçimde açıklamaktadır. İlk olarak devlet ile sivil toplum birbirinden ayrı ve karşıt yapılar olarak ele alınır (*Devlet ≠ Sivil Toplum*). Bu modelde hegemonya, sivil toplum üzerinden kurulmakta; egemen sınıf, toplumun rızasını sağlayarak kendi iktidarını meşrulaştırmaktadır. Bununla birlikte egemenliğin devamı için

devletin baskı araçlarından da yararlanılmaktadır. İkinci yaklaşımda sivil toplum, devletin bir parçası olarak değerlendirilir (*Devlet > Sivil Toplum*). Bu çerçevede hegemonya yalnızca rızaya değil, aynı zamanda baskı mekanizmalarına da dayanmaktadır. Böylece devlet, toplumsal yaşamın farklı alanlarında hegemonik denetim kurabilmektedir. Üçüncü yaklaşımda ise devlet ve sivil toplum arasında kesin bir ayrım bulunmamaktadır (*Devlet = Sivil Toplum*). Gramsci'ye göre bu iki yapı birbirini tamamlayan unsurlardır. Devlet, hem rıza üretimi hem de baskı mekanizmaları aracılığıyla hegemonya kuran bütünleşik bir yapı niteliği taşımaktadır (Anderson, 1977: 12-15). Bu anlamda Gramsci, meşhur “*devlet=siyasal toplum + sivil toplum*” formülasyonu ile Marksist devlet kavrayışına yeni bir boyut kazandırır. Gramsci'ye göre devlet, siyasal toplumda diktatörlük yani zor ile sivil toplumda ise ideolojisini kitlelerin rızasına dayandırması ile yani hegemonya ile iktidarını tesis etmektedir (Thomas, 2012: 228).

3. HEGEMONYA

Hegemonya kavramına en kapsamlı katkıyı yapan düşünür Antonio Gramsci, bu kavramla Marksist kurama önemli bir açılım kazandırmıştır. Antik Yunan'da hegemonya, yalnızca devletin üstünlüğünü değil, aynı zamanda toplumsal grupların diğer gruplar üzerindeki egemenliğini ifade etmek için de kullanılmıştır. Bununla birlikte, kavramın siyaset bilimi literatüründeki kuramsal çerçevesini oluşturan isim Gramsci'dir (Ayaz, 2022). Başlangıçta devletlerarası ilişkileri tanımlamak amacıyla kullanılan hegemonya, zamanla farklı toplumsal bağlamlarda da çeşitli anlamlar kazanmıştır. Rusya'da işçi sınıfının siyasal üstünlüğünü ifade etmek için kullanılan kavram, Gramsci tarafından sivil toplum bağlamında yeniden yorumlanmış ve bu sayede daha geniş bir teorik kullanım alanına kavuşmuştur (Ayaz, 2022).

3.1. Kavram Olarak Hegemonya

Hegemonya kavramının ilk kullanımları Antik Yunan dönemine dayanmaktadır. Antik Yunan'da “*hegemonia*” kavramı, bir bireyin, toplumsal grubun ya da devletin diğer topluluklar veya devletler üzerinde kurduğu yönlendirici üstünlüğü ifade etmektedir. “*Hegemon*” kavramı ise söz konusu üstünlüğü elinde bulunduran güç veya otoriteyi tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Yetiş, 2013: 87).

Hegemonya, yaygın kullanımıyla bir kişi veya grubun başka kişi ya da gruplar üzerinde kurduğu üstünlük olarak tanımlanmaktadır. Kavram, belirli bir sistem ve düzen içerisinde yer alan bir yapının, toplumdaki diğer yapılar üzerindeki egemenliğini de ifade etmektedir. Ayrıca hegemonya, düşünsel düzlemde alt sınıflar üzerinde kurulan ideolojik egemenlik olarak da ele

alınmaktadır (Karataş, 2018).

Bu kavram siyaset alanında Gramsci ile bütünleşen ve siyasal gelişmenin sadece devletin yanında değil, toplumdaki tüm sosyal ilişkileri içine alacak şekilde varlık göstermesi gerektiğini inanan bir kavramdır (Ayaz, 2022). Genel olarak kabul gören görüş hegemonyanın rızaya dayandığıdır. Bir toplumsal sınıf ya da grup başka bir grup üzerinde bir egemenlik kurmak istiyorsa öncelikle o grup üzerinde kendi hegemonyasını kabul ettirmek zorundadır. Bu hegemonyayı oluştururken de toplumu sadece belirli bir alanda, belirli bir grubu değil de ekonomik, sosyal, kültürel olmak üzere her alanda ve toplumun her kesimi üzerinde bir hegemonya oluşturması gerekmektedir. Bu nedenle iktidarı elde etmek isteyenler, öncelikle hegemonik anlamda üstünlüğünü kabul ettirmelidirler (Ayaz,2022).

Hegemonya, temel olarak zor ve rızanın birlikteliğine dayanır. Buna göre egemen güç, toplum üzerinde hegemonya kurabilmek için hem zorlayıcı araçlara hem de rıza ve onay üretme kapasitesine sahip olmalıdır. Ayrıca hegemonya kuran bir grubun, bu yapıyı sürdürülebilir kılabilmesi için toplumun farklı talep ve beklentilerine karşılık vermesi ve toplumsal eğilimleri doğru biçimde analiz etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda egemen sınıfın, toplumsal istek ve yönelimlerdeki olası değişimleri önceden öngörerek gerekli önlemleri alması, hegemonik yapının sürekliliğini sağlamakla beraber egemen sınıfın kurduğu hegemonyanın kalıcı hale gelmesine de katkı sunmaktadır (Yıldırım, 2018).

Hegemonya durağan bir yapı değildir; ekonomik, siyasal ve askerî alanlardaki değişimlere bağlı olarak sürekli yeniden şekillenmektedir. Bu nedenle bir ülke ya da toplumsal grubun hegemonya kurması kadar, bu hegemonyayı sürdürebilmesi de önem taşımaktadır. Egemen güç, hâkimiyetini koruyabilmek amacıyla kendisine bağımlı hâle gelen sınıflara zaman zaman tavizler verebilmekte; böylece yalnızca ekonomik değil, sosyal ve kültürel alanlarda da etkisini devam ettirebilmektedir. Hegemonya, hem ulusal sınırlar içerisinde toplumsal gruplar arasında hem de uluslararası alanda devletlerarasında ortaya çıkabilmektedir. Uluslararası düzeyde hegemonya, bir devletin başka devletler üzerinde ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda üstünlük kurmasını ifade etmektedir.

Ulusal ya da uluslararası düzeyde hegemonya, baskı ve rıza unsurlarına dayanabilmektedir. Ancak hegemonyanın kalıcılığı açısından rızaya dayalı yapı daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü baskıya dayalı hegemonya kırılgan bir yapıya sahipken, rızaya dayalı hegemonya daha sağlam temeller üzerinde inşa edilmekte ve bu durum hegemonyanın sürekliliğini sağlamaktadır (Ayaz, 2022).

3.2. Gramsci ve Hegemonya

Gramsci'nin hegemonya düşüncesini, İtalya'nın siyasal birliğinin kuruluş sürecine kadar götürmek mümkündür. Gramsci, hegemonyayı tanımlarken esasen kuruluş aşamasındaki sınıfsal çatışmalara işaret etmektedir. Ona göre hegemonya, yönetici sınıf ile yönetilen sınıf arasındaki mücadeleye dayanır. Bu bağlamda yönetici sınıf devlet aygıtını ifade ederken, yönetilen sınıf işçi sınıfı ve köylülerden oluşmaktadır. Ve temel mücadele devlet ile işçi sınıfı arasında gerçekleşmektedir. Ancak bu mücadeleden önce işçi sınıfının kendi hegemonyasını köylü kesim üzerinde kurması gerekmektedir. Çünkü yönetilen sınıfın kendi içinde bir birlik ve bütünlük sağlaması, yönetici sınıfla hegemonya mücadelesine girebilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır (Dural, 2012). Hegemonya anlayışını geliştirirken birçok sosyalist düşünürden etkilenmiştir. Bu düşünürlerden biri olan Vladimir Lenin, hegemonyayı işçi sınıfının diğer toplumsal sınıflarla, özellikle köylülerle kuracağı ittifak temelinde açıklamıştır. Lenin'e göre hegemonya, işçi sınıfı ile köylü sınıfı arasındaki ittifak sayesinde sağlanmaktadır. Gramsci ise bu yaklaşımı geliştirerek hegemonyanın yalnızca siyasal ittifaklarla değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik süreçlerle de inşa edildiğini savunmuştur. Böylece hegemonya kavramını daha kapsamlı bir çerçevede ele almıştır. Ona göre hegemonya, sınıfların yapacakları ittifakın yanında toplumsal alanda da var olmalıdır. Yani hegemonya ahlaki, siyasi ve kültürel gibi toplumsal hayatta da varlık göstermelidir. (Ayaz,2022).

Gramsci'den önce hegemonya kavramı, siyasal alanda daha sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Gramsci ise *Hapishane Defterleri'* nde hegemonya kavramını niteleyen dört özellik dile getirmektedir;

- i. Zor'a karşı rızanın imalatını amaçlayan bir stratejiyi ifade etmektedir
- ii. Etkin olduğu alan devletten çok sivil toplumdur
- iii. Faaliyet alanını bir manevra savaşına uygun olan 'Doğu'dan çok, mevzi savaşına uygun olan 'Batı'dır
- iv. Embriyo halindeki kapsayıcı ve formel bir toplumsal iktidar kuramı olduğundan burjuva ve proleter önderlik stratejilerine aynı derecede uygulanabilir durumdadır.

Varsayımların ilk üçü, Gramsci'nin temel terimleri arasındaki Gramsci'ye göre hegemonya, köken itibarıyla üst sınıf ile alt sınıf arasındaki ilişkilerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Gramsci'ye göre hegemonya, kökeni itibarıyla üst sınıf ile alt sınıf arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda hegemonya, yalnızca güç kullanımına dayanan bir olgu olmayıp, aynı zamanda rızaya dayalı bir toplumsal düzeni ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle,

hegemonya, alt sınıfların egemen sınıfa gösterdiği rıza ile şekillenmektedir. Köylü sınıfı gibi alt sınıfların, işçi sınıfının egemenliğini desteklemesi ve ona onay vermesi, mevcut yönetici sınıfın yerini alacak yeni bir toplumsal güç oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu süreç, yeni egemen sınıfın toplum genelinde hâkimiyet kurmasını mümkün kılmaktadır (Thomas, 2010).

Gramsci, egemen sınıfın hegemonyasının yalnızca askerî ya da baskıcı güç aracılığıyla değil, aynı zamanda toplumsal onay ve rıza yoluyla da sürdürüldüğünü vurgulamaktadır. Ona göre hegemonya, salt baskı ve zor kullanımından ibaret değildir; aksine, hegemonya altındaki sınıfların rızasına dayanan bir yönetim biçimidir. Bu nedenle Gramsci, zorlayıcı ve baskıcı güç anlayışından ziyade, yumuşak güç ve rıza temelli bir egemenlik anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Sınıflar arasındaki mücadelenin temel zemini, hegemonyanın kurulduğu siyasal alandır. Siyasal alan, yalnızca sınıf çıkarlarının siyasi partiler aracılığıyla temsil edildiği bir yapı değil; aynı zamanda sınıf mücadelelerinin yürütüldüğü ve bu mücadeleler sonucunda sınıfların yeniden biçimlendiği bir süreçtir (Kılıç, 2006: 8). Bu mücadelenin en belirgin göstergelerinden biri siyasi partilerdir. Siyasi partiler, toplumsal ve siyasal mücadelelerin yürütülmesinde temel araçlar olarak işlev görmektedir (Oçak, 2019, s. 81-82).

Antonio Gramsci, üstyapı kuramcıları arasında değerlendirilen düşünürlerden biridir. Gramsci'nin hegemonya kavramı, bir sınıfın ideolojik egemenliğine ve bu egemenliğin sürdürülmesini sağlayan hâkimiyet biçimlerine odaklanmaktadır. Hegemonya kuramının temel inceleme konusu, yönetilen kesimlerin yönetici sınıfın tahakkümüne nasıl rıza gösterdiğinin açıklanmasıdır. Gramsci'nin proletarya egemenliğine dayanan devrim anlayışı, öncelikle köylü sınıfının işçi sınıfının egemenliğine rıza göstererek onu desteklemesini, ardından ise egemen sınıfın yerini alacak yeni proleter sınıfın toplumun genel yönetimini üstlenmesini öngörmektedir (Dural, 2012, s. 311). Bu hegemonik iktidar sistemi, egemenliğin sürdürülebilirliği açısından yönetilen kitlelerin gösterdiği rıza düzeyine bağlı olarak zor kullanımının azaltılmasıyla karakterize edilmektedir. Söz konusu uzlaşma düzeninin denetim mekanizmaları ise tarihsel süreç içerisinde şekillenen ideolojik yapılar ve egemen sınıfın yanında konumlanan aydınların ortaya koyduğu düşünsel çerçeveler aracılığıyla işlemektedir. İdeolojik aktarım süreci; okullar, kiliseler, gazeteler, siyasi partiler ve dernekler gibi kültürel kurumların oluşturduğu geniş bir ağ üzerinden gerçekleştirilmektedir.

3.3. Baskı ve Rızaya Dayalı Hegemonya

Hegemonya, tek bir olguya indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir kavramdır. Bu bağlamda hegemonya yalnızca güç ya da askerî üstünlük

temelinde açıklanamaz; aynı zamanda ideolojik, ahlaki ve manevi unsurları da bünyesinde barındırır. Hegemonya, egemen sınıfın alt sınıflara zor kullanarak kendi değerlerini dayattığı bir süreçten ibaret değildir. Aksine, büyük ölçüde rızaya ve inanca dayanan bir toplumsal ilişki biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede hegemonya, alt sınıfların egemen sınıfın ahlak anlayışını, kültürel değerlerini ve liderliğini benimsemeleri ve bunları kaçınılmaz ya da doğal bir durum olarak kabul etmeleriyle güç kazanmaktadır. Dolayısıyla hegemonyanın yalnızca baskı ve zor yoluyla ortaya çıktığını savunan yaklaşımlar eksik kalmaktadır. Bununla birlikte hegemonya, yalnızca rızaya dayalı bir süreç olmayıp, belirli durumlarda zor ve baskı unsurlarını da içerebilmektedir. Baskıcı hegemonya üç farklı biçimde ortaya çıkabilir. İlk olarak, alt sınıflar egemen sınıf tarafından kendi imkân ve kapasitelerini aşan bir zorlayıcı sürece maruz bırakılabilir. İkinci olarak, yönetici sınıf alt sınıflar üzerinde sistematik bir üstünlük kurarak onları baskı altında tutabilir. Üçüncü olarak ise yalnızca yönetici sınıfın varlığının ve çıkarlarının merkeze alındığı, sivil toplumun yok sayıldığı bir hegemonya anlayışı söz konusu olabilir. Bu durumda halkın rızasından söz etmek mümkün değildir (Bank, 2015).

Hegemonya, yalnızca belirli bir alandaki baskı mekanizmalarıyla açıklanabilecek bir olgu değildir. Bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurabilmesi, siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik alanlar başta olmak üzere toplumsal yaşamın farklı boyutlarında etkili olmasına bağlıdır. Bu nedenle hegemonya kavramı yalnızca askerî üstünlük çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Her ne kadar askerî güç hegemonyanın unsurlarından biri olsa da, hegemonya esas olarak düşünce sistemleri, ideolojiler ve kültürel değerler aracılığıyla inşa edilmektedir. Dolayısıyla hegemonya, yalnızca baskı ve zor kullanımına dayanan bir yapı olmayıp, aynı zamanda toplumsal rızanın üretilmesi ve sürdürülmesiyle de varlığını devam ettiren çok boyutlu bir süreçtir. Bu yaklaşım doğrultusunda Gramsci, çatışma ve savaşın merkezde olmadığı bir hegemonya anlayışı geliştirmiştir. Dolayısıyla hegemonya, hem zor ve baskı yoluyla hem de rıza temelinde kurulabilen bir egemenlik biçimi olarak değerlendirilmektedir (Ayaz, 2022). Sürekliliği sağlamaya yönelik üstünlük mücadelesini esas almaktadır. Antonio Gramsci'ye göre hegemonya, alt sınıfların egemen sınıfın üstünlüğünü nasıl meşru kabul ettiği ve bu üstünlüğe nasıl rıza gösterdiği ile ilgilidir. Hegemonya, egemen sınıfın kendi ideolojisini toplumun geneline kabul ettirmesi ve bu ideolojinin ortak çıkar olarak algılanmasını sağlamasıyla oluşur. Bu süreçte egemen sınıfın çıkarları, diğer toplumsal kesimler tarafından da benimsenerek doğal ve ortak çıkarlar olarak görülür. Bu bağlamda üstyapı kurumları hegemonya açısından kritik bir rol üstlenir. Eğitim, din ve kitle iletişim araçları gibi ideolojik araçlar aracılığıyla toplumsal rıza üretilir ve mevcut eşitsizliklerin meşrulaştırılması sağlanır (Kabataş ve Kök,

Gramsci'nin hegemonya anlayışı, önemli ölçüde Niccolò Machiavelli'nin siyasal iktidar analizinden beslenmektedir. “Machiavelli, egemenin iktidarını sürdürürken iki temel araca başvurabileceğini belirtir: yasalar (rıza) ve zor kullanımı. Bu ayrımdaya yasalar insanlara özgü bir yönetim biçimini, zor ise hayvani nitelikte bir güç kullanımını temsil eder. Egemenin, öncelikle rızaya dayalı yöntemleri kullanması; bu yöntemlerin yetersiz kaldığı durumlarda ise zorlayıcı araçlara başvurması gerektiği ifade edilir”. Machiavelli ayrıca bu ikili yapıyı “*aslan*” ve “*tilki*” metaforlarıyla açıklar; aslan güç ve baskıyı, tilki ise kurnazlık ve yönlendirme kapasitesini simgeler (Machiavelli 2016). Gramsci, bu ikili yaklaşımı yeniden yorumlayarak hegemonya kavramını geliştirir. Ona göre egemenlik yalnızca zor kullanımıyla değil, aynı zamanda rızanın üretimiyle de sürdürülmektedir. Bu bağlamda hegemonya, baskı ve rızanın birlikte işlediği karmaşık bir iktidar ilişkisini ifade eder ve özellikle Batı Avrupa'daki kapitalist devlet yapılarının analizinde merkezi bir kavramsal araç hâline gelir.

Hegemonya kavramının ortaya çıkışıyla birlikte önem kazanan bir diğer kavram da “hegemonya krizi”dir. Hegemonya krizinin, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren var olduğu ileri sürülebilir. İlk insanların toplu hâlde yaşamaya başlamasıyla birlikte, bireyler arasında üstünlük ve egemenlik mücadeleleri de ortaya çıkmıştır. Toplumdaki tüm bireyleri kapsayan merkezi bir kontrol mekanizmasının bulunmaması, insanların çeşitli küçük topluluklar oluşturmaya neden olmuştur. Bireyler, belirli kişiler etrafında birleşerek küçük topluluklar meydana getirmiş; bu topluluklar ise birbirleri üzerinde üstünlük kurmaya ve egemenlik inşa etmeye çalışmıştır. Genel bir kontrol mekanizmasının oluşmasına kadar, söz konusu küçük topluluklar arasındaki hegemonya krizi devam etmiştir (Hobbes, 2020).

Hegemonik krizler, egemen gücün devlet aracılığıyla gerçekleştirdiği eylem ve politikaların toplum tarafından benimsenmemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda egemen sınıf, toplumsal rızayı kaybettiği için baskı ve zor kullanma yöntemlerine yönelmektedir. Başka bir ifadeyle, toplum artık eski düşünce ve söylemlerden uzaklaşmakta; daha önce doğru kabul edilen değer ve düşüncelerin aslında geçerliliğini yitirdiğine inanmaktadır. Böylece egemen sınıf, geleneksel söylem ve düşüncelerinin toplum üzerinde eskisi kadar etkili olmadığını fark etmekte ve bunun sonucunda baskı araçlarına başvurmaktadır. Tam da bu noktada, yönetenler ile yönetilenler arasında bir hegemonya krizi ortaya çıkmaktadır (Bank, 15).

3.4. İdeolojiler ve Hegemonik Aygıtlar

Gramsci, ideoloji ile hegemonya arasındaki farkın özellikle baskı boyutunda ortaya çıktığını belirtmektedir. İdeoloji, yalnızca bireylerin zihnindeki bir bilinç değil, aynı zamanda somut kurumlarda varlığını sürdüren ve günlük pratikler aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilmesi gereken bir olgudur. Ona göre, ideolojiler hegemonya kavramına kıyasla daha çok baskıya dayalıdır. Hegemonya ise, Gramsci'nin ideoloji ve siyaset alanına ilişkin düşüncelerinin temelini oluşturan öğütleyici bir işlev görür (Bank, 2015). Gramsci, ideoloji kavramını organik ve keyfi olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre organik ideolojiler, toplumsal bütünlüğün sağlanmasına hizmet eden bilinç biçimleri iken, keyfi ideolojiler kişisel spekülasyon ve tasarımlara dayalıdır. Organik ideolojileri toplumsal süreklilik açısından yapısal bir gereklilik olarak gören Gramsci, bu ideolojilerin kapitalist toplumda egemen sınıfın iktidarını pekiştiren ve bu iktidar etrafında toplumsal bütünleşmeyi mümkün kılan ideolojik bir yapı oluşturduğunu savunur (Sancar, 2014: 36).

Bir toplumsal alanda belli bir hegemonyanın kurulması kadar, bu hegemonyanın kalıcı ve sürdürülebilir olması da önem taşır. Hegemonyanın baskı unsurlarıyla ortaya çıkması onu tek başına kalıcı hale getirmez; asıl belirleyici olan, hegemonyanın rızaya dayalı olarak tesis edilmesidir. Kalıcı hegemonya, ancak toplumsal rıza ile inşa edilen hegemonya türüdür. Tam bu noktada ideolojiler ve düşünsel sistemler devreye girer. Çünkü ideolojik bir hegemonya var olmadığında, baskı ve zora dayalı hegemonya anlayışı belirginleşir. İdeolojik hegemonyanın kurulmasını sağlayan temel araçlar ise hegemonik aygıtlardır. Hegemonik sınıf, kendi ideolojisini yalnızca bu araçlar aracılığıyla topluma yansıtabilir ve hegemonyasını kalıcı kılabilir. Bu nedenle, hegemonik aygıtlar yönetici sınıf için hayati bir öneme sahiptir (Ayaz, 2022).

Yönetici sınıf, kendi ideolojisini yaymak amacıyla sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlere sahiptir. Bu örgütler, yalnızca ideoloji yaymakla sınırlı olmayan, aynı zamanda toplumsal iletişim araçları ve kamuoyu üzerinde etki oluşturmayı sağlayan tüm mekanizmaları kapsamaktadır. Gramsci'ye göre, ideoloji yayma işlevi gören örgütler, genel kültürel etkinliklere katkıda bulunan örgütlerden ayrılmaktadır. Kilise, eğitim kurumları ve basın kuruluşları kültürel işlev üstlenen örgütler arasında yer almaktadır. Eğitim kurumları ve halk üniversiteleri ise, devlet kontrolünde olsun ya da olmasın, sivil toplumun ikinci kültürel bütünlüğünü oluşturmaktadır. Basın ve yayın kuruluşları ise sivil toplum içinde üçüncü önemli kurumsal yapıyı temsil etmektedir (Portelli, 1982: 22).

Hegemonyanın çeşitli toplumsal alanlardaki etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüde önemlidir. Bu nedenle, hegemonya kavramına ilişkin tartışmalar ve

kavramın anlamı kadar, Gramsci'nin hegemonya anlayışını doğru biçimde kavrayabilmek için hegemonya araçlarının incelenmesi de büyük önem taşımaktadır. Gramsci, bu somut kurumları hegemonik aygıt olarak tanımlar. Hegemonik aygıtlar, bir sınıfın ve bu sınıfın destekçilerinin siyasi iktidarı sürdürmek ve güçlerini pekiştirmek amacıyla kullandığı araçlar olarak ortaya çıkar. Medya, eğitim kurumları, siyasi partiler ve dini kurumlar gibi yapılar, hegemonik aygıtlar olarak yaygın biçimde işlev görür. Bu aygıtlar, bağımsız ve özerk görünmelerine karşın, pratikte sivil toplum alanında gündelik ilişkileri düzenleyerek siyasi iktidarın devamlılığını destekler. Siyasi iktidar, varlığını sürekli kılmak ve meşruiyetini güçlendirmek amacıyla bu aygıtları yoğun biçimde kullanmaktadır (Ayaz, 2022).

Devlet, bireylerin toplum içinde bilgili ve bilinçli bireyler olarak yetişmesini amaçlar. Bu noktada, “bilgi” kavramının neyi ifade ettiği ve bilginin topluma nasıl aktarılması gerektiği büyük önem taşır. Devlet, eğitim yoluyla topluma fayda sağlayacak bilgileri önceliklendirir ve toplumsal yarar sağlamayan içerikleri göz ardı edebilir. Bu bağlamda, topluma aktarılan bilginin doğru ve güvenilir olması esastır; hayalci veya gerçek dışı bilgilerden kaçınılmalıdır. Ancak devlet, bilgiyi kendi süzgecinden geçirdikten sonra topluma sunarsa, bu bilgi hegemonya aracı olarak işlev görür.

Öte yandan, devlet bilgiyi toplum içerisinde hegemonya kurma amacıyla yanlış veya çarpıtılmış biçimde aktarırsa, bu durumda bilgi, yalnızca devletin çıkarları doğrultusunda kullanılan bir araç hâline gelir ve hegemonik bir işlev kazanmaktan öteye geçemez (Platon, 2018).

Gramsci, baskı ve zor üzerine kurulu hegemonyadan ziyade, rızaya dayalı hegemonya anlayışını savunmuştur. Bu bağlamda, rızaya dayalı hegemonyanın oluşumunda eğitimin merkezi bir rol oynadığını vurgular. Eğitim, yalnızca bireylerin rızalarını kazanmak suretiyle hegemonya tesis etmekle kalmaz, aynı zamanda mevcut hegemonik düzenin devamlılığını da sağlar. Dolayısıyla eğitim kurumları, hegemonyanın inşası ve sürdürülmesinde temel araçlardan biri olarak kabul edilir. Devlet, hegemonik iktidarını sağlamlaştırmak için eğitimi öncelikli bir strateji unsuru olarak kullanmalıdır. Bu süreç, bireylerin çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemlerinde hegemonik değerlerin benimsenmesini sağlayarak, uzun vadeli rızaya dayalı bir hakimiyet oluşturur. Hegemonya yalnızca devlet aracılığıyla değil, eğitimciler tarafından da uygulanabilir. Öğretmenler, öğrencilere bilgi aktarırken, bu bilgilerin nasıl kullanılacağını göstererek veya öğrencilerin akademik başarılarını yönlendirerek, öğrenciler üzerinde etkili bir hegemonik rol üstlenebilirler (Ayaz, 2022).

İdeolojik aygıtlarla bütünleşen bir isim olan Althusser ise, ünlü eseri İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları adlı çalışmasında, Marksizm'i betimleyici bir teori olarak tanımlayarak ve bu düşüncenin, kendi içinde teorileştirilmesi gerektiğini vurgular. Özellikle Marx'ın alt-yapı ve üst-yapı kuramının yalnızca betimleyici bir nitelik taşıdığını ifade eden Althusser, Gramsci'ye benzer biçimde, bu kuramın “iktisadi indirgemeciliği”nin aşılması gerektiğini öne sürer. Bu yaklaşım, üst-yapının yalnızca alt-yapı tarafından belirlenen pasif bir alan olduğu yönündeki tezle çelişir ve üst-yapının bağımsız toplumsal işlevlerini göz ardı etmemeyi savunur (Althusser, 2000: 26). Althusser, devlet iktidarı ile devlet aygıtı arasında ayırım yapılması gerektiğini savunur. İktidar değişse bile devlet aygıtı varlığını sürdürür ve iktidarı elinde bulunduran sınıfın aygıt üzerinde tam denetim kurması uzun zaman alabilir. Ayrıca Althusser, devletin yalnızca baskı aygıtıyla değil, onunla karıştırılmaması gereken “devletin ideolojik aygıtı” ile de incelenmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, Gramsci'nin devlet anlayışıyla epistemolojik ve ontolojik açıdan paralellik göstermektedir; zira Gramsci, devletin baskı dışı mekanizmalarını fark etmiş, ancak sistematik bir kavramsallaştırma geliştirmemiştir. Althusser, devletin ideolojik aygıt kavramıyla bu boşluğu doldurmaya çalışır (Althusser, 2000: 32).

SONUÇ

Gramsci'nin, başta Marksist düşünce olmak üzere çeşitli alanlarda ürettiği fikirlerin büyük bir kısmını İtalyan faşizminin hakim olduğu hapishane koşullarında gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, Gramsci'nin bazı yazılarının anlaşılmasında karşılaşılan temel güçlük, içinde bulunduğu baskı ortamının sınırlayıcı etkisi nedeniyle şifreli bir dil kullanmak zorunda kalmış olmasıdır. Gramsci'nin ölümünden uzun bir süre sonra, Defterler adı altında derlenen çalışmalarının hem Marksist hem de liberal çevreler tarafından ilgi görmesinin sebeplerini, uluslararası siyasi gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Gramsci, özellikle hegemonya kavramı başta olmak üzere siyaset bilimi literatürüne birçok yeni kavram kazandırmış ve mevcut kavramlara geniş bir bakış açısı getirmiştir. Hegemonya alanındaki çalışmaları, kavramın sistematik bir biçimde ele alınmasını sağlamış; egemenliğin hem baskı hem de rıza aracılığıyla tesis edilebileceğini ortaya koymuştur. Gramsci'ye göre egemen güç, duruma göre baskı ve zora dayalı hegemonya ile rıza ve onaya dayalı hegemonya arasında stratejik bir denge kurabilmelidir. Bununla birlikte, rızaya dayalı hegemonya her zaman daha etkili ve kalıcı bir iktidar biçimi olarak değerlendirilmektedir.

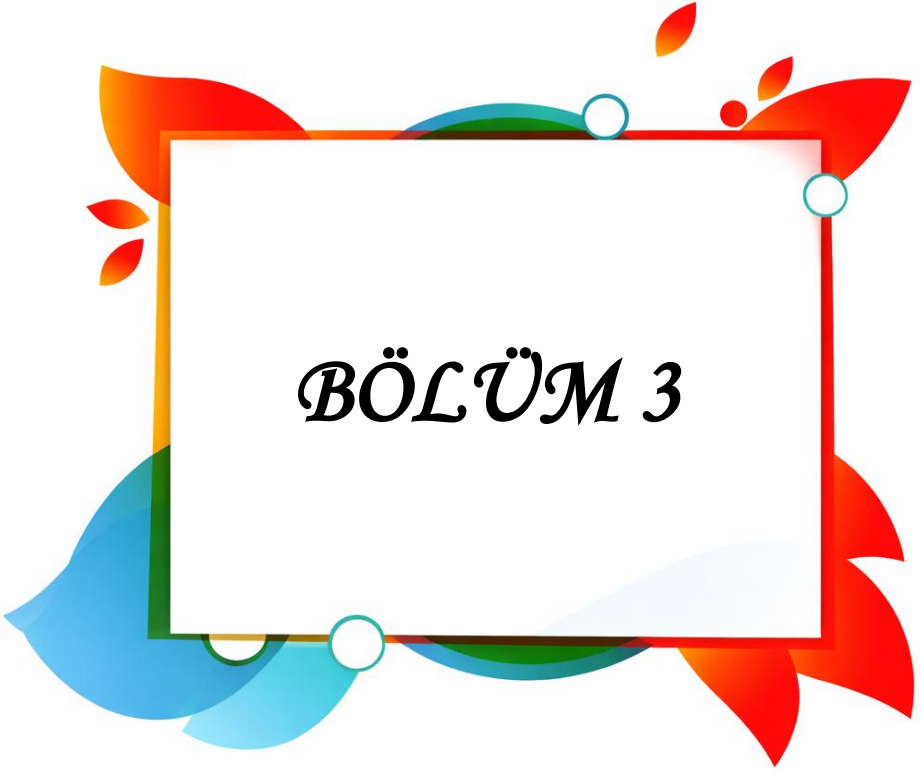
Buna ek olarak, Gramsci, üstyapı ve altyapının organik birlikteliğinden

hareketle geliştirdiği tarihsel blok kavramı aracılığıyla Marksist teoriye önemli katkılarda bulunmuştur. Gramsci'ye göre aydın sınıf, toplumun kendi içerisinden çıkararak toplumu her alanda bilin lendirmekle yükümlüdür. Kendisi bir Marksist olmasına rağmen, klasik Marksist dogmaları eleştirmekten kaçınmamış ve Marks'ı da eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu eleştirel yaklaşım, Gramsci'nin düşüncesinin Marksist teoriye önemli katkılar sunmasını sağlamış ve Gramsciyan siyaset anlayışının siyaset bilimi literatüründe kalıcı bir yer edinmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, A. Y. (2014). Antonio Gramsci'de entelektüelin bir eleştirisi olarak praksis düşüncesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 35-52. doi:10.18657/yecbu.70137
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp & M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, P. (1977). The antinomies of Antonio Gramsci. *New Left Review*, 100, 5-78.
- Anderson, P. (2011). *Batı Marksizmi üzerine düşünceler* (B. Aksoy, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Ayaz, İ. (2022). Antonio Gramsci'nin siyaset teorisi ve Marksist düşünceye katkıları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi, Türkiye.
- Bağla, L. (1973). Antonio Gramsci ve aydınların rolü sorunu. *Birikim Dergisi*, 23, 84-92.
- Bank, B. (2015). Gramsci'nin devlet ve hegemonya kavramlarının kuramsal çözümlemesi. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1-20.
- Başkan, B. (2022). Antonio Gramsci. *İçinde Kamu yönetimi ansiklopedisi: Siyaset bilimi* (ss. 13-20). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dağdeviren, T. (2020). Gramsci'nin sivil toplum kavramına bakışı. *İş ve Hayat*, 6(11), 156-167.
- Dural, A. B. (2007). Antonio Gramsci düşüncesinde tarihsel blok, hegemonya, aydınlar ve bunalım süreçleri kavramları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 73-86.
- Dural, B. (2012). Antonio Gramsci ve hegemonya. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 310-321.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve toplum* (V. Günyol, F. Edgü & B. Onaran, Çev.). İstanbul: Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri* (K. Somer, Çev.). İstanbul: Onur Yayınları.
- Hobbes, T. (2020). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, A. Z. (2006). 1980'den sonra Türkiye'de sosyalist partilerin siyaset anlayışı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ocak, Z. (2019). Ulus devletin güvenlik krizi bağlamında Gramsci'nin etnik milliyetçi köklerinin radikal demokrasi ve medya izleri. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 5(1), 73-95.

- Portelli, H. (1982). Gramsci ve tarihsel blok (K. Somer, Çev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Sancar, S. (1997). İdeolojinin serüveni: Yanlış bilinç ve hegemonyadan söyleme. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sancar, S. (2014). İdeolojinin serüveni. İstanbul: İmge Yayınları.
- Thomas, P. D. (2010). Gramsci çağı: felsefe, hegemonya, marksizm. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yetiş, M. (2013). Hegemonya. İçinde G. Atılgan & E. A. Aytekin (Haz.), Siyaset bilimi: kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım, S. (2018). Gramsci'yi okumak. İstanbul: İletişim Yayınları.



BÖLÜM 3

Siyasi Palimpsest: Türkiye’de Siyasi Bölünmelerin Yapısı Üzerine

Serpil Seda Şimşek¹

1. GİRİŞ

Türkiye’de çok partili siyasetin başladığı 1946 yılından 2002 seçimlerine kadar geçen yarım asırlık dönemde, toplumun kalabalık ve örgütlü kesimlerini temsil eden merkez sağ partiler kesintisiz şekilde siyasi sahnenin merkezinde yer almıştır (Özbudun, 2013, ss. 35-64). Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) bu süreçte defalarca tek başına ya da koalisyon içinde iktidara gelmiş, Türkiye’nin siyasi tarihini doğrudan şekillendirmiştir. Görünürdeki bu güçlü siyasi konuma karşın, her biri farklı dönemlerde çöküşlerle, askeri müdahalelerle ya da seçim barajını geçememe durumuyla da yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu paradoks, Türkiye’deki siyasi bölünmelerin yapısını açıklamaya yönelik mevcut teorik çerçevelerin sınırlarını derinlemesine sorgulamayı zorunlu kılmaktadır.

Bu makale, iki temel araştırma sorusu etrafında kurulmaktadır. Birincisi, Türkiye’deki siyasi bölünmeler, Şerif Mardin’in (1973) geliştirdiği merkez-çevre modeliyle açıklanabilir mi? İkincisi, Türkiye’deki siyasi bölünmelerin yapısı, Batı kökenli bölünme teorilerinin öngördüğü mekanizmalardan neden ayrılmaktadır? Bu sorular, hem Türk siyaset biliminin gündeminde hem de karşılaştırmalı siyaset teorisinin daha geniş tartışma alanında cevap bekleyen köklü sorulardır.

Merkez-çevre modeli, Türk siyaset biliminde bölünme yapısını açıklamaya yönelik en köklü ve en sistematik çerçevelerden birini sunmaktadır. Mardin’in (1973) geliştirdiği bu model, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte devlet seçkinleri ile halk arasındaki kültürel ve değersel kopukluğu betimlemek açısından güçlü bir açıklayıcı araç olmuştur. Bununla birlikte model, tek parti döneminin sona erdiği 1950 sonrasında, özellikle çok partili rekabetin hem merkez hem de çevre içinde derinleşen ayrışmaları ürettiği bir ortamda, giderek yetersizleşmeye başlamıştır. Merkez-çevre modelinin bu sınırları, Türkiye’deki siyasi bölünmelerin farklı bir teorik çerçeveye ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Gör. , Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, ORCID: 0000-0001-8016-5566

Uluslararası bölünme teorisi de bu sorunlara yeterli cevaplar sunamamaktadır. Lipset ve Rokkan'ın (1967) parti sistemleri ve seçmen hizalanmaları üzerine inşa ettiği karşılaştırmalı çerçeve, Batı Avrupa deneyimlerinden damıtılmış ve bölünmelerin aşağıdan yukarıya, organik biçimde oluştuğunu varsaymıştır. Lamont ve Molnár (2002) sınır çizme pratiklerini sosyal bölünmelerle ilişkilendirirken, Inglehart (1977) materyalist ve postmateryalist değer sistemlerinin bölünme eksenlerini dönüştürdüğünü öne sürmüştür. Bu çerçevelerin her biri Batı deneyimleri için açıklayıcı olsa da, devletin sivil toplumun üzerinde kurucu ve belirleyici bir rol oynadığı Türkiye gibi toplumlarda temel varsayımları geçerliliğini kaybetmektedir. Bu makale, siyasi palimpsest kavramı aracılığıyla bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Siyasi palimpsest, tepeden inme modernleşme müdahalelerinin ürettiği siyasi bölünmelerin kapanmadan üst üste birikmesini ve her yeni katmanın eskisini silmek yerine onun üzerine yazmasını adlandıran analitik bir kavramdır. Kavram Genette'nin (1997) edebiyat kuramındaki palimpsest imgesinden esinlenerek siyaset bilimine taşınmış olmakla birlikte, ondan bağımsız bir analitik içerik taşımaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de devletin siyasi bölünmelerin temel üreticisi olduğunu, her devlet müdahalesinin önceki bölünme katmanlarını silmediğini, aksine onların üstüne yeni katmanlar yazdığını ve bu birikimli yapının merkez sağın iktidar serüvenini doğrudan şekillendirdiğini savunmaktadır. Çalışma, nitel karşılaştırmalı-tarihsel yöntem ve çoklu vaka tasarımı temel almakta; DP, AP, ANAP ve DYP'nin siyasi serüvenlerini 1950-2002 dönemi için bu kavramsal çerçeve üzerinden çözümlemektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE: SİYASİ PALİMPSEST

2.1. Kavramın Tanımı ve Bileşenleri

Siyasi palimpsest, tepeden inme modernleşme müdahalelerinin ürettiği siyasi bölünmelerin kapanmadan üst üste birikmesi ve her yeni katmanın eskisini silmek yerine onun üzerine yazması sürecini adlandıran analitik bir kavramdır. Kavram üç bileşenden oluşmaktadır: Devlet-kökenlilik, birikimlilik ve üst üste yazma.

Birinci bileşen olan devlet-kökenlilik, Türkiye'deki siyasi bölünmelerin Batı deneyiminden temel ayrışma noktasını işaret etmektedir. Batı bölünme teorisinde siyasi bölünmeler toplumsal süreçlerden, sınıf çatışmalarından, dinî rekabetten ya da merkez-çevre geriliminden organik olarak doğar ve zamanla siyasallaşır. Türkiye'de ise mekanizma tersine işlemiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet, belirli bir yaşam tarzını “medenî”, karşısındakini “gerici” olarak kodlamış, bu kodlama siyasi bölünmenin kendisi olmuştur (Göle, 2011, s. 67). Bir başka ifadeyle Türkiye'de bölünmeler toplumdan doğup siyasete taşınmamakta, devletten doğmakta ve toplum onları sonradan gündelik pratikler üzerinden içselleştirmektedir. Bu mekanizmanın en güçlü göstergelerinden biri,

birbirinin devamı ve birbirleriyle örtüşen üç tarihsel momentte somutlaşmaktadır: Şapka Kanunu, ezan düzenlemeleri ve başörtüsü tartışması.

1925 tarihli Şapka Kanunu, modernleşme projesinin beden üzerinden siyasi kimlik inşa ettiğinin ilk ve en çarpıcı örneğidir. Hilafetin kaldırılmasından Şapka Kanunu'na, takvim değişikliğinden soyadı kanununa kadar uzanan reformlar doğrudan toplumun yaşam tarzına yönelik müdahaleler olarak birbirini izlemiştir (Sunay, 2022, s.119). Kanun sadece bir kıyafet düzenlemesi değildir, devlet “medenî vatandaş”ın nasıl görüneceğini yasal zorunluluk olarak belirlemiş ve beden siyasi aidiyetin göstergesine dönüşmüştür. Geleneklerini korumak isteyenler din şemsiyesi altında toplanmış ve “gerici” olarak etiketlenmiştir (Berkes, 2000, ss.106-110). Bu moment, Türkiye’de siyasi bölünmenin nasıl üretildiğini gösteren kurucu bir uğraktır çünkü bölünme toplumda zaten var olan bir gerilimden kaynaklanmamakta, devletin müdahalesiyle yaratılmaktadır.

Ezan meselesi, aynı bölünmenin farklı bir simge üzerinden yeniden siyasallaştığı ikinci momenttir. 1932’de Türkçe ezan uygulaması ve ardından DP iktidarı döneminde 1950’de ezanın yeniden Arapçaya dönüşü, Şapka Kanununun ürettiği “medenî/gerici” ikilisinin kapanmadan üstüne ibadet dili üzerinden yeni bir katmanın yazıldığını göstermektedir. Menderes’in bu kararı bir vicdan hürriyeti ve laiklik meselesi olarak çerçevelemesi (Fenik, 1950), birinci katmanın hâlâ aktif olduğu bir zeminde ikinci katmanın nasıl yazıldığını gösteren çarpıcı bir belgedir. DP’nin bu kararı hem bir dinî serbestleşme hem de Cumhuriyet modernleşmesine yönelik bir itiraz olarak okunmuş, kasket-smokin bölünmesiyle ezan meselesi siyasi kimlik üretiminde iç içe geçmiştir (Toprak, 1981, ss. 79-82).

1980’lerin sonunda başlayan başörtüsü tartışması ise palimpsestin üçüncü katmanını oluşturmaktadır. YÖK’ün 1987’de üniversitelerde “çağdaş kıyafet” zorunluluğu getirmesi, Şapka Kanununun mantığını altmış yıl sonra yeni bir simge üzerinden yeniden üreten bir devlet müdahalesidir. Abadan-Unat (1987, ss. 1, 12) bu tartışmayı doğrudan haklar meselesi olarak çerçevelemiş, başörtüsünün ne laiklik ne de irtica ile doğrudan ilişkilendirilebileceğini vurgulamıştır. Göle (2011, ss. 120-121) ise tartışmanın laikliği artık pozitivizm ve ilerlemeciliğin evrenselci çerçevesinde değil, İslami yaşam tarzının karşısındaki bir yaşam tarzı seçeneği olarak yeniden inşa ettiğini açıklamıştır. Önceki iki katman kapanmamış, kasket-smokin bölünmesi ve ezan meselesi başörtüsü tartışmasının altında hâlâ okunabilir durumdadır. “Çağdaş kıyafet” kavramı 1920’lerin “medenî vatandaş” söyleminin doğrudan devamıdır. Böylece 1980’lerin üniversite koridorları, 1920’lerin sokakları üzerine yazılmış bir palimpsest sayfası gibi görünmektedir.

İkinci bileşen olan birikimlilik, her yeni devlet müdahalesinin yeni bir bölünme eksenini ürettiğini ama önceki eksenlerin kapanmadığını ifade etmektedir.

Bu, Batı bölünme teorisinin “donmuş yapılar” anlayışından köklü biçimde farklıdır. Lipset ve Rokkan’ın (1967) modelinde bölünmeler stabilize olmakta ve parti sistemleri bu sabit eksenler üzerinde örgütlenmektedir. Türkiye’de ise bölünmeler stabilize olmamakta, her dönem yeni bir eksen eklenmekte ve bu eksenler birbirini hem beslemekte hem de dönüştürmektedir. Kasket-smokin bölünmesi, Alevi-Sünni gerilimi, arabesk tartışması ve başörtüsü meselesi art arda gelmiş ama hiçbiri öncekinin yerini almamıştır.

Birikimlilik bileşeninin siyasi sonuçları en somut şekilde AP döneminde gözlemlenebilir. 1960’ların sonunda ve 1970’lerde, kasket-smokin bölünmesi hâlâ aktifken üstüne Alevi-Sünni gerilimi, işçi-işveren çatışması ve komünist-faşist kutuplaşması eklenmiştir. Bu katmanlar birbirinden bağımsız değildir, her biri öncekinden beslenmekte ve onu dönüştürmektedir. Alevi-Sünni gerilimi, kasket-smokin bölünmesinin dinî kimlik üzerinden yeniden yazılmış bir versiyonudur, arabesk tartışması ise aynı gerilimin kentleşme ve kültürel dönüşüm ekseninde yeni bir simge kazanmasıdır. AP’nin bu katmanları aynı anda yönetip dengelediği dönemlerde tek başına iktidara gelebildiği, dengeyi kaybettiği dönemlerde ise koalisyonlara ya da askeri müdahaleye muhatap kaldığı görülmektedir (Demirel, 2004). Bu örüntü birikimlilik bileşeninin sadece analitik bir gözlem olmadığını, aynı zamanda siyasi iktidarın yapısını doğrudan belirleyen bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Bunun sonucunda Türkiye’de herhangi bir siyasi kriz anında birden fazla bölünme eksenini aynı anda devreye girmekte, siyasi aktörler tek bir gerilimi değil, üst üste binmiş katmanların tamamını yönetmek zorunda kalmaktadır. Bölünmelerin yalnızca kurumsal ya da siyasi düzeyde değil, gündelik hayatın içinde yaşanıyor olması, bu birikimli yapının kalıcılığını mümkün kılmaktadır. Laiklik Türkiye’de soyut bir anayasal ilke olmanın ötesine geçmiş, kasket, sakal, kıyafet ve ibadet pratikleri aracılığıyla bedensel ve gündelik bir siyasi kimlik biçimine dönüşmüştür (Navaro-Yashin, 2002). Katmanlar bu sebeple kapanmamakta, her biri gündelik yaşamda yeniden üreilmeye devam etmekte ve yeni bir devlet müdahalesi geldiğinde hâlâ aktif olduğu için yeni katmanla iç içe geçmektedir.

Üçüncü bileşen olan üst üste yazma, her yeni katmanın eskisini silmek yerine onunla örtüşerek derinleştiğini ifade etmektedir. Bu bileşen, Genette’nin (1997) palimpsest imgesinden doğrudan esinlenilmiş olmakla birlikte analitik içerik olarak ondan bağımsızdır. Genette’de (1997) üst üste yazma, metinlerarası bir dönüşüm ilişkisini tanımlamakta, siyasi palimpsestte ise üst üste yazma, önceki bölünme eksenlerinin yeni bölünmelerle nasıl iç içe geçtiğini ve onları nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Başörtüsü tartışmasının “çağdaş kıyafet” diliyle kurulması, Şapka Kanununun üst üste yazılmasının ta kendisidir. Eski katman yeni katmanın altında silik ama okunabilir biçimde durmakta, yeni bölünme hem

kendi bağlamında hem de geçmiş katmanların birikimini taşıyarak anlam kazanmaktadır.

Böylece üç bileşen bir arada, kavramın hem analitik içeriğini hem de Türkiye’ye özgü açıklayıcı mantığını ortaya koymaktadır. Ancak bu içeriğin Türk siyaset bilimindeki mevcut çerçevelerden nerede ayrıştığını göstermek, kavramın özgünlüğünü tescillemek için zorunludur. Bu noktada en öncelikli soru, merkez-çevre modeliyle ilişkidir.

2.2. Merkez-Çevre Modelinden Farkı

Siyasi palimpsest kavramının merkez-çevre modeliyle ilişkisi, bir ikame değil, bir sınır belirleme meselesidir. Mardin’in (1973) modeli, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte devlet seçkinleri ile halk arasındaki değerler kopukluğunu tutarlı biçimde açıklamaktadır. Bu açıdan model, tek parti döneminin sona erdiği 1950’ye kadar olan dönem için analitik değerini korumaktadır. Ancak çok partili döneme geçildiğinde modelin dört temel sınırı belirginleşmektedir.

Birinci sınır statiklik sorunudur. Merkez-çevre modeli bölünmeyi ikili ve sabit bir yapı olarak kurmaktadır. Oysa ampirik kanıtlar kurumların ve dünya görüşlerinin modelin öngördüğü şekilde zaman içinde süreklilik göstermediğini ortaya koymaktadır (Bakiner, 2018, ss. 503-505). DP’nin 1950’de iktidara gelmesiyle “çevre” merkezi ele geçirmiş ama bu ele geçirme merkez-çevre karşıtlığını ortadan kaldırmamış, bölünmeyi yeni eksenler üzerinde tekrar üretmiştir. Wuthrich’in (2013, ss. 754-755) vurguladığı gibi, modelin geçerliliği için “çevre”nin sürekli kaybetmesi, bir bakıma etkisiz ya da marjinal kalması şartı aranmalıdır oysa DP tam da bu koşulu tersine çevirmiştir. Bingöl ve Çolak (2010, s. 99) da doğrudan bu soruyu sormuş, çok partili dönemde merkez-çevre teorisinin Türk siyasetini açıklamaya devam edip etmediğini sorgulamıştır.

İkinci sınır iç homojenlik varsayımdır. Merkez-çevre modeli hem merkezi hem de çevreyi görece homojen bloklar olarak ele almaktadır. Oysa Levy (1991, ss. 134-151), AP dönemini incelerken hem merkezin hem çevrenin iç çatışmalarla dinamik ve çok yönlü yapılar oluşturduğunu, statik gövdelerden oluşmadığını vurgular. AP bünyesinde milliyetçiler, dindar muhafazakârlar, liberal iş çevreleri ve geleneksel köylü kesimler aynı anda yer almıştır. Bunların tamamı “çevre” sayılamaz ama tamamı da “merkez” sayılamaz. Model bu iç çoğulluğu görünmez kılmakta, dolayısıyla merkez sağın seçmen tabanının gerçek yapısını açıklayamamaktadır (Erken, 2016, ss. 196-198).

Üçüncü sınır iç çevre rekabeti paradoksudur. Model, “çevre”yi temsil ettiği iddia edilen aktörler arasındaki rekabeti açıklayamaz. 1980’ler ve 1990’larda ANAP ile DYP, her ikisi de aynı “çevre” seçmen tabanına hitap ettiği iddia edilen

iki merkez sağ parti olarak amansız bir rekabetin içine girmiştir. Bu iki partinin birbirinden farklı seçmen tabanlarına ve siyasi kimliklerine sahip olması, modelin kategorilerinin siyasi gerçekliği yakalamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bakiner’in (2018, ss. 510-512) tespitiyle, “çevre” olarak görülen gruplar arasındaki çatışmalar ve merkez ile çevre aktörleri arasındaki ilişkilerin akışkanlığı, modeli düzenleyici bir çerçeve olarak sürdürmek için yeterli gerekçe bırakmamaktadır.

Dördüncü sınır ise bölünmelerin üretim mekanizmasına ilişkindir. Merkez-çevre modeli bölünmeyi tarihsel olarak verili ve kültürel olarak derinleşmiş bir kopukluk olarak ele almakta, bu kopukluğun nasıl yeniden üretildiğini, neden kapanmadığını ve nasıl biriktiğini sormaz. Oysa Türkiye’de 1987’deki başörtüsü tartışmasına bakıldığında, modelin bu yeni katmanın nasıl ortaya çıktığını açıklayacak kavramsal araçlardan yoksun olduğu görülmektedir. Bu tartışma, mevcut bir merkez-çevre geriliminin aktivasyonu mudur, yoksa devlet müdahalesiyle yeni bir bölünme ekseninin üretimine yol açmış bir katmanlaşma anı mıdır? Model bu soruyu soramaz. Siyasi palimpsest ise tam da bu soruyu merkeze almaktadır. Levin’in (2023, ss. 617-619) ifadesiyle modelin anomalileri artık o denli birikmiştir ki, Türk siyasetindeki temel dinamiklerin anlamlı bir yaklaşımı olmaktan çıkmıştır. Siyasi palimpsest kavramı bu boşluğu doldurmak için önerilmektedir. Modelin saptadığı bölünmenin ilk katmanını kabul etmekle beraber bu katmanın neden kapanmadığını ve üstüne nasıl yeni katmanların eklendiğini açıklamaktadır.

Merkez-çevre modelinin sınırları, siyasi palimpsest kavramının Türkiye’ye özgü dinamikleri açıklamadaki gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak bu gereklilik yalnızca Mardin’in çerçevesiyle sınırlı değildir. Uluslararası bölünme teorilerinin bütünü ele alındığında, mekanizma sorununun daha köklü bir yapısal farklılığa işaret ettiği görülmektedir.

2.3. Batı Bölünme Teorilerinden Farkı

Siyasi palimpsest kavramının Batı bölünme teorilerinden farkı, yalnızca coğrafi bir özgünlük iddiası değildir. Fark, bölünmelerin üretim mekanizmasının yapısal olarak farklı işlemesinden ve bu farklılığın Türkiye’ye özgü modernleşme koşullarından kaynaklanmasından doğmaktadır.

Batı bölünme teorisinde bölünmeler aşağıdan yukarıya ve organik şekilde işlemektedir. Lipset ve Rokkan (1967), Batı Avrupa’da siyasi bölünmelerin Ulusal Devrim ve Sanayi Devrimi’nin ürettiği yapısal çatışmalardan kaynaklandığını ve bu bölünmelerin zamanla donarak parti sistemlerinin temelini oluşturduğunu göstermiştir. Bu çerçevede bölünmeler toplumda önce vardır, siyaset onları temsil etmektedir. Lamont ve Molnár’ın (2002) sembolik sınırlar

geleneginde de bölünmeler toplumsal süreçlerden doğan latent yapılar olarak kavramlaştırılmakta, siyasi girişimciler bu yapıları aktive eder ama yaratmaz. Enyedi (2005) bölünme oluşumunda aktörlerin rolünü öne çıkararak, bu tabloya kısmi bir düzeltme getirmiş, partilerin mevcut toplumsal gruplardan koalisyon kurarak yeni bölünme eksenleri inşa edebildiğini vurgulamıştır. Ama Enyedi'nin (2005) modeli dahi partilerin halihazırda var olan toplumsal malzemeden yararlandığını varsaymakta, Türkiye'deki mekanizma ise bu varsayımı köklü biçimde tersine çevirmektedir. Her üç geleneğin de ortak öncülü şudur: Sivil toplum, piyasa güçleri ya da sınıf çatışmaları bölünmeyi önce üretmekte, siyaset onu sonradan şekillendirmektedir.

Türkiye'de ise mekanizma yapısal olarak tersine işlemektedir. Devlet bölünmeyi önce yaratmakta, toplum onu sonradan içselleştirmektedir. Kandiyoti'nin (2022, ss. 15-33) belirttiği gibi, Türkiye'de belirli yaşam tarzları, kimlikler ve alışkanlıklar devlet politikalarıyla “modern” olarak tanımlanmış, bu tanımlamanın kendisi siyasi ayrımın zeminini oluşturmuştur. Heper'in (2011) karşılaştırmalı çözümlemesinde de Türkiye'de devletin toplumdan özerk, onun üzerinde kurucu ve yönlendirici bir konumda bulunduğu gösterilmektedir. Batı'da modernleşme süreci devlet ile sivil toplum arasındaki müzakere ve uzlaşma temeline dayanırken, Türkiye'de devlet bu uzlaşmanın dışında ve önünde konumlanmış, toplumu yukarıdan dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu koşullar altında Batı'daki devlet-sivil toplum uzlaşısına dayalı bölünme biçimleri Türkiye'de geçerli olamamaktadır. Şapka Kanunu, ezan düzenlemeleri ve başörtüsü tartışması bu mekanizmanın üç momentini oluşturmaktadır. Her birinde devlet müdahalesi önce gelmekte, toplumun bu müdahaleye karşı konumlanması sonra gelmekte ve bu konumlanma siyasi kimliğin ta kendisi olmaktadır.

Batı modellerinin Türkiye'ye uygulanmasının sınırları sadece teorik değil, ampirik düzeyde de belgelenmiştir. Secor (2001), Türk siyasi partilerinin ekonomik ve siyasi meseleleri Batı'daki tipik sağ-sol paketleriyle birleştirmedeğini göstermiş, Türkiye'nin siyasi rekabet koordinatlarını yansıtmak için ekonomik, siyasi ve kimlik boyutlarını içeren üç boyutlu bir bölünme modelinin gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Bu tespit Türkiye'deki bölünmelerin yalnızca içerik bakımından değil, yapısal olarak da Batı modellerinden farklı işlediğini doğrulamaktadır. Bornschier'in (2009) vurguladığı üzere, bölünme kavramı yalnızca Batı Avrupa'ya özgü bir tarihsel dönüşümün ürünüdür, Lipset ve Rokkan'ın donmuş bölünme eksenlerini varsayan tek boyutlu modeli, Türkiye'deki birikimli ve çoğullaşan bölünme yapısını açıklayamaz.

Inglehart'ın (1977) değer bölünmeleri yaklaşımı da bu noktada yetersiz kalmaktadır. Inglehart materyalist-postmateryalist eksenini, belirli bir maddi refah ve güvenlik düzeyine ulaşmış sanayi sonrası Batı toplumlarının deneyiminden çıkarmıştır. Bu çerçevede, toplumun bölünmeleri aşağıdan kendi değer dönüşümleriyle ürettiğini varsaymaktadır. Oysa Türkiye'de bölünmeler henüz bu refah düzeyine ulaşmadan ve sivil toplum oluşmadan üretilmiş, değer dönüşümleri değil, devlet dayatması bölünmenin kaynağı olmuştur.

Bu yapısal fark, tek bir “Batı modernliği” anlayışının evrensel geçerliliğini sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Eisenstadt'ın (2000) çoklu modernlikler çerçevesi bu noktada açıklayıcıdır. “Modernlik” ile “Batılılaşma” özdeş değildir, non-Batı toplumları Batı'nın referans noktasını ödünç alarak ama kendi tarihsel, kültürel ve kurumsal koşulları içinde özgün modernlik biçimleri üretmiştir. Türkiye'deki siyasi bölünmeler bu özgün modernlik deneyiminin bir ürünüdür. Batı'da organik toplumsal çatışmalardan doğan bölünmeler ne kadar “evrensel” görünse de, Türkiye, bu evrensellik iddiasının sınırlarını göstermektedir.

Özetle siyasi palimpsest, devlet-kökenlilik, birikimlilik ve üst üste yazma bileşenleriyle hem merkez-çevre modelinin statiklik sorununu hem de Batı bölünme teorilerinin organik toplumsal üretim varsayımını aşan özgün bir analitik çerçeve sunmaktadır. Kavramın açıklayıcı gücünü test etmek için önce dört kritik ampirik uğrağa bakmak gerekmektedir: DP'nin kurucu anı, AP'nin denge kaybı, ANAP'ın arabesk yüzleşmesi ve DYP'nin başörtüsü ve irtica sınavı. Bu dört uğrak, palimpsestin her yeni katmanının nasıl üst üste yazıldığını ve merkez sağın bu birikimli yapıyı yönetip yönetemediğini somutlaştırmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu makale, nitel karşılaştırmalı-tarihsel araştırma yöntemini temel almaktadır. Neuman'ın (2022, s. 739) tanımladığı biçimiyle bu yöntem, kültürleri ya da toplumları on yıllar ya da daha uzun bir zaman dilimine yayılan makro örüntüler ve uzun erimli eğilimler hakkında bilgi edinmek amacıyla bir bütün olarak karşılaştırmayı hedeflemektedir. Karşılaştırmalı-tarihsel araştırma yalnızca var olan örüntüleri betimlemekle kalmamakta, toplum ve politika hakkında yeni nedensel önermeler geliştirmek için sosyal bilim teorilerini ve yöntemlerini uyarlayarak bilimsel bilgiyi ilerletmeyi amaçlamaktadır (Skocpol, 2003, ss. 409-412). Bu özellikler, söz konusu yöntemi siyasi palimpsest kavramının sınanması için uygun kılmaktadır. Palimpsest, Türkiye'de 1950-2002 arasında birden fazla iktidar partisinde tekrar eden bir mekanizmayı adlandırmaktadır; bu mekanizmanın görünür kılınması uzun erimli tarihsel bir perspektif ve derinlemesine bağlamsal analiz gerektirmektedir. Nicel yaklaşımlar ise bölünmelerin birikimli, örtüşen ve katmanlı yapısını tek boyutlu değişkenler aracılığıyla kavramlaştırmakta yetersiz kalmaktadır, palimpsestin devlet-

kökenlilik, birikimlilik ve üst üste yazma bileşenleri arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymak için anlam odaklı ve bağlam duyarlı bir analitik çerçeve zorunludur.

Araştırma, çoklu vaka tasarımına dayanmaktadır. Yin'in (2018, ss. 178-193) çerçevelediği biçimiyle çoklu vaka tasarımı, birden fazla vakadaki süreçlerin ve sonuçların incelenmesine, bireysel vakaların farklı tarihsel ve yapısal koşullardan nasıl etkilendiğinin anlaşılmasına ve daha genel teorik kategorilerin oluşturulmasına imkân sağlamaktadır. Bu çalışmada dört vaka seçilmiştir: Demokrat Parti (DP, 1950-1960), Adalet Partisi (AP, 1961-1980), Anavatan Partisi (ANAP, 1983-1991) ve Doğru Yol Partisi (DYP, 1991-2002). Chmiliar'ın (2010, ss. 583-584) belirttiği üzere, çoklu vaka tasarımı vakalar konuyu daha iyi anlamak ya da daha geniş bir bağlamda teori geliştirmek için dikkatle seçilmelidir. Bu ilkeye uygun olarak söz konusu dört parti teorik örnekleme mantığıyla belirlenmiştir. Her biri palimpsestin farklı bir katman sayısını miras alan ve yönetilebilirlik sınırıyla farklı koşullarda yüzleşen ayrı bir tarihsel uğrağı temsil etmektedir. Dönem sınırı 1950-2002 olarak çizilmiştir zira çok partili rekabetin başladığı 1950 kasket-smokin bölünmesinin ilk kez siyasallaştığı andır, 2002 seçimleri ise merkez sağın seçim barajının altında kalmasıyla palimpsest birikiminin taşınamaz hale geldiğinin ampirik göstergesidir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi ise bilinçli olarak kapsam dışı bırakılmıştır. 2002 seçimleri, palimpsestin birikimli katmanlarını ayrı ayrı taşıyan merkez sağ koalisyonun çöküşünü simgelemekte ve araştırmanın doğal kapanış noktasını oluşturmaktadır. Bu katmanları yeniden örgütleyen AK Parti'nin iktidar serüveni, palimpsest çerçevesinin ayrı bir araştırma sorusu olarak ele alınmasını gerektiren özgün bir uğrağı temsil etmektedir.

Veri kaynakları iki düzeyde kurgulanmıştır. Birincil kaynaklar olarak parti programları, seçim beyannameleri ve dönemin siyasi figürlerine ait gazete yazıları ve açıklamalar kullanılmıştır. Bu kaynaklar arasında Fenik'in (1950) Zafer Gazetesi'ndeki köşe yazısı, Menderes'in ezan kararını çerçeveleme biçimini belgelemek, Abadan-Unat'ın (1987) Cumhuriyet Gazetesi'ndeki değerlendirmesi ise başörtüsü tartışmasının devlet-kökenlilik bileşeniyle ilişkisini ortaya koymak amacıyla birincil kaynak olarak kullanılmıştır. İkincil kaynaklar olarak Türk siyaset bilimi literatürü, karşılaştırmalı bölünme teorisi ve modernleşme çalışmaları incelenmiştir.

Analitik strateji tematik içerik analizine dayanmaktadır. Braun ve Clarke'ın (2006, ss. 77-101) tanımladığı şekliyle tematik analiz, nitel verilerin örüntüler ve temalar aracılığıyla teorik esneklikle çözümlenmesine imkân tanıyan temel bir nitel yöntemdir. Bu çalışmada analiz süreci, her uğrakta üç analitik sorunun cevaplanması üzerine kurulmuştur. Bu dönemde, devlet-kökenlilik bileşeni nasıl

işledi, hangi yeni katman öncekinin üstüne yazıldı, birikimli katmanlar yönetilebilirlik sınırını ne zaman ve nasıl zorladı? Bu sorular palimpsestin teorik çerçevesinden tümdengelsel biçimde türetilmiş olmakla birlikte, siyasi palimpsest kavramının kendisi ampirik gözlemlerin birikimi sürecinde tümevarımsal olarak şekillenmiştir. Neuman'ın (2022, s. 742) belirttiği üzere, karşılaştırmalı-tarihsel çalışmalarda kuram belli vakalardan hareketle inşa edilebilir ve belli vakalara uyarlanabilir. Bu çift yönlü analitik süreç, kavramın hem teorik tutarlılığını hem ampirik geçerliliğini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Araştırmacının Türk siyaset tarihi ve merkez sağ partiler üzerine sürdürdüğü kapsamlı akademik çalışma, birincil ve ikincil kaynaklara derinlemesine aşinalık sağlamış, bu yakınlık analitik keskinliği artırırken, bulgular üzerindeki olası öznellik etkisi sistematik kaynak çeşitlendirmesi ve teorik tutarlılık denetimiyle dengelenmiştir. Nitel araştırmanın geçerlilik ölçütleri açısından bakıldığında, çalışmanın aktarılabilirliği benzer tepeden inme modernleşme deneyimine sahip non-Batı bağlamlarına yönelik karşılaştırmalı tartışmayla, güvenilirliği tüm analitik adımların kaynaklara dayalı şeffaf şekilde kurulmasıyla, doğrulanabilirliği ise her iddianın birincil ya da ikincil kaynakla desteklenmesi ilkesiyle sağlanmıştır (Braun ve Clarke, 2006, s. 96).

4. AMPİRİK UĞRAKLAR: PALİMPSESTİN KATMANLARI

4.1. DP Dönemi: Kurucu Katmanın Yazılması (1950-1960)

1925 tarihli Şapka Kanunu yalnızca bir kıyafet düzenlemesi değildi. Devlet, bu kanunla “medenî vatandaş”ın bedenini yasal zorunluluk aracılığıyla tanımlamış ve böylece kıyafeti siyasi bir kimlik koduna dönüştürmüştü. Göle'nin (2011, s. 67) gösterdiği üzere, Cumhuriyet modernleşmesi “medenî” ile “gayri medenî” arasındaki ayrımı laik elitler aracılığıyla belirledi, sakal traş, kravat, şapka, dans ve çatalla yemek yeme gibi gündelik pratikler “ilerlemeci ve medenî vatandaş”ın ülküsü ilan edildi. Şapka Kanunu bu bütünün parçasıydı. Devlet, şapkayı zorunlu kılarak kasketin siyasi kimliği kodladığını ilan etmişti. Sunay'ın (2022, s. 119) tespitiyle, hilafetin kaldırılmasından Şapka Kanunu'na, takvim değişikliğinden soyadı kanununa kadar uzanan reformlar birbirini izleyen yaşam tarzı müdahaleleri olarak bütünleşik bir mantık taşıdı. Berkes'in (2000, ss. 106-110) gösterdiği üzere, geleneklerini korumak isteyenler dindar olup olmadıklarından bağımsız olarak din şemsiyesi altında toplandılar ve “gerici” olarak nitelendirildiler. Bölünmeyi toplum üretmemişti, devlet üretmişti ve toplum onu gündelik pratikler üzerinden içselleştirmişti. Siyasi palimpsestin devlet-kökenlilik bileşeni tam da bu anda somutlaşmaktadır.

Kasket-smokin bölünmesi işte bu kodun siyasi bir dile kavuşmasından başka bir şey değildir. Smokin ve şapka “alafranga” yaşam tarzının, yani bürokrat ve asker, kasket ise “alaturka” yaşam tarzının, yani köylünün, esnafın ve taşralının

simgesiydi. Bu iki simge Şapka Kanunu'nun ürettiği “medenî/gayri medenî” ikilisinin gündelik pratikteki yansımasıdır, kıyafet, toplumsal aidiyeti ve siyasi konumlanmayı aynı anda kodlayan bir simgeye dönüşmüştür. Bu katman, sınıfsal ya da ekonomik bir çatışmanın değil, devletin ürettiği “medenî/gayri medenî” ikilisinin ürünüdür. Batı bölünme teorisi bölünmelerin sivil toplumdan doğduğunu ve zamanla donduğunu öngörmektedir (Lipset ve Rokkan, 1967) Türkiye ise bu varsayımın her iki boyutunu da tersine çevirmektedir.

Bu bölünme tek parti döneminde büyük ölçüde latent kaldı. Siyasi rekabet zemini olmadığı için kasket ve smokin konuşamıyordu, bölünme toplumda vardı ama aktive edilecek bir çatışma alanı henüz oluşmamıştı. 1946'da çok partili hayata geçilmesiyle ve özellikle 1950 seçimleriyle bu latentlik kırıldı. Kasket-smokin bölünmesi ilk kez siyasi bir dil kazandı. Batılı-seküler yaşam tarzını temsil eden asker ve bürokrat smokini karşısında geleneksel-dinî-yerel yaşam tarzını temsil eden tüccar, esnaf ve taşralı avukat kasketini siyasi bir kimlik olarak konuşturmaya başladı. Bölünmeyi üreten Şapka Kanunu'ydu, onu siyasi bir dile çeviren 1950 seçimiydi.

14 Mayıs 1950 seçimleri bu siyasallaşmanın kurucu anını oluşturmaktadır. DP ile CHP arasındaki saflaşma bir sınıf çatışması değildi; tüccarlar, büyük toprak sahipleri, taşralı avukatlar, dindar kesimler ve devlet bürokrasisinden dışlanmış çeşitli meslek grupları aynı çatı altında bir araya geldi. Bu heterojen koalisyonun en belirgin özelliği, Batılı-seküler kıyafet ve pratikleri zorunlu kılan devlet geleneğinin tam karşısında konumlanmış grupları aynı siyasi çatı altında bir araya getirmesiydi. DP içinde ittifak kuran grupların heterojen karakterine karşın CHP karşıtlığında birleşmesi, dönemin baskın toplumsal bölünmesinin yaşam tarzı eksenli, bir iç grup ile bir dış grup arasındaki çatışmadan kaynaklandığına işaret etmektedir (Toprak, 1981, ss. 79-82). Kasket-smokin bölünmesinin ilk katmanı böylece görünür hale geldi.

Bu noktada hem Batı kökenli bölünme teorilerinin hem de merkez-çevre modelinin açıklama sınırları belirginleşmektedir. Lipset ve Rokkan'ın (1967) modelinde bölünmeler organik toplumsal çatışmalardan doğar ve zamanla donarak parti sistemlerinin kalıcı eksenlerini oluşturur. Bu çerçevede 1950, “çevre”nin birikmekte olan toplumsal baskıyı sandığa taşıdığı bir moment olarak okunabilir gibi görünür. Ama bu okuma yanıltıcıdır: kasket-smokin bölünmesi toplumun organik bir çatışmasının ürünü değil, devletin 1925'te ürettiği bir kodun 1950'de siyasallaşmasıdır. Ayrıca bölünme donmadı, üstüne ezan katmanı yazıldı. Lipset-Rokkan'ın iki temel varsayımı, aşağıdan yukarıya üretim ve donmuş yapı, bu tek uğrakta birlikte geçersizleşmektedir. Shils'in (1961) merkez-çevre kavramsallaştırması da benzer bir sınırla karşılaşır. Shils'te merkez, meşruiyetin ve değerlerin üretildiği sembolik alandır; çevre ise bu alandan

dışlanan kesimdir. Bu çerçeve Türkiye’de tek parti döneminin hiyerarşik yapısını tanımlamak için kullanışlıdır. Ancak 1950’de çevre merkezi ele geçirdi ve Shils’in modelinde bu geçişin bölünmeyi nasıl dönüştürdüğünü açıklayacak bir mekanizma yoktur, model merkez ile çevre arasındaki değerler kopukluğunu tarif etmekte ama bu kopukluğun neden kapanmadığını sormaz.

Mardin’in (1973) modeli ise bu iki teoriden farklı olarak Türkiye’ye özgü tarihsel dinamikleri içermekte ve bu yönüyle daha güçlüdür. Modelde çevre, devletin tahakkümünden kaçınan ve yaşam tarzı farklılığına dayanan kesimdir, bu tanım 1950 öncesi için analitik değerini korumakla birlikte modelin statiklik sorunu 1950 kırılmasında açıkça görünür hale gelmektedir. Çevre iktidara geldi, ama merkez-çevre karşıtlığı ortadan kalkmadı. Model bu paradoksu açıklayacak araçlardan yoksundur çünkü bölünmenin nasıl yeniden üretildiğini, neden kapanmadığını sormaz. Siyasi palimpsest bu soruyu merkeze almaktadır. İktidarı ele geçiren “çevre” eskiyi silmedi, devlet geleneğinin ürettiği “medenî/gerici” ikilisi yeni bir siyasi dile büründü ve palimpsestin birinci katmanı böylece yazılmış oldu.

Birinci katman yazıldıktan sonra DP’nin önünde bir soru duruyordu: Bu bölünmeyi nasıl yönetecekti? Menderes, Şapka Kanunu’nun ürettiği “medenî/gerici” ikilisini siyasi söylemde tersine çevirdi: “Millî irade”, “nurlu ufuklar”, “görülmemiş kalkınma” söylemleri hem ekonomik hem kültürel hem de dinî kimlik taleplerini aynı anda karşılayan bir dil kurdu. Ardından DP, 1950’de Arapça ezan yasağını kaldırdı. Bu karar, ibadet dilini bir vicdan hürriyeti meselesi olarak çerçeveleyerek birinci katmanın hâlâ aktif olduğu bir zeminde yeni bir siyasi simge üretti (Fenik, 1950). Kasket-smokin bölünmesi kapanmamıştı, üstüne ezan katmanı yazılmıştı. Ezan tartışmasının dilinde kasket-smokin bölünmesinin izi silinmeden taşınmaktaydı: “Medenî kıyafet”i zorunlu kılan devlet mantığı, “Türkçe ibadet”i zorunlu kılan devlet mantığıyla aynı kaynaktan besleniyordu. Artık beden üzerinden kurulan ilk kodun yanında ses üzerinden kurulan ikinci bir kod vardı, her ikisi de devletin ürettiği “medenî/gerici” ikilisinin farklı simgeler üzerinden yeniden üretimiydilerdi. Palimpsestin üst üste yazma mekanizması böylece ilk kez somutlaşmıştı. Eski katman yeni katmanın altında silik ama okunabilir şekilde durmakta, yeni bölünme hem kendi bağlamında hem de geçmiş katmanın birikimini taşıyarak anlam kazanmaktaydı.

Bu iki katmanın aynı anda aktif olması, palimpsestin birikimlilik bileşeninin ilk sinyali veriyordu. Kasket-smokin bölünmesi tek başına yönetilebilir bir gerilimdi, ezan katmanı da tek başına yönetilebilirdi ama ikisi birden aktif olduğunda siyasi aktör iki ayrı eksenin gerilimini aynı anda taşımak zorunda kaldı. DP bu yükü dönemin büyük bölümünde dengede tutabildi, heterojen

koalisyonu bir arada tutacak söylemsel ve politika araçlarını geliştirdi. DP'nin on yıllık iktidarı boyunca heterojen koalisyonu bir arada tutabilmesi, palimpsest yapısının siyasi aktörlere hem imkân hem kısıt olarak işlediğini göstermektedir. Birden fazla katmanı aynı anda konuşturmak geniş bir seçmen tabanı sağlarken, bu katmanların birbirini beslemesi yönetilebilirlik sınırını, yani birden fazla bölünme ekseninin aynı anda aktif olduğu ve siyasi aktörün dengeleme kapasitesinin zorlandığı eşiği, sürekli zorlamıştır. Ancak birikimlilik yalnızca katman sayısının artmasını değil, her katmanın öncekini besleyerek gerilimleri çoğaltmasını da ifade etmektedir. 1950'lerin sonuna gelindiğinde kasket-smokin ve ezan katmanları yalnızca kültürel bir gerilimi değil, devletin kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair köklü bir meşruiyet tartışmasını da birlikte taşıyordu (Kalaycıoğlu, 1994; Sunay, 2022, ss. 142-145). Türkiye'de bölünme donmadı, her yeni katman eskisini kapatmak yerine üstüne yazıldı ve siyasi kimlik kodları bu birikimli yapıyla derinleşmeye devam etti.

Yine de bu birikim DP döneminde yönetilebilirlik sınırını henüz aşmamıştı. 1960'a gelindiğinde askeri-bürokratik-entelektüel seçkinler kasket-smokin ve ezan katmanlarını "Atatürk devrimlerinin tehdit altına girmesi" olarak okuyarak DP'yi iktidardan indirdi. Darbe palimpsesti silmedi, tam tersine devletin bölünmeyi "yukarıdan" yeniden çerçeveleme mekanizmasını bir kez daha işletti ve devlet-kökenlilik bileşenini yeniden üretti. Darbenin ardından yeni bir anayasa, yeni kurumsal düzenlemeler ve yeni siyasi aktörler sahneye çıktı ama kasket-smokin ve ezan katmanları kapanmadı. AP döneminde bu iki katmanın üstüne Alevi-Sünni gerilimi, komünist-faşist kutuplaşması ve işçi-işveren çatışması eklenecekti. Katmanların birikmeye ve yönetilebilirlik sınırını zorlamaya başladığı süreç, bir sonraki uğrakta gösterilmektedir.

4.2. AP Dönemi: Katmanların Çoğullaşması ve Denge Kaybı (1961-1980)

27 Mayıs 1960 darbesi Türk siyasi tarihinde yeni bir sayfa açtı ama palimpsestin katmanlarını silmedi. AP, 1961'de kurulduğunda DP'nin devrıldığı iki katmanı, kasket-smokin bölünmesini ve ezan katmanını, olduğu gibi devraldı. Taner Demirel'in (2004, ss. 165-168) gösterdiği üzere, Süleyman Demirel döneminde AP'nin yaşam tarzı söylemi doğrudan bu birikimin üzerine inşa edildi: Cumhuriyet elitinin "kasketli, şalvarlı, eli nasırlı kişiyi ülkenin idaresine ehil bulmadığı" eleştirisi AP'nin kimlik dilinin merkezine oturdu. Bu ifade yalnızca bir seçim retorikliği değildi, kasket-smokin bölünmesinin AP döneminde de hâlâ aktif olduğunu ve siyasi dile taşındığını gösteren somut bir belgeydi. Palimpsestin devlet-kökenlilik bileşeni bu dönemde de işlemeye devam ediyordu. Devlet geleneğinin ürettiği "medenî/gayri medenî" ikilisi, AP'nin "taşra kültürü" ve "dinî-geleneksel yaşam biçimi" söylemiyle yeniden üretiliyordu (Demirel, 2004, s. 175).

AP'nin seçmen tabanının yapısı, merkez-çevre modelinin iç homojenlik varsayımını bu uğrakte açıkça çürütmektedir. AP, seçmenlerin yüzde kırkbeş ile ellisinin oyunu alan bir parti olarak CHP'ye ve onun temsil ettiği ordu, akademi ve yüksek bürokrasi ittifakına farklı nedenlerle karşı çıkan toplumsal grupları aynı çatı altında bir araya getirdi (Sunay, 2022, s. 155). Milliyetçiler, dindar muhafazakârlar, liberal iş çevreleri, esnaf, köylü ve kentlerin yeni orta sınıfları bu heterojen koalisyonun bileşenleriydi. Levy'nin (1991, ss. 134-151) açıkladığı gibi, bu grupların tamamı “çevre” sayılamaz ama tamamı da “merkez” sayılamaz. Erken'in (2016, ss. 196-198) tespiti de aynı yönde, merkez sağın seçmen tabanındaki bu iç çoğulluk, modelin kategorilerinin siyasi gerçekliği yakalamakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Palimpsest perspektifinden bakıldığında ise bu heterojenlik bir zayıflık değil, birden fazla katmanı aynı anda taşıyan bir koalisyon kurabilmenin koşuludur. Kasket-smokin ve ezan katmanları farklı grupları ortak bir yaşam tarzı ekseninde buluşturabildiği için bu geniş koalisyon mümkün olmuştur.

AP dönemi yalnızca eski katmanları devralmakla kalmadı; üstüne yeni katmanlar yazıldı. 1960'ların sonunda üç yeni eksen birbiri ardına siyasallaştı. Birincisi, sağ-sol kutuplaşmasıdır. 1968 öğrenci hareketlerinin Türkiye'ye yansısıyla üniversitelerde devrimci ve ülkücü öğrenci grupları arasındaki çatışma derinleşti, 16 Şubat 1969'da “Kanlı Pazar” olarak tarihe geçen olaylarda iki kişi hayatını kaybetti, yüzü aşkın kişi yaralandı (Sunay, 2022). İkincisi, Alevi-Sünni gerilimidir. 1966'da Ortaca Olayları'yla yeniden siyasallaşan bu eksen, 1970'lerde Kahramanmaraş ve Malatya olaylarıyla şiddete dönüştü, Aleviler Birlik Partisi çatısı altında siyasete katılırken Sünni kimlik Millî Selamet Partisi'nde örgütlendi (Toprak, 1981; Kalaycıoğlu, 1994). Üçüncüsü, işçi-işveren çatışmasıdır. Planlı kalkınma döneminin yarattığı sınıfsal gerilim, kentleşmenin hızlanması ve sendikalaşmanın artmasıyla siyasi bir bölünme eksenine dönüştü, işçi ve işveren çıkarları artık doğrudan siyasi rekabet zemininde çatışır hale geldi (Kalaycıoğlu, 1994). Bu üç yeni katmanın her biri önceki katmanlardan beslendi: Alevi-Sünni gerilimi kasket-smokin bölünmesinin dinî kimlik üzerinden yeniden yazılmış bir versiyonuydu. Sağ-sol kutuplaşması ise aynı gerilimin ideolojik bir dil kazanmasıydı. Palimpsestin üst üste yazma mekanizması AP döneminde tam kapasitesiyle işledi, beş katman birbirinin altında okunabilir şekilde birikti.

Bu birikim AP'ye hem imkân hem kısıt olarak işledi. 1965 ve 1969 seçimlerinde AP tek başına iktidara geldi çünkü farklı katmanları aynı anda konuşturan söylemsel esnekliği geniş bir seçmen tabanı sağladı. Demirel'in pragmatizmi bu esnekliğin siyasi ifadesiydi. Kasket-smokin bölünmesini “millî irade” diliyle, din-vicdan hürriyetini laiklikle bağdaştırarak, milliyetçilikle muhafazakârlığı iç içe geçirerek birden fazla katmanı aynı anda yönetmeyi

başardı (Kalaycıoğlu, 1994). Teorik bölümde öngörüldüğü üzere, AP bu katmanları aynı anda dengelediği dönemlerde tek başına iktidara gelebildi, dengeyi kuramadığı veya kaybettiği dönemlerde ise koalisyonlara ya da askeri müdahaleye muhatap kaldı (Levy, 1991, ss. 134-151; Wuthrich, 2013, ss. 754-755). Bu örüntü palimpsest yapısının siyasi iktidarı doğrudan şekillendirdiğini tescilleyen en güçlü ampirik kanıttır.

Yönetilebilirlik sınırı 12 Mart 1971 muhtırasıyla ilk kez sistematik şekilde aşıldı. Ordu, birikmiş katmanları “anarşi ve terör” olarak okuyarak AP hükümetini istifaya zorladı. Bu müdahale palimpsesti silmedi; aksine devlet-kökenlilik bileşenini yeniden işleterek bölünmeyi “yukarıdan” yeniden çerçeveledi. 12 Mart’ın ardından AP, 1975-1977 arasında Milliyetçi Cephe hükümetleri kurarak milliyetçi partilerle ittifaka yöneldi; bu tercih kasket-smokin bölünmesini sağ-sol eksenle daha sıkı şekilde iç içe geçirdi ve Alevi-Sünni gerilimini derinleştirdi. 1970’lerin sonunda beş katman yalnızca aynı anda aktif olmakla kalmıyor, birbirini besleyerek şiddetleniyordu. 12 Eylül 1980 darbesiyle bu birikim karşısındaki en büyük müdahale gerçekleşti, MGK, 19 Eylül 1980 tarihli bildiriyle siyasi parti faaliyetlerini yasakladı ve ardından tüm siyasi partiler resmen lağvedildi (Sunay, 2022). Ama bu müdahale de palimpsesti silmedi, yeni kurumsal çerçeve içinde katmanlar varlığını sürdürdü.

Bu noktada üç teorik çerçevenin sınırları da netleşmektedir. Mardin’in (1973) modelinde bölünme ikili ve sabit bir yapı olarak kurulur; oysa AP döneminde bölünme ikili değil, beş katmanlı ve her katmanın diğerini dönüştürdüğü birikimli bir yapıya dönüşmüştü. Bakiner’in (2018, ss. 510-512) tespiti de bu tabloya ışık tutar: “çevre” olarak görülen gruplar arasındaki çatışmalar ve merkez ile çevre aktörleri arasındaki ilişkilerin akışkanlığı, merkez-çevre modelini düzenleyici bir çerçeve olarak sürdürmek için yeterli gerekçe bırakmamaktadır. Shils’in (1961) merkez-çevre kavramsallaştırması merkezin değerler üretimindeki rolünü statik şekilde ele almakta, AP döneminde hem “merkez” hem “çevre” iç çatışmalarla parçalanmıştı ve hangi değerlerin merkezi temsil ettiği tartışmalı hale gelmişti. Lipset ve Rokkan’ın (1967) donmuş bölünme modeli ise en temelden yetersiz kalmaktadır. Beş katmanın üst üste birikmesi ve her birinin diğerini dönüştürmesi, donmuş eksenler üzerine kurulu bir analizin sınırlarını aşan bir dinamiktir. Siyasi palimpsest bu üç çerçevenin göremediğini adlandırmaktadır. Bölünmeler donmaz, birikir, merkez-çevre karşıtlığı ikili değil çok katmanlı bir yapıya dönüşmekte ve bu yapı siyasi aktörün iktidar kapasitesini doğrudan belirlemektedir.

12 Eylül’ün ardından ANAP, bu beş katmanı miras aldı. Üstelik hızlı kentleşmenin ve arabesk kültürünün ürettiği yeni bir katman bu birikimin üstüne yazılmaya hazırdı. Bir sonraki uğrakta ANAP’ın bu birikimle nasıl yüzleştiği ve

“dört eğilim” formülünün palimpsest yapısını nasıl yönetmeye çalıştığı gösterilmektedir.

4.3. ANAP Dönemi: Arabesk Katmanı ve Dört Eğilimin Sınavı (1983-1991)

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye’yi siyasi olarak sıfırlamaya çalıştı ama palimpsestin beş katmanını silemedi. ANAP, 1983’te kurulduğunda kasket-smokin bölünmesini, ezan katmanını, sağ-sol kutuplaşmasını, Alevi-Sünni gerilimini ve işçi-işveren çatışmasını miras aldı. Üstelik kentleşmenin ve kırdan kente göçün ürettiği arabesk kültürü, yeni bir gerilim olarak olgunlaşıyordu. Bu bağlamda palimpsestin devlet-kökenlilik bileşeni ANAP döneminde özgün bir biçimde işledi. 12 Eylül rejimi bir yandan komünizme karşı Türk-İslam sentezini devlet ideolojisi olarak kodlarken öte yandan arabesk müziği TRT’de yasakladı, devlet “medenî” kültürü arabesk karşısında bir kez daha tanımlamış ve böylece yeni bir yaşam tarzı bölünmesinin üretimini başlatmış oluyordu (Sunay, 2022). Birkaç yıl sonra YÖK’ün 1987’deki “çağdaş kıyafet” düzenlemesi ise Şapka Kanunu’nun mantığını bu kez başörtüsü üzerinden yeniden üretiyor; devlet-kökenlilik bileşeni bu dönemde de kesintisiz işliyordu (Abadan-Unat, 1987, ss. 1,12; Göle, 2011, ss. 120-121).

Arabesk katmanı, kasket-smokin bölünmesinin kentsel alanda üst üste yazılmasıdır. 1950’lerden itibaren hızlanan kırdan kente göç, gecekondu mahallelerinde Türk-İslam sentezinin ve köy geleneklerinin şehir yaşamıyla iç içe geçtiği yeni bir kültürel alan yarattı. Göle’nin (2011, ss. 120-121) gösterdiği üzere, bu dönemde laiklik artık pozitivist-ilerlemeci bir evrenselcilik çerçevesinde değil, karşıt yaşam tarzları arasındaki bir çatışma olarak yeniden inşa edildi. Arabesk müzik bu çatışmanın en görünür simgesiydi: kentli orta sınıflar arabesk müziği “kültürsüzlük” ve “taşralılık” olarak kodlarken, gecekondu sakinleri ve yeni kentliler onu kendi kimliklerinin ifadesi olarak sahiplendi. Navaro-Yashin’in (2002) gösterdiği üzere, bu kodlama yalnızca kültürel bir tercih değildi; kasket-smokin bölünmesinin ürettiği “medenî/gayri medenî” ikilisi, şimdi “arabesk/kentli” karşıtlığı olarak yeniden yazılıyordu. Kasket-smokin bölünmesi kapanmamıştı, üstüne arabesk katmanı yazılmıştı. Palimpsestin üst üste yazma mekanizması bir kez daha işledi: eski katman yeni katmanın altında silik ama okunabilir şekilde durmaktaydı ve devletin TRT yasağı ile YÖK düzenlemesi bu okunabilirliği pekiştirdi.

ANAP’ın “dört eğilim” formülü, bu birikimli yapıya verilen özgün bir siyasi cevaptı. Turgut Özal, ANAP’ı liberalizm, muhafazakârlık, milliyetçilik ve sosyal demokrat eğilimleri aynı çatı altında toplayan bir koalisyon olarak kurguladı (Ergüder, 1991, ss. 152-169). Bu formül, palimpsestin altı katmanını aynı anda konuşturmaya çalışan bilinçli bir hamleydi: arabesk katmanını gecekondu affı ve

neoliberal ekonomi politikasıyla, kasket-smokin bölünmesini din-vicdan hürriyeti söylemiyle, sağ-sol gerilimini anti-komünist milliyetçilikle, işçi-işveren çatışmasını piyasa vaatleriyle aynı anda yönetmeyi hedefliyordu. 1983 ve 1987 seçimlerindeki başarı bu formülün yönetilebilirlik kapasitesini ortaya koyuyordu. Palimpsest yapısı ANAP’a, AP’nin 1960’lardaki koalisyon mantığını daha karmaşık bir katman yapısıyla yeniden üretme imkânı sağladı. Birikimlilik bileşeninin bu dönemde işleyişi açısından kritik olan şudur: Altı katmanın her biri hâlâ aktifti ve ANAP bu katmanları denge içinde tutabildiği sürece koalisyonu ayakta kaldı. Palimpsest yapısı ANAP’a da, tıpkı DP ve AP’de olduğu gibi, katmanları aynı anda dengelediği dönemlerde tek başına iktidara gelme imkânı, dengeyi yitirdiği dönemlerde ise koalisyon çözülmesi kısıtı olarak işledi.

Ama ANAP’ın yönetilebilirlik kapasitesinin sınırlarını en açık şekilde DYP ile girdiği rekabet ortaya koymuştur. Her iki parti de aynı “çevre” seçmen tabanına hitap iddiasını taşıyor, her ikisi de kasket-smokin bölünmesinden beslenen muhafazakâr-dindar-taşralı seçmen kitlesine sesleniyor ama birbirinden köklü biçimde farklı kimlikler ve söylemler üretiyordu. DYP, DP ve AP’nin varisi olduğunu ilan ederek palimpsestin önceki katmanlarını sahiplenirken, ANAP kendini “yeni sağ”ın temsilcisi olarak konumlandırdı (Sunay, 2022). Bakiner’in (2018, ss. 510-512) tespitiyle, bu iki partinin aynı “çevre” tabanına rakip şekilde hitap etmesi merkez-çevre modelini sürdürmez kıldı. Palimpsest çerçevesinden bakıldığında bu paradoks açıklanabilir: birikimli katmanların her biri farklı aktörler tarafından farklı şekillerde sahiplenilebildiği için aynı seçmen tabanında iki rakip koalisyon kurulabiliyordu. Bu tam da birikimlilik bileşeninin öngördüğü tablodur: katmanlar kapanmadığı için aynı anda birden fazla aktörün aynı katmanları farklı siyasi dillerle konuşturması mümkün olur.

ANAP’ın denge kaybı, “dört eğilim” formülünün iç tutarsızlıklarından ve Özal’ın cumhurbaşkanlığına geçişiyle oluşan liderlik boşluğundan kaynaklandı. 1991 seçimlerinden sonra ANAP’ın koalisyonunun orijinal çoğulcu yapısı çözülmeye başladı, geleneksel muhafazakârlar RP’ye, milliyetçiler MHP’ye, liberaller ise merkez dışına kaydı (Sunay, 2022, ss. 241-242). Bu çözülme birikimlilik bileşeninin doğrudan bir sonucudur: altı katmanın her biri bağımsız bir siyasi aktör tarafından sahiplenilebildiği için formülün bütünlüğünü korumak giderek zorlaştı. Yönetilebilirlik sınırı bu kez darbe müdahalesiyle değil koalisyon çözülmesiyle aşıldı. Palimpsestin birikimli yapısı ANAP’a önce imkân sonra kısıt olarak işledi.

Bu noktada üç teorik çerçevenin sınırları bir kez daha netleşmektedir. Mardin’in (1973) merkez-çevre modeli ANAP-DYP rekabetini açıklayamamaktadır. Her iki parti de “çevre”yi temsil iddiasındaydı ama birbirinden köklü şekilde farklı seçmen tabanlarına ve siyasi kimliklere sahipti.

Shils'in (1961) modelinde ise merkez ile çevre arasındaki değerler kopukluğu statik şekilde kurulmaktadır, ANAP döneminde bu kopukluk artık ikili değil, altı katmanlı ve her katmanın farklı siyasi aktörler tarafından rekabetçi şekilde yorumlandığı bir yapıya dönüşmüştü. Lipset ve Rokkan'ın (1967) donmuş bölünme modeli de yetersiz kalmaktadır. Arabesk katmanı donmuş bir eksen değil, kentleşmenin ve kültürel dönüşümün ürettiği yeni bir simge olarak önceki katmanların üstüne yazılmıştı. Siyasi palimpsest bu üç çerçevenin göremediğini adlandırmaktadır: Bölünmeler donmaz, birikir ve her yeni katman öncekini taşıyarak derinleşir, ANAP bu birikimi “dört eğilim” formülüyle yönetmeye çalıştı ama katmanların rekabetçi sahiplenilmesi formülü kırılğan kıldı.

ANAP'ın çözülmesiyle birlikte palimpsestin altı katmanı DYP'ye miras kaldı. Üstelik YÖK'ün 1987'deki “çağdaş kıyafet” düzenlemesiyle başörtüsü tartışması siyasi gündemin merkezine oturmuştu; Şapka Kanunu'nun mantığını yeni bir simge üzerinden yeniden üreten bu devlet müdahalesi tüm katmanları aynı anda en keskin şekliyle aktive ediyordu. Bir sonraki uğrakta DYP'nin bu birikimle nasıl yüzleştiği ve merkez sağın neden tasfiyeye uğradığı incelenmektedir.

4.4. DYP Dönemi: Tüm Katmanların Aktivasyonu ve Merkez Sağın Tasfiyesi (1991-2002)

DYP, 1991'de iktidara geldiğinde ANAP'ın miras bıraktığı altı katmanı devraldı; ama bu devralma doğrudan bir süreklilik değil, farklı bir kimlik kodlamasıyla gerçekleşti. ANAP kentsel-çoğulcu-neoliberal bir koalisyon kurmuştu; DYP ise DP ve AP'nin varisi olarak kendini konumlandırdı ve seçim tabanı öncelikle kırsal kesimde, küçük esnafta ve geleneksel muhafazakâr seçmende şekillendi (Acar, 1991, ss. 188-201). DYP'nin kırsal nüfusa sahip küçük kentlerde sosyal destek tabanının güçlü olması partinin kırsal parti imajını pekiştirdi (Sunay, 2022). Kasket-smokin bölünmesinin işaret ettiği geleneksel-taşralı kimlik kodu DYP'nin seçmen tabanında hâlâ okunabilir durumdaydı, bu katman kapanmamıştı. Palimpsestin devlet-kökenlilik bileşeni ise 1987'deki YÖK düzenlemesinin ardından başörtüsü tartışmasını gündemin merkezine taşımaya devam ediyordu, devlet, “çağdaş kıyafet” kodu aracılığıyla “medenî/gayri medenî” ikilisini bir kez daha ürettiyordu.

Tansu Çiller'in 1993'te DYP Genel Başkanlığına ve Başbakanlığa yükselmesi bu zemin üzerinde palimpsest açısından özgün bir anlam taşıdı. Çiller, genç, modern görüntüsü, Batı eğitimi ve ekonomist kimliğiyle kasket-smokin bölünmesinin “smokin” tarafının simgelerini taşıyordu. DYP bu profille hem geleneksel taşralı seçmenine hem de ANAP'ın kentli-liberal seçmenine aynı anda seslenmeyi başardı. Çiller'in Başbakan olmasıyla DYP, AP iktidarlarında taşırayı siyasete taşıyarak gerçekleştirdiği misyona Türkiye'nin ilk kadın başbakanını seçtirmeyi de ekledi ve bu hamle tabanında karşılık buldu (Göle, 2011, ss. 58-

59). Bu, palimpsestin üst üste yazma mekanizmasının işleyiştir, kasket-smokin bölünmesinin geleneksel kodu kapanmamıştı, Çiller’in profili onun üstüne yazılan yeni bir simgeydi ve palimpsestin birikimli yapısı bu iki görünür zıtlığı bir çelişki değil, aynı seçmen tabanının farklı katmanlarını aynı anda taşıyan bir koalisyon olarak mümkün kıldı.

Başörtüsü tartışması bu birikimli yapının içinde palimpsestin en güçlü ampirik kanıtını sunmaktadır. Başörtüsü tartışmasıyla gelişen dil, yaşam tarzı bölünmesine çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır: “çağdaş kıyafeti” savunanlar “türban”, yasağa karşı çıkanlar ise “başörtüsü” kelimesini kullanmayı tercih etti ve bu iki kelime iki ayrı siyasi kimliğin simgesine dönüştü (Sunay, 2022). Bu tam da Şapka Kanunu’nun 1925’te işlettiği mekanizmanın yeniden üretimidir. Devlet kıyafeti siyasi bir kimlik kodu olarak tanımlıyor, toplum bu kodu gündelik pratikler üzerinden içselleştiriyor ve siyasi bölünme bedensel bir simge aracılığıyla yeniden yazılıyordu. Abadan-Unat’ın (1987, ss. 1,12) vurguladığı üzere, başörtüsü meselesi ne laiklikle ne de irticayla doğrudan ilişkilendirilebilirdi ama devletin “çağdaş kıyafet” düzenlemesi bu ilişkilendirmeyi zorunlu kıldı. Bu tartışma laikliği artık evrenselci bir ilke olarak değil, karşıt yaşam tarzları arasındaki bir çatışma olarak yeniden inşa etti (Göle, 2011, ss.120-121). Palimpsestin devlet-kökenlilik bileşeni bu dönemde en açık şekliyle işledi: Devlet müdahalesi önce geldi, toplumun konumlanması sonra geldi ve bu konumlanma siyasi kimliğin ta kendisi oldu.

Bu tartışma tüm katmanları aynı anda aktive etti. Başörtüsü meselesi kasket-smokin bölünmesini beden üzerinden yeniden üretti, ezan katmanıyla “medenî kıyafet” ile “Türkçe ibadet” aynı devlet mantığından beslendiği için iç içe geçti. “İrtica” söylemi sağ-sol kutuplaşmasını yeniden üretti; laiklik-İslamcılık bölünmesi Alevi-Sünni gerilimini besledi. 1990’larda etnik köken bölünmesinin de siyasi alana taşınmasıyla yedi katman birbirini besleyerek aynı anda aktive olmuş hale geldi (Sunay, 2022). Palimpsestin birikimlilik bileşeni bu dönemde doruk noktasına ulaştı. Her katman öncekini taşıyarak derinleşmişti ve bu birikimli yapı DYP’nin yönetilebilirlik kapasitesini aşıyordu. DYP bu süreçte önce ANAP ile sonra RP ile koalisyon kurdu. Bu iki koalisyon palimpsestin birikimli yapısının imkân boyutunu gösteren iki zıt tecrübedir. ANAP koalisyonu laiklik-sekülerlik ve kentsel-liberal katmanları öne çıkarırken, RP koalisyonu muhafazakâr-dindar katmanları öne çıkardı. DYP bu iki yönde de koalisyon kurabildi çünkü yedi katmanın tamamı aynı anda aktifti ve hangi kombinasyonun öne çıkacağı siyasi konjonktüre göre değişiyordu. Çiller bu süreçte palimpsest yapısının imkân boyutunu sonuna kadar kullandı, yönetilebilirlik sınırını aşan şey DYP’nin bu esnekliği değil, birikimli katmanların devlet müdahalesiyle yeniden kodlanmasıydı.

28 Şubat sürecinde ANAP ile DYP'nin tam karşıt konumlara düşmesi, merkez-çevre modelinin “çevre” kategorisi içinde değerlendirilen iki merkez sağ partinin birikimli katmanların farklı kombinasyonlarını sahiplenerek birbirinin karşısına geçmesinin en keskin örneğini sunmaktadır. Merkez-çevre modelinin kendi mantığına göre RP, “çevre”nin yaşam tarzı değerlerini en saf biçimde taşıyan parti olarak görülebilir. DYP'nin RP ile koalisyon kurması bu modelde “çevre”nin konsolidasyonu olarak okunurdu. Ama palimpsest bu okumayı tersine çevirir: Refah-Yol koalisyonu “çevre”nin zaferini değil, birikimli katmanların belirli bir kombinasyonunun öne çıkmasını temsil ediyordu. Ordu bu kombinasyonu “medenî/gayri medenî” ikilisinin devlet kontrolünden çıkması olarak okudu ve devlet-kökenlilik bileşenini 28 Şubat müdahalesiyle yeniden işletti. ANAP ise laiklik-sekülerlik katmanını öne çıkararak irtica tehdidini kabul etti ve askeri müdahale sürecine destek verdi; 28 Şubat'ın ardından Yılmaz'ın Başbakanlığında kurulan Anasol-D hükümeti bu konumlanmanın doğrudan siyasi ürünüydü (Sunay, 2022). DYP ise muhafazakâr-dindar katmanı sahiplenerek 28 Şubat'ın karşısında durdu. Çiller, “Bu hükümet, tankla, topla yıkılmaz” derken; Yılmaz'ın ortaklık teklifine “Millî irade dışında, başka bir iradeyle kurulan hükümetin içinde, dışında, başında, yanında, hiçbir yerinde olmam” cevabını verdi (Şimşek, 2025, s. 449). Merkez-çevre modeli bu ayrışmayı açıklayamaz; palimpsest ise bu ayrışmanın neden kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Yönetilebilirlik sınırı 28 Şubat 1997 MGK toplantısıyla sistematik şekilde aşıldı. MGK'ya sunulan “İrticai Faaliyetler Raporu” doğrudan kılık kıyafet, irtica tehdidi ve yaşam tarzı üzerine kuruluydu, bu, siyasi bir müdahalenin yaşam tarzı bölünmesi üzerinden meşrulaştırıldığı en açık tarihsel örnektir (Sunay, 2022). 28 Şubat “postmodern darbe” olarak adlandırıldı çünkü tanklar değil, toplantı tutanakları ve basın brifingleri aracılığıyla gerçekleşti. Ama palimpsest açısından bu müdahalenin özü, 27 Mayıs ve 12 Mart ile tam simetriktir. Devlet bölünmeyi “yukarıdan” yeniden çerçeveledi ve devlet-kökenlilik bileşenini bir kez daha işletti. Şapka Kanunu kıyafeti siyasi kimlik kodu yapmıştı, 28 Şubat kıyafeti yeniden güvenlik tehdidi olarak kodladı. Eski katman hâlâ okunabilir durumdaydı. 28 Şubat'ın ardından RP kapatıldı, DYP çözülmeye başladı ve merkez sağ koalisyon yönetilemez hale geldi. 3 Kasım 2002 seçimlerinde DYP ile ANAP seçim barajını geçemedi, merkez sağ tasfiye edildi ve palimpsestin tüm katmanlarını tek bir çatı altında yeniden örgütlemeyi başaran AK Parti iktidara geldi.

Bu noktada üç teorik çerçevenin sınırları en açık şekilde görülmektedir. Mardin'in (1973) merkez-çevre modeli bu dönemi açıklayamaz: merkez-çevre modelinin “çevre” kategorisi içinde değerlendirilen ANAP ve DYP aynı anda

birbiriyle yarışıyor ve her biri farklı katmanları farklı şekillerde sahipleniyordu; RP ise modelin kendi mantığında “çevre”nin en saf temsilcisi sayılırken Refah-Yol koalisyonu tam da bu temsilin modelin öngöremediği şekilde işlediğini ortaya koydu. Shils’in (1961) modelinde ise merkezin değerler üretimindeki rolü statik şekilde kurumakta oysa 28 Şubat’ta devlet yaşam tarzı üzerinden siyasi alanı yeniden düzenlerken hem “merkez” hem “çevre” iç çatışmalarla parçalanmıştı. Lipset ve Rokkan’ın (1967) donmuş bölünme modeli de en temelden yetersiz kalmaktadır, yedi katmanın aynı anda aktivasyonu ve her birinin farklı aktörler tarafından rekabetçi şekilde sahiplenilmesi, donmuş eksenler analizinin ulaşamayacağı bir dinamiktir. Siyasi palimpsest bu üç çerçevenin göremediğini adlandırmaktadır: Bölünmeler donmaz, birikir; her yeni devlet müdahalesi eski katmanları silmek yerine üstlerine yazar, yönetilebilirlik sınırı bu birikimin taşınamaz hale geldiği anda aşılır.

Merkez sağın 2002’deki tasfiyesi palimpsest argümanının nihai tescilidir. Yedi katmanı ayrı ayrı taşıyan koalisyon parçalandı, katmanları tek bir söylemsel çerçevede yeniden birleştiren AK Parti bu boşluğu doldurdu. Palimpsestin birikimli yapısı 1950-2002 arasında dört farklı merkez sağ partiyi hem üretmiş hem çözmüştü. Bu örüntü, teorik bölümde öngörülen temel argümanı doğrular niteliktedir: Türkiye’deki siyasi bölünmelerin yapısı, devlet eliyle üretilen ve birikimli bir palimpsest mantığıyla işleyen özgün bir dinamiğe dayanmaktadır ve bu dinamik merkez sağın iktidar serüvenini doğrudan şekillendirmiştir.

5. SONUÇ

1925’te bir kasket yasağıyla başlayan süreç 1997’de bir başörtüsü raporu olarak devlet gündemine girdi. Yetmiş iki yıl, dört farklı iktidar partisi, dört askeri müdahale ve sayısız koalisyon hükümeti; ama mekanizma hep aynıydı. Bu makalenin dört ampirik uğrağından çıkan ortak bulgu, palimpsestin üç bileşeninin birbirinden doğan bir zincir olarak kesintisiz şekilde işlediğidir. Zincirin ilk halkası devlet-kökenlilik bileşenidir: Şapka Kanunu’ndan YÖK’ün “çağdaş kıyafet” düzenlemesine ve 28 Şubat “İrticai Faaliyetler Raporu”na uzanan süreçte devlet her seferinde “medenî vatandaş”ı yeniden tanımladı ve bu tanım bölünmenin kendisi oldu. Devlet bu tanımı bir kez yaptıktan sonra her yeni müdahale öncekinin üstüne yazmak zorunda kaldı: ezan tartışması devletin ürettiği “medenî/gayri medenî” ikilisinin ibadet dili üzerinden yeniden yazılmasıydı; Alevi-Sünni gerilimi aynı ikilinin dinî kimlik ekseninde yeniden üretilmesiydi; arabesk tartışması kentleşme sürecinde yaşam tarzı üzerinden yeniden kodlanmasıydı; başörtüsü tartışması ise “medenî kıyafet” mantığını altmış yıl sonra yeniden işleterek tüm önceki katmanları aynı anda taşıdı. Her yeni katman eskisini silmek yerine onun üstüne yazıldı ve eski katman yeni katmanın altında okunabilir şekilde kaldı. Üst üste yazılan katmanlar

kapanmadığı için birikimlilik bileşeni kaçınılmaz oldu: Her dönemin merkez sağ partisi bir öncekinin birikimini miras aldı, üstüne yenisini ekledi ve yönetilebilirlik sınırı her uğrakta daha dar bir alana sıkıştı. Her uğrakta merkez sağ katmanları dengede tutabildiği dönemlerde iktidara geldi, dengeyi yitirdiğinde ise iktidardan uzaklaştırıldı ya da seçim barajının altında kaldı. Bu dört uğrak ayrı ayrı okunduğunda farklı siyasi krizler görünür; birlikte okunduğunda tek bir yapısal örüntü ortaya çıkar: merkez sağın başarısı ve başarısızlığı rastlantısal değil, birikimli katmanların yönetilebilirlik kapasitesini ne zaman aştığıyla yapısal olarak ilişkilidir.

Bu makale iki araştırma sorusu üzerinden yola çıktı. Birincisine, Türkiye’deki siyasi bölünmelerin merkez-çevre modeliyle açıklanıp açıklanamayacağına, cevap şudur: Model 1950 öncesi için geçerliliğini korur ama sonrası için yetersizleşir. Yetmişli yıllarda AP bünyesinde aynı anda milliyetçilerin, dindar muhafazakârların, liberal iş çevrelerinin ve köylülerin bulunması, seksenli ve doksanlı yıllarda ANAP ile DYP’nin aynı seçmen tabanına rakip şekilde hitap ederek birbirinin karşısına geçmesi ve 28 Şubat’ta modelin aynı “çevre” kategorisindeki iki partinin tam zıt konumlara düşmesi, modelin iç çevre rekabetini, iç çoğulluğu ve bölünmelerin yeniden üretim mekanizmasını açıklamak için kavramsal araçlardan yoksun olduğunu göstermektedir. İkincisine, Türkiye’nin Batı deneyimlerinden neden ayrıştığına, cevap üretim mekanizmasının tersine işlemeden kaynaklanmaktadır. Batı’da bölünmeler toplumdan doğup siyasete taşınmakta, Türkiye’de devletten doğup topluma indirilmektedir. Batı’da bölünmeler zamanla donarak parti sistemlerinin eksenlerini oluşturmakta, Türkiye’de bölünmeler donmaz, her müdahaleyle yeni bir katman kazanır. Bu fark ampirik bir gözlem olmanın ötesinde yapısal bir farklılıktır ve siyasi palimpsest kavramı bu farklılığı adlandırmak için önerilmektedir.

Merkez-çevre modeli bölünmeyi sabit, ikili ve tarihsel olarak verili bir yapı olarak ele almaktadır, kim merkezdedir, kim çevrededir sorusunu sorarak Türkiye siyasetini açıklamaya çalışmaktadır. Bu çerçeve bir kez kurulduğunda bölünmenin nasıl üretildiğini, neden kapanmadığını ve her müdahalenin neden yeni bir katman eklediğini sormaz çünkü bu sorular modelin varsayımları tarafından görünmez kılınmaktadır. 28 Şubat’ta merkez-çevre modelinin aynı “çevre” kategorisindeki iki partinin tam zıt konumlara düşmesi bu görünmezliğin en güçlü ampirik kanıtıdır. Siyasi palimpsest bu görünmezliği kırmak için önerilmektedir. Palimpsest perspektifinden bakıldığında Türkiye’de bölünme sabit değil dinamiktir, ikili değil çok katmanlıdır; verili değil devlet tarafından üretilmiştir. Bu üç fark bir derece farkı değil, bölünmenin ne olduğuna ve nasıl işlediğine dair paradigmatik bir farktır. Üstelik palimpsest sadece bölünmenin

yapısını değil, siyasi iktidarın neden kazanıldığını ve kaybedildiğini de açıklamaktadır. Merkez sağın başarısı birikimli katmanları dengeleme kapasitesiyle, başarısızlığı ise yönetilebilirlik sınırının aşılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Palimpsest yalnızca merkez-çevre modelinin göremediği olguları açıklamakla kalmamakta, bölünme teorisinin temel varsayımlarından birini, yani bölünmelerin organik ve aşağıdan yukarıya işlediği varsayımını, köklü şekilde tersine çevirmektedir.

Siyasi palimpsestin temel argümanı şudur: Türkiye’de devlet bölünmeyi önce üretir, ardından silmeye çalışır ama silemez, her silme girişimi yeni bir katman üretir ve bu birikimli yapı siyasi iktidarın kaderini doğrudan belirlemektedir. Türkiye’deki siyasi bölünmelerin yapısını belirleyen şey toplumsal çatışmaların değil, devlet müdahalelerinin birikimli ve kapanmaz niteliğidir, bu nitelik hem bölünmelerin üretim mekanizmasını hem de siyasi iktidarın döngüsel başarısızlığını açıklamaktadır. Bu, makalenin siyaset bilimine sunduğu özgün katkıdır. Türkiye’ye özgü bir ampirik gözlem değil, tepeden inme modernleşme deneyimlerinin siyasi bölünme dinamiklerini açıklamaya aday genel bir teorik önermedir. Palimpsest bu önermesiyle bölünme teorisine yeni bir açıklama katmanı eklemektedir. Bu teorik önermenin ampirik karşılığı ise yönetilebilirlik sınırı kavramında somutlaşmaktadır.

Yönetilebilirlik sınırı kavramı bu çerçevenin özgün bir analitik bileşenidir. Dört uğrağın birlikte gösterdiği şey şudur: Birikimli katmanların artması her koşulda yönetilemezlik üretmez, siyasi aktörün dengeleme kapasitesi belirleyicidir. Bu kavram merkez sağın tarihini yeniden okumayı mümkün kılmaktadır. DP’nin 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidardan uzaklaştırılması, AP’nin 12 Mart 1971 muhtırasıyla denge kaybına uğraması ve ardından 12 Eylül 1980 darbesiyle siyasi hayattan çıkarılması, ANAP’ın 12 Eylül sonrasında kurulup AP’nin devamı olan DYP’nin 1991’de yeniden sahneye girmesiyle koalisyon çözülmesi yaşaması ve son olarak 28 Şubat sürecinin ardından ANAP’ın 2002 seçimlerinde yüzde iki civarında oy alarak fiilen yok olması ile DYP’nin yüzde 9,54 oyla seçim barajının altında kalarak ağır şekilde zayıflaması birbirinden bağımsız krizler değil, birikimli katmanların yönetilebilirlik sınırını farklı dönemlerde ve farklı şekillerde aşmasının birbirine bağlı tezahürleridir. Bu yaklaşım, hem tarihsel hem de teorik bir katkıdır. Birincisi, merkez sağın serüvenini rastlantısal kriz anlarının dizisi olarak değil, yapısal bir örüntü olarak tanımlamaktadır, ikincisi, yönetilebilirlik sınırını karşılaştırmalı siyaset teorisine taşınabilecek bağımsız bir analitik araç olarak öne sürmektedir.

Palimpsest mekanizmasının Türkiye’ye özgü koşulların ötesinde de geçerli olup olmadığı sorusu açık uçludur. Tepeden inme modernleşme deneyimi yaşayan başka ülkelerde de devlet müdahaleleri bölünmeleri silmek yerine

biriktirir mi ve bu birikim siyasi iktidarı aynı yönde şekillendirir mi? Bu sorunun cevabı karşılaştırmalı araştırma gerektirmektedir. Ama bu genişleme iddiası bu makalenin sınırlarını aşmaktadır ve Türkiye bulgularından hareketle gelecek araştırmalar için açık bir soru olarak bırakılmaktadır.

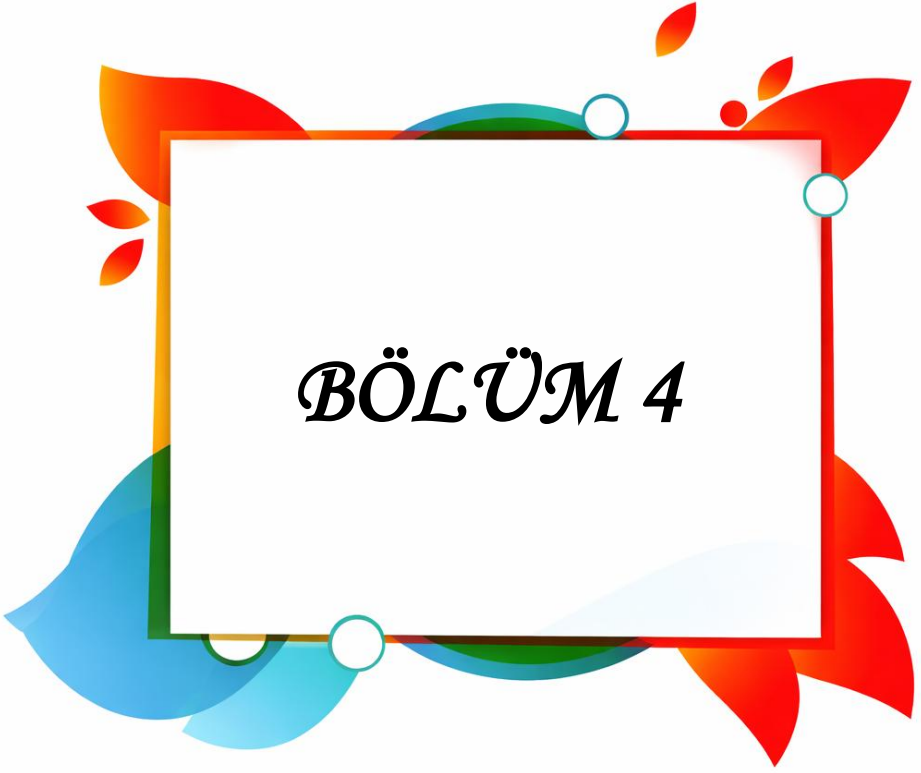
Bu makalenin iki temel sınırı vardır. Birincisi, AK Parti dönemi bilinçli olarak kapsam dışı bırakılmıştır. 2002 sonrasında palimpsestin birikimli katmanlarının nasıl yeniden örgütlendiği, hangi katmanların öne çıktığı ve devlet-kökenlilik bileşeninin hangi yeni simgeler üzerinden işlediği ayrı bir araştırma sorusudur. 2002’de kapanan dönem palimpsest çerçevesinin ne söylediğini göstermiştir; AK Parti’nin bu birikimle nasıl yüzleştiği ya da onu nasıl dönüştürdüğü ise palimpsest çerçevesinin gelecekteki sınanma alanıdır. İkincisi, siyasi palimpsest nitel-tarihsel yöntemle geliştirilmiştir. Kavramın nicel araştırma tasarımlarıyla, seçim verilerinin ve kamuoyu araştırmalarının katmanlı bölünme eksenlerini ne ölçüde yansıttığını sınavan çalışmalarla desteklenmesi, kavramın açıklayıcı iddiasını daha geniş bir metodolojik zeminde güçlendirecektir. Palimpsestin teorik katkısı bu çalışmayla tescillenmektedir; kalıcılığı ise gelecekteki araştırmaların gündemindedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1987, 6 Ocak). Başörtü: Eşitsizlik için baskı. *Cumhuriyet Gazetesi*, ss. 1, 12.
- Acar, F. (1991). The True Path Party, 1983-89. In M. Heper & J. M. Landau (Eds.), *Political parties and democracy in Turkey* (ss. 188-201). IB Tauris.
- Bakiner, O. (2018). A key to Turkish politics? The center-periphery framework revisited. *Turkish Studies*, 19(4), 503-522. <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1438846>
- Berkes, N. (2000). Türkiye’de çağdaşlaşma olgusu. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme* (ss. 105-124). Alfa Yayınları.
- Bingöl, Y., & Çolak, M. (2010). Merkez-çevre teorisi hâlâ Türk siyasetini açıklıyor mu? *Türkiye Günlüğü*, (100), 94-106.
- Bornschiefer, S. (2009). Cleavage politics in old and new democracies. *Living Reviews in Democracy*, 1, 1-13.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Chmiliar, L. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills, G. Durepos, & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of case study research* (ss. 583-584). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412957397.n216>
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve politika*. İletişim Yayınları.
- Eisenstadt, S. N. (2000). Multiple modernities. *Daedalus*, 129(1), 1-29.
- Enyedi, Z. (2005). The role of agency in cleavage formation. *European Journal of Political Research*, 44(5), 697-720. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2005.00244.x>
- Erken, B. (2016). Türkiye’de merkez sağ ideolojiyi siyasi hareket üzerinden temellendirme denemesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 191-222.
- Ergüder, Ü. (1991). The Motherland Party, 1983-89. In M. Heper & J. M. Landau (Eds.), *Political parties and democracy in Turkey* (ss. 152-169). IB Tauris.
- Fenik, M. F. (1950, 5 Haziran). Arapça ezana müsaade ediliyor. *Zafer Gazetesi*, s. 1.
- Genette, G. (1997). *Palimpsests: Literature in the second degree* (C. Newman & C. Doubinsky, Çev.). University of Nebraska Press.
- Göle, N. (2011). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine* (4. bs.). Metis Yayınları.

- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı: Tarihsel, kuramsal ve karşılaştırmalı açıdan* (K. Göksel, Çev.). Doğan Egmont Yayıncılık.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.
- Kalaycıoğlu, E. (1994). Elections and party preferences in Turkey: Changes and continuities in the 1990s. *Comparative Political Studies*, 27(3), 402-424. <https://doi.org/10.1177/0010414094027003003>
- Kandiyoti, D. (2022). Parçaları yorumlamak. In D. Kandiyoti & A. Saktanber (Eds.), *Kültür fragmanları: Türkiye'de gündelik hayat* (Z. Yelçe, Çev., 5. bs., ss. 15-33). Metis Yayınları.
- Lamont, M., & Molnár, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28, 167-195. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141107>
- Levy, A. (1991). The Justice Party, 1961-1980. In M. Heper & J. M. Landau (Eds.), *Political parties and democracy in Turkey* (ss. 134-151). IB Tauris.
- Levin, P. T. (2023). Reflections on Şerif Mardin's center-periphery thesis. *Turkish Studies*, 24(3-4), 617-639. <https://doi.org/10.1080/14683849.2023.2189592>
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. In S. M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (ss. 1-64). The Free Press.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 102(1), 169-190.
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the state: Secularism and public life in Turkey*. Princeton University Press.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar Cilt 2* (Ö. Akkaya, Çev., 8. baskıdan çeviri). Siyasal Kitabevi.
- Özbudun, E. (2013). *Party politics and social cleavages in Turkey*. Lynne Rienner Publishers.
- Secor, A. J. (2001). Ideologies in crisis: Political cleavages and electoral politics in Turkey in the 1990s. *Political Geography*, 20(5), 539-560. [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(01\)00011-7](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(01)00011-7)
- Shils, E. A. (1961). Centre and periphery. In Polanyi Festschrift Committee (Ed.), *The logic of personal knowledge: Essays presented to Michael Polanyi on his seventieth birthday 11th March 1961* (ss. 117-130). Routledge & Kegan Paul.
- Skocpol, T. (2003). Doubly engaged social science: The promise of comparative historical analysis. In J. Mahoney & D. Rueschemeyer (Eds.), *Comparative*

- historical analysis in the social sciences* (ss. 409-412). Cambridge University Press.
- Sunay, C. (2022). *Türk siyasal hayatı: Tanzimat'tan bugüne*. Orion Kitabevi.
- Şimşek, S. (2025). *Cumhuriyetin öteki yarısı: Türkiye'de merkez sağın SEYRİ*. Orion Kitabevi.
- Toprak, B. (1981). *Islam and political development in Turkey*. BRILL.
- Wuthrich, F. M. (2013). An essential center-periphery electoral cleavage and the Turkish party system. *International Journal of Middle East Studies*, 45(4), 751-773. <https://doi.org/10.1017/S0020743813000913>
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6. bs.). SAGE.



BÖLÜM 4

İktidar Hırsı ya da Yapısal Fay Hatları

Ali Demir¹

İktidar Hırsı ya da Yapısal Fay Hatları

Günümüz Türkiye'sinde de hala görünür olup yok sayılan birkaç kimlik var ve bunlar bugün Kemal Kılıçdaroğlu'nun kişiliğinde tekrardan kamusal alanda yürütülen tartışmaların konusu haline gelemeye başladılar. Siyaset sembolik gücün etkin olduğu alan. İlk soru Kılıçdaroğlu'nun mutlak butlan olarak atanmayı kabul etmesini acaba bu kimliklerin alttan alta biriken bu etkin sembolik gücüyle mi açıklamak gerektir. Bu soruya verilecek her olumsuz cevap bizi güçlüyü daha bir güçlü kılan komplo teorilerine, basit etki-tepki eylemlerine ve belirsizliklere doğru yönlendirecektir. Bu yazı, siyasi gelişmeleri yorumlamada kişilerin siyasi hırsları yerine yapısal nedenlerin önemli olduğu üzerine. Siyaset kimliklerin güç ilişkileri üzerinden uzlaşma geliştirme sanatıdır. Günümüz Türkiye'sinde siyaset dikey sınıfsal çelişkileri de yatay kimlikler (din, dil, ırk, cinsiyet) ayrışımına dönüştürme çabasında. Ve bugün dünyanın her yerinde uzlaşma ya demokrasi ya da hukuk güçleri üzerinden elde ediliyor. Hukuk doğru, adil ve haklı olandan hareketle, demokrasi ise ortak iyi ve çıkarlar üzerinden karar verme sürecidir. O halde ikinci soru mutlak butlan tartışmalarından kimin, yani hangi kimlik temsilcilerinin hangi gücü (demokrasi ve hukuk) neden temsil ettiğidir.

Demokrasi ve Hukuk Arasındaki Gergin İlişki

Jürgen Habermas'ın demokrasi ve hukuk arasında gergin ilişki tezi, siyasetin temel çelişkilerden biri olarak kabul edilir.² Bu teze göre, modern (demokratik hukuk) devletleri iki ana kolon üzerine kurulu, demokrasi ve hukuk. Bu devletlerin siyasi kültürü, özellikle Antik Yunan demokrasi mirası, ve Roma İmparatorluğunun hukuk anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Demokrasi, eski Yunancanın iki farklı teriminin birlikteliğinden türetilmiştir; demos (halk) ve krası (yönetim). Demokrasi bu anlamıyla bir halk yönetimidir; halkın halk tarafından, halkın koyduğu iyi kurallarla halk için yönetimidir. Bu kültürde demokrasi kimi ortak ve verili olduğu kabul edilen değer ve hedeflere dayanarak birlikte iyi karar alma formu olarak anlaşılmıştır. Bu ortaklıkların başında dil, etik (din), etnik (Yunan), cinsiyet (erkek) ve sınıf (köle sahibi) ayrımı üzerine kurulu beklentiler yer alır. Ortaklığın yeri ise polis idi. Polis, bugünün terimleriyle

¹ Prof. Dr., Ernst-Abbe-Hochschule Jena.URL: <https://www.sw.eah-jena.de/fachbereich/personen/lehrende/ali-demir/>

² Habermas, Jürgen (1998): *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. S. 166-187. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

devlet, eski Yunan kültüründe de toplumdaki varlıklı ailelerin birlikteliğini atfetmekteydi. Tamda bu yüzden bu devlet şeklinde örgütlenmiş birlikteliğe ne kadınlar, köleler, köylüler, vergi vermeyenler, veremeyenler ne de yabancılar (barbarlar) dahildi.

Bununla birlikte, gerek eski Yunan öncesi Irak, Suriye, Mısır, Hindistan ve Çin kültüründe, gerekse de tek tanrılı dinlerin hakimlik sürdürdüğü imparatorluklarda devletin (a) bir değil, birden fazla halklar ve (b) sadece iyi fikirlerle değil ama sosyal sınıfların ortak çıkarlarını korumak üzere yönetilmesi gerektiği fikri hakim olmuştur. Siyaset felsefesinde bu fikri kanımca en iyi Nikola Machiavelli temsil etmektedir. Nikola Machiavelli, *İl Principe* (Prens)³ adlı eserinde, yönetimin Hristiyan ahlak kurallarıyla değil, devletin sürekliliği ilkesiyle; bireysel eğilimlerle değil, siyaset yapma sanatının normlarıyla yönlendirilmesi gerektiğini yazmıştır. Machiavelli, örneklerle sadece vatandaşların değil, prenslerin ve hükümdarların da gerektiğinde yalan söylediğini, gerektiğinde insanları öldürttüğünü, bireysel çıkarlarını toplumun çıkarları olarak sunduğunu ve aşırılıkları erdem olarak sunduğunu gösterdi. Machiavelli, hükümdarların yönetilenlerden, dindarların dinsizlerden ve ahlaka önem vererek siyaset yaptığını iddia edenlerle birey ve/veya kimi grup çıkarları üzerine kurulu politik eylemlerle günü kurtarmaya çalışanlar arasındaki farkın, güç ve halklar kavramında yattığını göstermek istedi; iktidardaki yöneticiler halkı eylemlerini ellerindeki güç sayesinde sadece onlar, halk adına ve ortak iyiye hizmet için yaptıklarına ikna ederler. Oysa gerçek şu ki, devletler tek bir gücün, tek bir halkın değil, halkların, güçlerin birlikteliğidir. Ortak iyi ise yere ve zamana göre değişkenlik gösteren bir fenomen. Eğer önceden belirlenmiş ortak iyi diye bir şey varsa, o da iyi toplumsal düzenin halklar için korunmasıdır. Tecrübeli devlet yöneticileri bu çoğul güçler dengesinin farkındalığıyla ortak iyiyi bireysel ve özel grup istemlerinin ötesinde taşıyarak değişik güç çevreleriyle ortak çıkar bazlı karşılıklı, iyi ilişkiler geliştirirler. Kötü yöneticiler ise halkı iyi çıkar ve fikirlerin sadece kendilerinin temsil ettiğine ikna etmek isterler.

Machiavelli'nin demokrasiye katkısı, onun ortak iynin ortak çıkarlarda aranması gerektiği fikrindedir. Bunu görebildiğimiz oranda, demokrasinin iyi fikirler etrafında birlikte yaşamın değil ortak çıkar geleneklerinin birbiriyle kurduğu iletişim aracı olduğunu da görürüz. Machiavelli'den hareketle mutlak butlan tartışmasına baktığımızda öncelikle su sonuca varabiliriz: Öncelikle, Erdoğan hükümeti mutlak mutlan kararından sonra halka şu mesajı daha rahatlıkla verebilir: iyi iktidarı sadece biz temsil ediyoruz. CHP'nin kurultay kararı basit, teknik bir hukuk kavramıyla iptal edildi. Bununla mutlak butlan bir siyasi müdahale değil, bir yargı kararı olarak sunuldu. Bu karar sonucu hukukun siyasi sonuçlar doğurması ise normalleştirildi, hukukun mustuluğu artırıldı; günümüz hukuk sistemi sadece kötü, sadece AK Partiden yana değil, doğru kararlarda veriyor.

³ Machiavelli, Niccolo (2019): *The Prince. Edited by Quentin Skinner and Russell Price.* Cambrindge: Cambrindge University Press.

İki, kurultay şaibesi CHP'nin toplum nezdindeki itibarını düşürdü. Bu ise Kemal Kılıçdaroğlu'nun meşruiyetini artırdı, AK Partinin güçlenmesini sağladı ve bu kararın kendisini ise halk adına, halkın çıkarlarını korumak üzere hukuk diliyle yapıldı. Bu ise devletin işlevselliğini tekrardan artırttı; devlet dini ahlaka göre değil, süreklilik fikrinde devletin düzeni, hukukun geçerliliği prensiplerince yönetiliyor. Bu mesaj ise gündemi siyaseten AK ve otaklarının istediği apolitik bulvara taşıdı. Tartışılan artık AP ve ortaklarının siyasi, ekonomik, kültürel çöküşü değil, CHP'nin dağılması, parçalanmasıdır. Böylece gündem iktidardaki güçlerin istediği çerçevede değiştirildi.

Üç, tamda Machiavelli'nin tespit ettiği gibi; merkezileştirilmiş güç kırılmalıdır. Onun sürekliliği ancak çevrenin gücüyle, birden fazla gücün en azından sembollük katılımıyla mümkündür. Devlet farklı güçlerin tamda çatışmacı ortamda bir arada tutabilmenin adıdır. Mutlak butlan kararı CHP'yi atanmışlar ve seçilmişler şeklinde ikiye böldü ve siyasi dengeyi devlet adına iktidardaki güçlerin lehine değiştirdi. Bu siyasi kırılma ise çoğulluğu muhalif gücün temsiliyeti değil, siyasi zayıflık olarak görünür kılındı.

Hobbes'un Hukuk Anlayışı

Machiavelli'nin içgörüsü İngiliz filozof Thomas Hobbes'a iyi bir zemin hazırladı. Hobbes⁴ demokrasinin değil hukukun temsilcisidir. Hobbes bize şu mirası bıraktı: İnsanların özel çıkarlarına rağmen toplumsal iyiyi koruyan karar vermeleri zordur. İnsan doğası gereği hayranlık duyulmayı, sevimli ve değer verilmeyi, yani alçakgönüllülük ve paylaşım yerine şöhret ve gücü tercih eder. Bu nedenle, iktidarda olanların doğru, iyi, güzel ve adil olanı değil, kendi çıkarlarına uygun olanı tercih etmeleri insan doğasına uygundur. İnsanlar doğaları gereği sürekli bir rekabet halindedirler, hep daha fazlasını isterler. Bu da toplumsal dizgede şüphe ve güvensizliğe yol açar. O halde temel sorun insanın doğası gereği kötü, insan insanın kurdu (homo homini lupus) olmasıdır. Soru ise bu gerçeklikten hareketle, tam da böyle bir durumda, yani insanın kısa vadeli ve bencilce davrandığı bir ortamda, karşılıklı beklentilere dayalı, uzun vade de etkin olan, ve ortak iyinin korunduğu sosyal düzenin nasıl kurumsallaştırılacağıdır. Bu paradoks günümüzde de önemli bir soru olarak önümüzde duruyor.

Hobbes, bu sorunu ünlü *Leviathan* formülüyle çözmeye çalıştı. Bu cevabın iki bileşeni var. İlki tanımımız türden. Halklar kaosa, belirsizliğe son vermek için bir dini lider, sultan, diktatör seçerler. Bu iyi değil, ama günü kurtaran bir çözümdür. Siyasi tarih bu cevabın sadece belli bir süre için geçerli olduğunu gösterdi. Karizmatik dini liderler, sultanlar, krallar, oligarklar, diktatörler kimi öngörülmesi zor koşulların, dönemlerin aktörleri. Halk düşünerek eyleme vakit bulur bulmaz ortak çıkarları korumak yerine daha çok zor üzerine kurulu iktidarın meşruluğunu sorgulanmaya başlar. Bu ise sonun başlangıcıdır. Cevabın diğer tarafı ise hukuktur. Hukukla öncelikle kastedilen, bağlayıcı bir aktörün (karizmatik dini lider, oligark, diktatör vb.) yokluğunda da karşılıklı beklentilere

⁴ Hobbes, Thomas (1651): *Leviathan, or, the matter, forme, and power of a commonwealth, ecclesiasticall and civil*. London: Printed for Andrew Crooke.

dayalı sosyal düzendir. Hukuk ya doğa, dini, tanrısal beklentiler ya da rasyonel, yani insanlar tarafından ve insanlar için üretilmiş birlikte yaşam kurallarından oluşmaktadır. Doğa kurallarına uyanlar cennete, ussal-rasyonel kurallara uyanlar ise bu dünyada mükâfatını almak isterler. İlkinin yaptırımını kefarete ve ikincinin ise cezadır. Çok kültürlü, çok dinli ve çok katmanlı toplumların tek Tanrı anlayışı üzerine kurulu ortak bir anlayışla yönetilmesi mümkün değildir. Her grup kendi Tanrı, iyilik, doğruluk anlayışını genel beklenti haline getirmek ister. Bu ise bitmek bilmeyen iç savaflara yol açar.

Hobbes, rasyonel hukuk anlayışı üzerine kurulu sosyal düzenin o güne kadar tasarlanmış diğer bütün sistemlerden üstünlüğünü, hukuk anlayışının henüz olmadığı doğa durumuyla karşılaştırarak gösterir: Hobbes’a göre, iç savaşların hâkim olduğu, devlet iktidarının olmadığı dönem, doğa ve savaş dönemidir. Savaş durumunda, her bireyin sınırsız meşru müdafaa hakkı, herkesin doğada var olan her şeye, hatta bir başkasının bedenine bile hakkı vardır (XIV). Bu, doğa hukukunun en üstün ilkesidir. Burada elimizdeki tüm araçlarla kendimizi savunmaya yetkiliyiz (Hobbes 1651: XIV). Herkesin herkese karşı savaştığı bu doğa durumunun bir sonucu olarak, hiçbir şey haksız, hukuka, hakka dayanmadan elde edilmiş olamaz. Doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarının burada yeri yoktur. Genel bir iktidarın ve kanunun olmadığı yerde adaletsizlik de yoktur (Hobbes 1651: XIII). Buna karşın, insanlar bilerek ve isteyerek bir araya gelip, rasyonel hukuk temelli bir lider önderliğinde birlikte yaşamayı becerebilirler. Leviathan bu liderin adıdır. Leviathan gücünü ilahi, doğa hukukundan değil, rasyonel hukuktan alır. Leviathan karizmatik bir kişilik değil, bildiği doğrudan asla ayrılmayan sıkı ve sıkıcı bir bürokrattır.

Hobbes, Aristoteles’in aksine insanların zoon politikon olduğunu düşünmez. Tersine, insanların anlamadıkları ve mevcut koşullar altında mümkün görünmeyen siyasete, devlet yönetimine katılma özlemleri ve hırsları, onları sürekli aktivizme, çatışmaya ve iç savaflara sürüklediğini düşünür. Bu bitmek bilmeyen çatışma dönemini sona erdirmenin en iyi yolunun ise Leviathan yönetimi olduğunu düşünür. Bundan böyle, ülkenin yönetimi, babadan oğula geçen ve meşruiyetini dini kaynaklardan alan krala değil, siyasi ve dünyevi gücünü yasal ve meşru kanunlardan alan devlet idarecisine, Leviathan’a emanet edilmelidir. Leviathan, özellikle iç savaş döneminde farklı güçler arasındaki çatışmalara son ver, son kararını başka hiçbir güce ihtiyaç duymadan verebilen, yani gerektiğinde kiliseye de karşı çıkabilen, güçler üstü ama rasyonel hukuk kurallarına bağlı iktidar biçiminin adıdır. Bu iktidarın öncelikli amacı iç savaflara son vermektir.

Bu teorik belirlemeleri tartışma konumuza uyarlasak, su tespiti yapabiliriz; hukukun siyasileştiği ortamda kazanan güçlü olandır. Bu ise toplumda belirsizliği daha bir körükler. Belirsizlik ise yine güçlünün gücünü daha rahatlıkla, daha kabul edilebilir ortamda göstermesini sağlar. Hukuka güven güçlüye güvenden ayrıştırılamaz hale gelir. Güçlü, devlet, hukuk iç içe geçmiş, kimin neyi temsil ettiğinin bulanıklaştığı bir dizge oluşur. Artık ortak iyinin ne olduğu, kimin temsil ettiği, kurumların bu ortak iyiyi sağlamadaki işlevleri üzerine sürdürülen kamusal söylemler gündem olmak çıkmış, güzler *Leviathan*’a çevrilmiştir. Bu artık

görevlerin tepeden dağıtıldığı, herkesin birbirinden şüphelendiği bir ortamdır ki, bu ise iynin güçlü olduğuna dair yargının vuku bulduğu andır. Bu kanı artık mutlak bir gerçeğe bürünmüş görünür.

Schmitt'in Anti Liberal Dost ve Düşman Kategorisi

Hobbes özellikle John Locke gibi liberalizm temsilcileri tarafından totaliterlikle suçlandı, suçlanıyor. Bütün gücü kendisinde toplayan, hiçbir güce bağlı olmayan bir liderin hukukla bağdaştırılması mümkün değildir. Hobbes bir yandan doğa hukukunu eleştiriyor öte yandan da kurduğu sistem hiç de doğa hukukunun mutlakiyetçiliğinden aratır türden değil. Garip olan, liberalizm Hobbes'in Leviathan anlayışıyla çatışa çatışa, ama ne ilginçtir ki iş birliğine vurgu yapa yapa geliştiğidir. Bu paradoksu en iyi anlatanlardan biri ise Carl Schmitt'tir. Schmitt demokrasi ve hukuk kavramlarını devlet kavramıyla bütünleştirir. Schmitt'e göre devlet siyasetin önkoşuludur. Devlet kavramını kullanan kişi, siyasetin ancak ortak güç sayesinde etkin olabileceğini söyler. Devlet ortak gücün diğer adıdır. Devlet toprak bütünlüğü ve verili olduğu kabul edilen ortaklıklar etrafında örgütlenmiş bir halkın siyasi statüsüdür. Tamda bu gerçeklikten dolayı, devletsiz hakların eylemleri ayrımcılık ve terör olarak kavramsallaştırılabilir. Bu durum halkları devletle aynılaştıran, ya da halkları devletsiz düşünebilen ve Schmitt'e göre absürt fikirlerin gelişmesini sağlamıştır. Yapılması gereken toplum ve devleti, ve böylece siyasi toplumları örneğin dini, kültürel, hukuki, ekonomik çıkar temelli toplumlardan ayırtırmaktır. Siyaset, kimi temel güdü ve eylemlerin dost ve düşman farkı üzerinden kurumsallaştırılmasıdır.

“Dost ile düşmanı birbirinden ayırmanın amacı, bir bağın ya da ayrılığın, bir yakınlaşmanın ya da uzaklaşmanın en üst düzeydeki yoğunluğunu belirtmektir; bu ayırım, tüm o ahlaki, estetik, ekonomik ya da diğer ayrımların aynı anda uygulanmasına gerek kalmaksızın, hem teorik hem de pratik olarak var olabilir. Siyasi düşman ahlaki açıdan kötü olmak zorunda değildir, estetik açıdan çirkin olmak zorunda değildir; ekonomik bir rakip olarak ortaya çıkması gerekmez ve hatta onunla iş yapmak avantajlı bile görünebilir. O, sadece öteki, yabancısı ve onun varlığı için, varoluşsal olarak özellikle yoğun bir anlamda farklı ve yabancı olması yeterlidir; böylece aşırı durumlarda, ne önceden belirlenmiş genel bir norm ne de 'tarafsız' ve dolayısıyla 'tarafsız' bir üçüncü tarafın kararıyla çözülemeyecek çatışmalar mümkündür.”(Schmitt, 1932: 27)

Schmitt'e göre dost ve düşman kategorisi, siyasetin tek anlamlı aracıdır ve insan doğasına aittir. Bunlar sonradan öğrenilmemiş ve öğretilemez. Diğer bütün birliktelik ve çatışmalardan farklı olarak ve bütün yıkımlara rağmen devletlerin varlığının sürekliliği insanın bu varoluşsal katılımcı dışavurum isteminde saklıdır. Dost ve düşman kavramları birer metafor, sembol değil, bunlar somut ve varoluşsal anlamlarıyla ele alınmalıdır; bunlar ekonomik, ahlaki ve diğer kavramlarla karıştırılıp bireylerin duygu ve eğilimlerin psikolojik ifadesi, zihinsel zıtlıkları değildir. Schmitt'e göre bu yakınlaştırmalar liberal dünya görüşünün ürünüdürler. Liberalizm düşmanlıkları rakibe ve muhalife dönüştürme eğilimindedir. Bu ise liberalizmin siyasi değil ekonomi temelli bir görüş olduğunu gösteriyor. Çünkü siyasette hısımlar dostlar sayesinde düşmanlaşır ve,

ya uluslararası ya da ulusun içinde sürdürülen iç savaşta biter. Savaş, organize siyasi birimler arasında yaşanan; iç savaş ise tamda bu siyasi nedenleri sorunlu hale gelmiş organize bir birimin içinde yaşanan silahlı çatışmadır. Dost-düşman arasındaki çatışmaların tamamen ortadan kaldırıldığı ve yok olduğu bir dünya, siyasetin olmadığı, insanların siyaseten, iyi olduğu düşünülen iyi fikirlerden dolayı öldürülmediği bir dünyadır. Bu belki tam da liberalizmin hayal ettiği, bireyci ve sosyal ama siyasi olmayan bir dünyadır. Schmitt'e göre demokrasi, devletin birey üzerindeki gücü hiçbir zaman yeterince büyük olamayacağından hareketle devlet ile toplum arasındaki sınırları bulanıklaştıran, toplumun muhtemelen yapmayacağı her şeyi devlete yükleyen, ancak her şeyi sürekli tartışılabilir, değişken tutmak isteyen ve nihayetinde belirli kesimlere iş ve geçim hakkı tanıyan liberal dünya görüşünün adıdır (Schmitt, 1932: 24-25).

Hakikaten liberal anlayışa göre siyasi eylemin anlamı (bireysel) özgürlükleri korumadadır. Ancak burada bireyle her insan değil varlık sahibi olan ve özgürlükle de siyasi değil girişimcilik eylemi kastedilir. Bir gözlemci olarak bizler tamda bu girişimcilik fikri sayesinde liberal devletin neden özgür birey ile özgürlük isteyen birey arasındaki gerginliğin cevabını laissez-faire (bırakın yapsınlar) prensibinde bulduğunu anlarız. Buna göre devletin müdahalesi özgürlüklerin kısıtlanması anlamına gelecektir. Bürokratik aygıtı sahip devlet bireyle ilişkisinde hep üstün olacaktır. Bu dengesiz güç paylaşımını birazda olsa dengelemenin en iyi yolu, devletin kamu alanından geri çekilmesindedir. Diğer bir söylemle, liberal devlete göre, özgürlük devlet müdahalesini değil, yetenek, nesnel olanakları, eğitim bazlı girişim ve iletişim kabiliyetini kullanabilmeyi gerektirir. Liberal anlayışa göre hukuk Hobbes ve Schmitt'en farklı olarak devlet müdahalesinin meşru aracı değil, bireyin devletten bağımsızlaştığı, laissez-faire prensibiyle devlete ve diğer vatandaşlara karşı hareket alanını geliştirdiği negatif haklara sahip olma durumudur. Girişimci birey bu hukuk fikri sayesinde mülkiyetini koruma güvencesini elde etmiştir. Bu çerçevede, stratejik, yani kendi çıkarlarını önceleyen girişimci, diğer vatandaşların ve devlet kurumlarının müdahalelerine karşı yasal güvenceye sahip olmuştur. Liberal anlayış, siyasi haklarda da özel çıkarların adil koşullarda rekabet etme iletişimini görür. Siyasi haklar vatandaşlara dernekler ve diğer kuruluşlar aracılığıyla hükümetin gündemi üzerinde maksimum etkiye sahip olma fırsatı tanır. Referandumlar ve seçimler, geçmiş ve gelecekteki stratejilerin bir öz-doğrulama ifadesidir. Seçim yenilgileri bu bakımdan fırsat maliyetleridir.

Amerika Birleşik Devletleri Örneği

Buradan yola çıkarak ve organizasyon toplumbilimi gözünden Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne dikkatle bakmak gerektiğini düşünüyorum. Daha önceki bir yazımda da testik ettiğim üzerer⁵; ABD burjuva demokrasisi, John

⁵Bkz. Demir, Ali (2020): Türkiye'de Parti Sistemi, Demokrasi ve Hukuk Devleti. Nokta Haber Yorum. URL:

<https://noktahaberyorum.com/turkiyede-parti-sistemi-demokrasi-ve-hukuk-devleti-ali-demir/>

Locke'un felsefesi üzerine inşa edilen ve finans kapitalizmin en geliştiği yerdir. Kısaca ve sistemi tasarlayanların gözünden, ve bu anlamıyla pozitif bakarsak, ABD birden fazla demokrasi, hukuk ve güçler ayrılığı prensibi anlayışının, beklentilerinin uygulandığı, ırk, din ve cinsiyet değil de hak ve hukuk üzerine kurulu ve akılcı hukukun üstünlüğünün toplumun her katmanında kabul gördüğü federal *devletler*dir. Bu bağlamda, demokrasi burjuva birey kuramının özerklik ve özgürlükler anlayışı, hukuk ise toplumsal birliktelik alanında karşılıklı hakların tanınması ve korunması üzerine kurulu. Siyaset bu çerçevede eylem özgürlüğünün kurumsallaştırılıp, bu kurumlar sayesinde bireylerin devletin ve toplumun sınırlarını meşru yöntemlerle zorlayabilme alanıdır. Güç birliktelikleri başkanlık ve ikili parti sistemi üzerine kurulu. İktidar, ya Cumhuriyetçiler' den ya da Demokratlar' dan oluşmaktadır. Üçüncü bir olasılık yok. İşte, tam da bu üçüncü bir olasılığın olmama durumu hiç de beklenmeyen sonuçlar ürettiği düşünülüyor. Örneğin bu sistem, yüz çiçek üretilip bin fikir tartıştırmak yerine, milyonlarca istekleri ve talepleri ikili parti ve kongre kurumları aracılığıyla tek bir güce çevirebiliyor. Bu, iktidardaki başkana ve partiye en geniş eylem olanağı, muhalefet ki partiye ise bir sonraki döneme hazırlıklı olma zorunluluğu, devlete ise kriz dönemlerinde de işleyen bir organizasyonu sunuyor. Sistem hukuksal düzeyde azınlıkların haklarını koruyor ve onları politik olarak da farklı konular ve dönemlerde bu iki partiden biriyle koalisyonla ve güç birliklerine teşvik ediyor. Sistem, farklı koalisyonların mümkün olduğu, değişik güç gruplarının birbiriyle yarıştığı, ama uzun erimde hiçbirinin süresiz iktidar da kalmaması üzerine kurulu. Bu sistemin eksiklikleri, yanlışları, günahları vs. var. Bunların en başında güç ayrılığı ilkesinin yerine gücün merkezileştiği gerçeği geliyor. Sistem, güçlüyü daha bir güçlendiren, zengini her geçen gün daha bir zenginleştiren, fakiri ise daha bir fakirleştiren özelliği sahip. Sistemin bu özelliğini tutucu demokratlar bile eleştiriyor.

Modern Toplum ve Aynılaştırma Örneği

Burada benim için önemli olan ilk nokta, bu ikili parti sistemin aşağı-yukarı bütün Avrupalı toplumlara ve hatta dünyanın her yerine yayıldığıdır. Bunu ABD'nin kendi sistemini diğer toplumlara dayatmasıyla açıklamak mümkün. Fakat bu var olan gerçeği bütünüyle açıklamaya yetmez. Bunun yanı sıra, bu daralma bir de modern toplumların bünyesinde olan bir çelişki. Hanna Arendt'in değimiyle, bir medyana eğilim durumu: Modern toplumların en önemli özelliklerinden biri, onların her geçen gün daha fazlasıyla birbirine benzemeleridir. Bunu insanların farklı toplumlarda yaşamalarına rağmen birbirine yakınlaşan yaşam biçimlerinde, dünyayı algılama ve yorumlamalarında görmek mümkün: herkes aynı motorla yürütülen araba, aynı tip fabrikada üretilen giysi, mobilya, aynı tür müziği, filmi ve esprileri beğenmeye, aynı içerikleri öğrenmeye ve öğretmeye başladı. Bu o kadar ilerledi ki, ChatGPT gibi teknolojilerin insandan daha iyi hizmetler sunduğu algısı yaşam dünyasında kabul görmeye başladı. Bu yakınlaşmayı, örneğin zenginlerin, öğrencilerin, bilim insanlarının, sanatçıların dünyanın her yerinde ve bütün kültürel farklılıklarına rağmen yaşam tarzlarındaki kimi temel ortak konuların ve birlikteliklerin varlığında, ve kimi belirleyici meselelerde benzer reflekslerde bulunmalarında da

görmek mümkün. Bu fakirler, orta sınıf, gençler, varoşlarda yaşayanlar, taksi şöförleri ve anneler için de geçerli. Bu yayılmayı bilimde, hukukta, teknolojiye, modada, sporda vs., yani hemen hemen her alanında görmek mümkün. Bunu farklı organizasyon, kurumların ve devletlerin yakınlaşmalarında, ve hatta aynılaştırmalarında da görebiliriz. Şehirlerin aynılaştığını örneğin iki yüz yıl önce Şam, Diyarbakır ve İstanbul'u ziyaret eden birinin gözünden bakıldığında hemen netleşir; bu şehirler farklı dünya ve yaşam biçimlerini temsil ediyorlardı. Ancak bugün bu şehirler arasındaki farklılıkları Berlin ile Londra arasındaki farka bakarak da açıklamak mümkün gibi. Acaba kaç Kayserili tamda Kayserinin göbeğinde kurulu Wyndham Grand otelin ismini doğru telaffuz edebilir? Bu Kayserililerle Kayseri arasında iletişimin yerel kimliklerin özgül ifadesi bağlamında değil de, global güçlerin istemleri, çıkarları üzerine kurulu olduğuna dair bir fikir veriyor. Ve tabii ki dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de bu gelişmelere, benzeşmelere, istismarlara, aynılaştırmalara ve kolonileştirmelere karşı çıkan ve destekleyen kişiler, gruplar ve çevreler var.

Vurgu yapmak istediğim ikinci nokta ise, bu durumun özellikle de sosyal demokrat güçleri toplumu ve siyaseti yeniden tanımlamaya, verili ilişkiler üzerine kurulu yeni fikirler ve birliktelikler üretmeye zorluyor olmasıdır. Akıllı selim hiçbir vatandaş, eski fikirlerle yeni durumu değiştirmenin mümkün olduğuna inanmıyor. Artık hayat alanı insanların genel ulus-, sınıf-, din-, devlet, genel vs. çıkarlarıyla ikna etmek mümkün değildir. Bu durum, sosyal demokratları sol popülizme yakınlaştırmak, devrimci sol güçleri ise geleneklerine dayalı yeni siyaset üretmede uçların arasına sıkıştırıyor. Var olan, hatta hegemonik söylemlerden tamamen kopuk bir siyasal anlatım geliştirmek zor. Bu durum farklılıkların ve ayrışımaların birbiriyle ilişkili olarak programlandığı ve tamda bu iletişim sayesinde geniş halk katmaların desteğini alabilen yeni sol hareketlerin ortaya çıkmasını zorlaştırıyor. Bu ise özellikle de hayat alanı insanının gözünden bakıldığında, devrimci sol güçleri kimi radikal uç güç grupları arasında sıkışmış, parçalı, çıkar çelişkileri iletişiminin değiştiğini anlamakta zorluk çeken, bu yüzden de toplumdaki güven kredileri azalmış elitler pozisyonuna düşürüyor. Tersinden söylemek gerekirse, devrimci sol güçlerin fikirlerinin hayatta karşılık bulamamasını, kapitalist kültür, siyasi hegemonya, dengesiz güç ilişkileri ve ideolojik güven kaybıyla açıklamak maalesef iktidarı zorlayan yeni iş birlikteliklerini oluşması anlamına gelmiyor. Bu bağlamda, küresel ısınma, göç, dijital dönüşüm, kimlikler siyaseti ve yeni tip derebeyliklerin sınıfsal yönü olmakla birlikte, bu sayılan olguların hiçbiri sadece K. Marx'ın tasarladığı işçi sınıfını zorlayan, sadece onları etkileyen ve sadece onların fikirleriyle, onların çıkarlarından yola çıkılarak anlaşılacak ve çözülecek fenomenler değildir. Buna rağmen devrimci sol hala kimi fikir farklılıklarından dolayı çıkarlar üzerine kurulu koalisyonlardan kaçınıyorsa, bu sol güçlerin siyaseti ezilen halkların yaşam koşullarını iyileştirme eylemi olarak görme yerine eski fikirlerin savunulduğu arena olarak kullandığını da gösteriyor. Oysa yapılması gereken örneğin Antonio Gramsci'nin önerdiği üzere farklı kimlik ve yakın çıkar gruplarıyla koalisyonlara girmek ve bloklar oluşturmaktır.

Seçkinler Partisi CHP

Ancak bunu Türkiye’de sol beceremiyor. Türkiye’de en köklü sosyal demokrat parti olarak CHP olarak bilinir. Kökleri Jön Türklere dayanan CHP cumhuriyetin kurucusu Atatürk önderliğinde kurulmuş, 1950’lere kadar tek parti olma üzerliğiyle devletçiliğin kalesi olma olarak görevini üstlenmiş, cumhuriyet ilkelerini benimsemiş, eğitimi alt tabakalara taşınmayı hedeflemiş, laikliği, ulusçuluğu ve eşitlikçi hukuk anlayışını savunan bir parti. CHP kuruluşundan bugüne bir kadro, bir seçkinler örgütü olmuştur. Böyle partilerin amacı halkın günlük değer yargılarını siyasete taşımak değil, halklara iyi olduğu düşünülen yola girmede önderlik yapmaktır. Hakikaten CHP “kul” olanın değil vatandaşın, sultanın değil cumhuriyetin partisi olmayı seçmiştir. CHP ruhani gücün temsilciliğini değil, kurucu önderin, önder kadronun dünya görüşünü yaymayı, dini bağımsızlığın değil ulusal özgürlüğün simgesi olmayı yeğlemiştir. Osmanlı Jön Türklerden ulusçu CHP’ye aktarılan birikim, tarım toplumunun günlük yaşamdaki kaderci, ekonomideki korumacı ve siyasetteki mutlakiyetçi anlayışı değil, teknik bilgi ve teknolojik donatıma açık, kültürel dönüşüme hazır, rekabetçi ve uluslararası düzlemde uzlaşa mirasıdır. Bu kadro dönemin Osmanlı saray elitlerinden farklı bir özgüveni temsil ediyor: Bunlar Jean-Jacques Rousseau’nun toplumsal sözleşme anlayışını onun dilinde okuyabilen, Amerika ve Fransız Devrimlerinden etkilenmiş, Avrupa sanayi devrimini kendi ulusal bağımsızlık sınırları içinde yenilemek isteyen bireyler.

Bu grup üyeleri dinsel kodlarla değil, gücün yansırı para ve hak gibi modern iletişim araçlarının temsilcileri olarak dost-düşman kategorilerini de yeniden belirlediler; düşmanlık artık ülke sınırlarının dışındaki *darul harb* alanı, yani etik uzamdaki öteki değil, aynı anda hem içeride ve hem dışarıda olma potansiyeli taşıyan toplumsal sınıf temsilcileri. Tamda bu yüzden ve tamda Hobbes’in önerdiği gibi, bu kurucu grup demokrasiyi değil, hukuk sistemini inşa etmek istedi. Çok partili sisteme geçişin ana aktörü olan İsmet İnönü bu adımımdan dolayı ve daha çok partilileri tarafından bugüne kadar eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştirilerin nedenlerini CHP’nin, Bülent Ecevit önderliğindeki hükümetler dışında çoğulcu parti döneminde bir daha iktidara gelememesine bakarak tahmin edebiliriz. Bununla birlikte, geriye dönüş bakıldığında çoğulcu parti dönemine geçişin Türkiye’nin demokrasiye doğru attığı en büyük adımı olduğunu rahatlıkla tespit edebiliriz. Çoğulcu parti sistemine geçiş karşıtları demokrasi veya hukuk devleti savunucuları değildi. Onlar sadece elinde tutukları payı paylaşmak istemeyenlerdi. Schmitt’in perspektifinden söylersek, dostluk ve düşmanlık etik kaygılar ve ulusal aidiyetliklerle değil, ekonomik çıkarların gölgesinde belirlendi ve belirleniyor. Tamda bu reel durumdan dolayı fikir özgürlüğü bireyin sahip olduğu güce oranla önem kazanır, ve dün düşman olan bugün müzakere edilmesi gereken aktör ve hatta müttefik haline gelir. Bu Machiavelli’nin de ana fikirlerindendi: Fikirler değişkendir, çıkar etrafında siyaset ise güven ve istikrarı beraberinden getirir.

AK-Parti MHP İş Birliği

Sol partilerden farklı olarak sağ partiler koalisyonlara gitmeyi becerebiliyorlar. Bunu AK-Parti ve MHP iş birliğinde de görmek mümkün. Öncelikle, AK-Parti sol, liberal güçlerle iletişim, etkileşim halinde hükümete geldi. Onlarla iletişimini güçlendirdiği oranda çatışmacı siyaseti yeğler oldu. Hatta Ahmet Davutoğlu döneminde AK-Parti ve CHP koalisyonu bile kurulmak istendi. Ancak Davutoğlu'nun bu istemi, tabandan gelen bir talep değil, yukarıdan tasarlanmış ve karizmatik liderden özerklik yeltenmesi olduğu için hayatta herhangi bir karşılığı olmadı.

Gerçek şu ki, AK-Parti ve MHP tutucu kesimlerin partileri. AK-Parti Adnan Menderes, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal birikimiyle iktidara geldi. MHP ise bilendiği gibi Alpaslan Türkeş önderliğinde hayat bulan otoriter, ulusalcı ve hatta ırkçı söylemleriyle ve de şiddeti sosyalleştirmiş olmakla biliniyor. Bu partileri destekleyenlerin ortak özelliklerinden biri, geçmişe özlem, bilinmeyene şüphe ile bakmaktır. Bu tipten partiler ağa, şef, reis, büyük önder gibi karizmatik kült kişilikler etrafında örgütlenirler. Bu partilerin başkanlarının demokratik yollarla değiştiği, Türkiye'de görülmuş değil. Burada özellikle vurgu yapmak istediğim durum ise, AK-Parti ve MHP ortaklığının sadece başkanlık tarzı cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle ve/veya sadece bu partiler arasındaki yakın ruhani ilişkiyle açıklamanın, siyasetin günümüzdeki yapılış tarzını dünyadaki diğer gelişmelerden yalıtma anlamına geleceğidir.

Sağ partiler sadece çıkar merkezli siyaset yapmayı gelenek haline getirdikleri için, farklı fikirlerle sahip aktörleri de ortak çıkar etrafında bir arada tutabiliyorlar. Eski padişah öldü, padişahım sen çok yaşa! Tarih kralın çıkar, iktidar ilişkilerinden dolayı din değiştirmesiyle bütün halkın din değiştirdiğine defalarca tanıklık etti. Daha da güncelleştirirsek, dün Erdoğan'a söylemediğini bırakmayan, ama Erdoğan'ın hükümetlerinden birine dahil edildiği andan itibaren, onu övmekle yarışan birçok siyasetçinin olduğunu biliyoruz. Bunun tabii ki tersi de mümkün. Bunu sadece geçmişe değil, geleceğe bakarak da görebiliriz: Bugün itibarıyla AK-Parti iktidarını sadece MHP'nin desteğiyle sürdüremeyeceğini biliyor. Görünen manzarayı doğru okuyorsam, AK-Parti yeni seçmenlere iyi siyaset yaparak, yeni hizmetler sunarak değil de var olan güçleri zayıflatarak dolayısıyla da kimilerini de güçlendirerek ulaşabileceğine karar vermiş. Gözle görülen, parçalamak istediği CHP ve güçlendirmek istediği ise İyi Parti, DEM-Parti ve TİP. Bu hesaba göre, CHP'nin ulusal kimlik profil seçmeninin İyi Partiye, Kürt kimliğinin integrasyonunu savunan kesimlerin DEM-Parti, ve devrimci sol çevrenin ise TİP'e yöneleceğidir. AK-Parti ve MHP tamda bu çıkar hesabı üzerinden özellikle Kürtler ve Aleviler gibi farklı kimliklerle iletişimini artırıyor. Bunu ise kimin hangi hesap bu yakınlaşmaya ilgi gösterdiği bakmaksızın yapıyor - önemli olan ortaklarının değil kendi hesabıdır. AK-Parti ve MHP oyun kurucu olduğunu düşünüyor.

Erdoğan Hükümetleri Aleviliği Çekici Kıldı

İşte tamda bu denklemle Kemal Kılıçdaroğlu'nun neden bütün itirazlara rağmen tekrardan CHP'nin başına gelmeyi göze aldığına dair bir fikir geliştirmek mümkün. Bu fikrin ana sütunlarını yukarıda teorik çerçevede tartıştığım demokrasi ve hukuk kavramları oluşturuyor. Öncelikle, her birey gibi Kılıçdaroğlu'nun da kimi özel nedenleri olabilir. Ancak burada bir siyasetçiden, kamusal bir kişilikten bahsediyoruz. Onun özel, dini eğilimleri değil Schmitt'in anlayışla söylersek siyasi eylemleri, yani Kılıçdaroğlu'nun siyaseten kime dost ve kime düşman olduğu önemli. Bu soruya iyi cevap vermenin bir yolu, rekabet ettiği gruplara bakmaktan geçer. Bunların başında tabii ki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan geliyor.

Geliştirmek istediğim tezi anlamlı kılmak için şu varsayımdan hareket etmek istiyorum: Erdoğan, günümüz itibariyle adım adım, artırımı siyasetin dini kodların ve gündelik ahlaki ölçütlerin diliyle, kriterleriyle değerlendirilmesi gerektiğini neredeyse hemen hemen herkesin mutabık olduğu bir norm haline getirdi. Erdoğan, Sünni-Türk ahlakını Kemalist devletçilikle öyle bir şekilde harmanladı ki, bunlar artık doğal ve kültürel miras olarak aktarılan bir bütünlük gibi görünmektedir. Erdoğan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşik olan *din-u devlet* birlikteliğini de bu sisteme dahil edebildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda tanrı vergisi çeşitlilik (diversity), mantıken her türlü yönelim ve eylem modelinin ölçütüydü. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı dinlere mensup insanlar “yan yana” yaşıyordu. Bugün bu prensip Erdoğan hükümetleri sayesinde aynı işlevi üstelenmeye başladı; sosyal, işlevsel yakınlıklar, ilişkiler ve beklentiler bu çeşitlilik fikri üzerinden kurulu birlik anlayışında farklılıklara dönüştürülüyor. Bu anlayışta asıl olan işçi, Kürt, Ermeni, kadın, solcu ya da Trabzonlu olmak değil, Müslüman ve Türk olmaktır. Müslüman ve Türk olmak üst, diğerleri alt kimlikler. Bununla birlikte, burada örtülü verilen bilginin de altını çizmek gerek: Öncelikle, bu anlam dünyasında imparatorluğun Müslümanlara ait olduğu herkesin bildiği bir gerçektir. Bu açıklık Müslümanlar arasında Sünnilerin sosyal olarak Alevilerden üstün konumlandırıldığı gerçeğinde korunurdu ve korunuyor. İkincisi, her türlü cinsiyet farkı erkeğin lehine yorumlanıyordu, ve yorumlanıyor. Üçüncüsü, merkez ile çevre, şehir ile kırsal arasındaki farklar, mekan olarak da Sultana yakınlık ilkesine göre bir hiyerarşiye yerleştiriliyordu. Buna karşılık, özel ve kamusal ayrımı sarayda bir arada tutulurdu; saray, sultanın özel evi ve aynı zamanda yönetim merkeziydi.

Bu varsayım ve tarihsel arka plan ışığında, Max Weber'in iyi dileklerin kötü sonuçlar ve kötü motiflerin iyi sonuçlar doğurabileceği tezini vurgulamak istiyorum. Weber'e göre kapitalizm Protestanların diğer dünyada cennete gitme işaretini bu dünyadaki mesleki başarılarında aramaları fikrinden doğdu. Onlar doğruyu, iyiyi, hakkaniyetli olmayı bir sonraki dünyaya, yarına yatırıma dönüştürdükçe, kapitalizm gelişti. Protestanların amacı çok para kazanmak, zengin olmak değildi. Onlar sadece bu dünyadayken seçtiğimiz meslekteki başarıyı diğer dünyada cennete gitmenin bir işareti olarak yorumlama fikrine uygun yaşamaktı. Onlar sadece, bu dünyadaki mesleki başarının öbür dünyada seçilmişliğin güçlü bir işareti olduğu düşüncesine göre yaşamaya çalıştılar.

Dileklerle sonuçlar arasındaki bu farklılığın bir diğer örneği Adam Smith tarafından dillendirildi: Kapitalistler aslında bencil nedenlerle ne kadar çok sermaye biriktirip, yatırım yapıp ve yeniden yatırım yaptılarsa, onlar o kadar hiç de amaçlamadıkların ulusun ortak yararına katkıda bulunmuş oldular.

Dileklerle sonuçlar arasındaki bu farklılığın aktüel bir örneğini Erdoğan hükümleri ve Alevilik ilişkisinde görmek mümkün. Erdoğan hükümetlerinin başarılı kararlılığının bir nedeni, onun liderliğinde eski görkemli zamanlara duyulan özlemin yeniden bir öz-sunum anlatısı haline getirilmiş olmasında görülebilir. Erdoğan hükümetleri döneminde, geleceğe açık laik-Kemalist dünya görüşü Türk-İslamcı ve geçmişe yönelimli bir yapıya dönüştürülmüştür. Erdoğan hükümetleri son yıllarda ülkeyi, toplumu, kültürü ve insanları bu eski Osmanlı geleneğine göre yeniden şekillendirmiştir. Bu ise tabii ki din ve ulus kimliklerinin de yeniden canlanmasını sağladı. Bu kimliklerin başında Türk, Sünni ve eril olmak var. Ancak bu vurgu ötekileştirilen diğer kimlik sahiplerinin farkındalığını artırdı. Bunlar is Kürt, Alevi, Laik, Sol ve Kadın kimlikleridir. Ben burada Kılıçdaroğlu özelinde Alevi kimliğine vurgu yapmak isterim. Rakibi R. Erdoğan, Alevi geleneğinin tekçi ulus ve din birliğiyle bağdaşmadığını düşünüyor. Alevileri karşıt olduğu laikliğin kalesi olarak görüyor. Erdoğan gerektiğinde kamuoyu önünde bu kimliklere saldırmaktan çekinmediği gibi, buradan siyasal güç elde etmeyi becerebildi. Gezi hareketi döneminde devlet şiddetinin kurbanlarının çoğunun Alevi kökenli olduğu iddia ediliyor. Daha da genellersek; Aleviler kamuoyundan hep dışlandılar. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Alevi olduğu için köşeye sıkıştırıldı. Kılıçdaroğlu, Türkiye’de bir Alevi’nin başbakan olamayacağını bildiği için diğer aktörler lehine başbakan ve cumhurbaşkanı adayı olma hakkından vazgeçmek zorunda kaldı, bırakıldı.

Erdoğan ve Aleviler ilişkisinde de kötü motiflerin iyi sonuçlar doğurduğu tezini açıklamaya şöyle başlamak isterim: Öncelikle, kimlik temelli siyaset kapitalizmin geliştiği her ülkede gündemde. Bu siyasetin Türkiye’de hayat bulmasında ABD’nin Afganistan ve Irak saldırıları, medeniyetler çatışması (clash of civilizations) gibi propaganda ve aşırı sağın dünyadaki sosyal eşitsizlikleri yabancı düşmanlıklarına çevirebilmesi gibi global ölçekli dalgaların önemli rolü oldu. Ancak bunlar ne Türkiye’nin toplumsal fay hatlarının bu kimlikler üzerinden tekrar dizayn edilmesini bütünüyle açıklamaya, ne de kimlik temelle siyasetin neden hiç de öngörülmeven sonuçlar doğurduğunu açıklamaya yeter. Benim Türkiye öznelindeki tezim şu: Takiye’de Erdoğan hükümetleri sayesinde dini ahlak temelinde toplumsallaşma tekrardan siyasal bir güç haline dönüştü. Bunun öngörülmeven bir sonunu, Erdoğan hükümetlerinin Alevi kökenli eski radikal sol muhaliflere yeni bir siyasal katılım kapısını açmasında görebiliriz. Yukarıda da açıkladığım üzere, hükümete yakın çevrelerin dünya görüşüne göre bu dünyada mesele zenginlik ya da yoksulluk değil. Konu Tanrı vergisi dini, etnik, cinsiyet vs. farklılıkları, kimlikleri korumaktır. Yine bu çevreye göre, sosyal, yapısal, işlevsel eşitsizlikler hükümetin ilgileneyeceği bir konu değil ve siyasette mesele ahlaki değerlerin ulusal ve dini sınırlar içinde gerçekleştirilmesidir. Bu baskın söylemin günlük yaşamda bir karşılığı var. Bunu örneğin Sol, Kürt ve Alevi kimliğinin hep “ötekiler”e, “yabancılar”

atfedildiğinde görebiliriz. Rahatlıkla görülebileceği üzere bu tamda Schmitt'in bahsini ettiği dost-düşman ikilemi üzerine kurulu bir dünya görüşü: "Solcular düşman sağcılar dost", "Türkler dost Kürtler düşman", "Sünniler dost Aleviler düşman". Bu yüzden de bu tabana yayılmış söylem kırılmadan, bu kimlik temsilcilerinin, bu tip aktörlerin tutucu toplumlarda kitleselleşmesi mümkün değildir. Bununla birlikte, 1980 darbesi döneminde tutuklanan, sürgüne giden solcular, Kürtler, Aleviler, 1990'ların ortalarında serbest bırakıldılar, sürgünden geri döndüler ve/veya oy veren, oy devşiren bir duruma geldiler. Bu insanların siyasete giriş alanları olan sol ve sosyal demokrat partiler halihazırda bu çevrede bulunan benzer profiller tarafından işgal edilmişti. Buna karşın Alevilik havzası rekabetin henüz uçlarda olmadığı bir alan. Bu yönüyle Alevilik hem Kürtler ve hem de bahsini ettiğim "yasaklı" sol entelektüeller tarafından siyasete giriş eşiği olarak kullanılmaya başlandı. Alevilik bu kesimler tarafından bir siyasal eylem biçimi olarak kültürel ve sosyal açıdan açık yeni bir havuz olarak (yeniden) keşfedildi. Diğer bir söylemle, Alevilik Erdoğan hükümleri döneminde sosyal sınıflara aidiyetlik, bastırılmış cinsiyet temelli düşünüş, yaşam alanı eylem biçimleri gibi sosyal-yapısal eşitsizlikler temelli siyasetin bastırılması sonucu ulusal ve dini toplumsallaşma temelinde etik yapıya dayanan bir birliktelik tasavvurunda kendine yeni bir sahne açtı. Beklenmeyen sonuç ise şu: Erdoğan hükümetleri döneminde daha bir mutlaklaştırılan hakim hegemonik ortam, Aleviliği (a) Sol-Sağ, Türk-Kürt şemasına ve (b) kurulu düzene alternatif siyasal bir güç haline getirdi.

Kılıçdaroğlu Erdoğan Yakınlığı ve Erdoğan İmamoğlu Benzerliği

Kılıçdaroğlu'nun geri dönüşü de tam bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bunu ise önce şu belirlemeyle açıklamak istiyorum: Kılıçdaroğlu, halihazırda yerleşmiş olan yorum kalıpları, dünya görüşleri ve beklenti ufkundan hareketle yeni bir çıkış yolu sunması bakımından Péter Magyar'ın Türk versiyonu niteliğindedir. Türkiye'de bu benzetmenin daha çok Ekrem İmamoğlu'na atfedildiğini biliyorum. Ama ben bunun Kılıçdaroğlu'na daha çok yakıştığının altını çizmek istiyorum. Bunu tezi şu tespitle açmak isterim: Ekrem İmamoğlu'nu ulusal siyaset sahnesine taşıyan Kemal Kılıçdaroğlu, kurumsal düşünürsek Kılıçdaroğlu önderliğindeki CHP'dir. Kılıçdaroğlu bu İmamoğlu „hamlesini“ Erdoğan'a karşı kullanırken, seçmenlerin İmamoğlu'nda Erdoğan'a karşı ama tamda Erdoğan'a yakınlığından dolayı iyi bir alternatif göreceğini bekliyordu.⁶ Erdoğan ve İmamoğlu büyük işler başaran ve büyük hedefler ortaya koyan karizmatik kişiliklerdir. Her ikisi de benzer dünya ve insan görüşlerine sahiptir. Her ikisi de ekonominin uluslararası aktörlerin ve kurumların var olan yapısal özellikleriyle devam ettirmeyi doğru buluyor. Her ikisi de devletin küçültülmesine, devletin altyapı sağlama işlevine geri çekilmesine büyük ilgi duyuyor. Her ikisi de prensip olarak laissez-fair savunucuları. Her ikisi de halka yakın, gerçekçi politikacılar ve rengini belirlemeksizin aynı anda farklı iplerde dans edebilen, çelişkili yaşamayı becerebilen aktörler. Bu yakınlık ve benzerlik örneğin günümüzün

⁶ Bakınız: Demir, Ali (2019): İmamoğlu Rüzgârı, *Nokta Haber Yorum*. URL: <https://noktahaberyorum.com/imamoglu-ruzgari/>

hazine ve maliye bakanı Mehmet Şimşek'in İmamoğlu önderliğindeki bir hükümette de aynı görevini sürdürebileceği izlemi yaratacak türden. Ve bu benzerlik görüldüğü kadarıyla İmamoğlu için sadece bir nimet ve hayır duası değil ama aynı zamanda bir kaçış yolu, beddua ve lanet oldu. Kılıçdaroğlu'nun İmamoğlu'na bu sonu dilediğini düşünmüyor. Kılıçdaroğlu, kuracağı CHP hükümetinde İmamoğlu'nu tamda çıkarlarına, karizmasına odaklılığından dolayı entegre edebileceğini sanıyordu. İmamoğlu cumhurbaşkanı yardımcısı olacaktı. Ama istemlerle sonuçların birbirine uymadığını bu örnekte iki farklı biçimde tecrübe ettik; İmamoğlu gücünü Kılıçdaroğlu'na ama Erdoğan'a bileyemedi. İmamoğlu ve Erdoğan benzerliği hem İmamoğlu hakkında "bunu sende yapardın" imajının oluşmasını önünü açtı, hem de Erdoğan'ın siyasetine karşı olanları frenledi ve CHP'ne desteği de düşürdü.

Bu benzerlikler Kılıçdaroğlu ile kıyaslandığında daha da bir netlik kazanacaktır. Bu bağlamda soru Kılıçdaroğlu ile Erdoğan arasında hangi ortak noktaların olduğudur? Öncelikle, her ikisi de geçimlerini devlete borçlu: Erdoğan belediye başkanı, parti genel başkanı, başbakan ve nihayetinde cumhurbaşkanı olarak bir kariyere sahipken, Kılıçdaroğlu devlet kurumlarında denetçi olarak çalıştı. En son, devlet Sosyal Güvenlik Kurumu'nun genel müdürü olarak görev yaptı. Siyasete ancak 2000'li yılların başında devletten emekli olduktan sonra atıldı. İkisi de hiçbir zaman iş piyasasında faaliyet göstermedi. İki, her iki siyasetinin de ortak özelliği sabır, dayanıklılık ve azimdir. Erdoğan'ın bakış açısından söylersek, o yıllarca orduyu, Kürtleri, feministleri, Kemalistleri ve entelektüelleri "tolere" etti. Kılıçdaroğlu ise kendi partisi içinde tam anlamıyla lider olarak kabul edilmeden önce olağanüstü koşullar altında birçok maraton koşmak zorunda kaldı. Üç, hem Kılıçdaroğlu hem de Erdoğan mütevazı ailelerden geliyor ve her ikisinin de dinle güçlü ailevi bağları var. Kılıçdaroğlu Tunceli'de doğdu. Tunceli, Türkiye'de Anadolu Alevilerinin çoğunlukta olduğu tek yerleşim yeridir. Aleviler teolojileri, ritüelleri ve insan anlayışı bakımından genel olarak Sünni ortodoks İslam'dan büyük ölçüde farklılık gösterse de, Kılıçdaroğlu'nun da mensubu olduğu kureyşan aşireti, soy olarak Hz. Muhammed'in ailesine mensup kureyş kabilesinden sayılır. Erdoğan ise, siyasetinde de Hz. Muhammed'in öğretilerini esas alan, tutucu dindar bir Sünni'dir. Dördüncü ortak nokta, etik-ulusal konsensüs, uzlaşma arayışında aranabilir: Erdoğan, siyasetinde her zaman halkın rızasını aramıştır, aramayı tercih etmiştir. Bunun için Erdoğan, "İslami" siyaseti liberal ve sol görüşlere de yakınlaştırarak, çok erken bir aşamada selefi Necmettin Erbakan'dan ayrılmıştır. Erdoğan, halkın siyasi ruh haline o kadar duyarlıdır ki, neredeyse her hafta kamuoyu yoklamaları yaptırır ve gerektiğinde elde edilen bilgiye dayanarak daha önce söylediğinin tam tersini zorlamaksızın söyler. Erdoğan'ı bu açıdan ayıran özellik, uzlaşma arayışındaki pragmatizmidir. Ve Erdoğan bu anlamıyla bir hukuk değil demokrasi adamıdır - doğru, haklı, eşitlikçi ve adil olanın değil, çoğunluğun gücüyle yönetmek ister. Elitlerle arası tamda bu yüzden gergindir.

Konsensüs, uzlaşma konusunda Kılıçdaroğlu'nun başarılarından biri, iktidardaki AK Parti'ye karşı çok erken bir aşamada partiler üstü bir cephe oluşturmaya başlamış olmasıdır. Bunun için öncelikle kendi partisini, kişilik kültürüne dayalı

faşist eğilimlerden uzaklaştırarak sosyal demokrat bir partiye dönüştürmüştür. Selefî Deniz Baykal'ın mirası, şiddetli bir iktidar mücadelesi yaşanmadan kademeli olarak partinin folklorik arka planına kaydırıldı. Bununla birlikte partinin siyasi yöneliminde de bir dönüşüm yaşandı; esas olarak katı laiklik, Türkçülük, devletçilik ve kişilik kültüründen beslenen bir partiden, Avrupa tarzı bir sosyal demokrat partiye dönüştü. Kılıçdaroğlu Türkiye'de bastırılmış bütün kimliklerle ilişki kurabilen tek siyasetçidir.

Kısaca, Kılıçdaroğlu ve Erdoğan yakınlığı görüldüğünden daha fazladır. Ancak bu yakınlıklar hiçbir zaman benzerliğe düşmedi, dönüşmez. Bu farklılıklar iktidar mücadelesinde bir karşıtlık, zıtlık olarak tecrübe edildiler. Buradan bakıldığında Kılıçdaroğlu'nu Péter Magyar'ın Türk versiyonu yapan şudur: Péter Magyar selefî Viktor Orban'ın benzeri değil, yakını ve onun iyi, Avrupai versiyonudur. Aynı şekilde, Kılıçdaroğlu hem İmamoğlu'nu Erdoğan'a karşı ulusal siyasete ön ayak olmasında, hem bizzat kendisinin iktidardaki Erdoğan'ın dünya görüşüne yakın ve uzlaşî siyasetiyle iktidarın değiştirebileceği fikri önerisiyle Péter Magyar'ın Türk versiyonudur. Ne Magyar ve ne de Kılıçdaroğlu iktidardakine benzemeye değil, toplumdaki kanıya, değer yargılarını dikkate alarak alternatif siyaset geliştirme peşindeler. Her ikisi de sadece kendi öz tabanına dayanarak iktidara gelinemeyeceğini bildikleri için, farklı kimliklerle iletişim kurmayı siyasetin merkezine koyabiliyorlar. Her ikisi de iktidara ancak kimi evrensel olduğu düşünülen ve çoğunlukçu prensipler çerçevesinde gelinebileceğini düşünüyorlar. Her ikisi de yakın çıkar gruplarıyla ilişki geliştirmeye ve kimliklerin siyasette temsiliyetini çoğunluğa erişme aracı olarak değil, bir yaşam biçimi, başlı başına bir amaç olarak kavıyorlar. Bu anlamıyla her ikisi de doğru bir ilke etrafında farklı kimliklerin birlikteliğini sağlama prensibi olarak hukuk siyasileri.

Kılıçdaroğlu'nun Geri Dönüş Gerekçeleri

Şimdi merak edilen soruyu yöneltme ve cevaplama zamanı; Acaba Kılıçdaroğlu rakibi tarafından partisinin başına getirilmenin meşruiyetini sorgulayamayacak kadar köreldi mi? Kılıçdaroğlu acaba oyuncacı elinden alınmış çocuk misali dik başlılığından dolayı mı partisinin başına döndü? O sadece açgözlü, doymak nedir bilmeyen, koltuk, iktidar hırslısı ve Yaşar Kemal K'lıklarıyla (Kemal, Kürt, Komünist, Kemalist, Kızılbaş, Kör ve Kafır) yarışan, Kemal, Kızılbaş, Komünist, Kemalist, Kureyşanlı aşiretinden ve Kılıçdaroğlu ailesinden birimi? Mantıken bu sorunun “evet” ya da “hayır” şeklinde yanıtlanma olasılığı %50. Siyaseten ise bu iki cevabın kesişim noktası ilginç: siyasi aktörlerden demografik verilerine (cinsiyet, yaş, din, dil, sosyal sınıf aidiyeti vs.) dayalı bir tepki bekliyoruz. Ancak Kılıçdaroğlu özelinde, normalde geçerli olan bu denklem amoral ve anti politik olarak nitelendirilebiliyor: “Onursuz bir tavır”, “bu ona hiç yakışmadı”, ya da “koltuk sevdalısı”! Neden acaba? Neden örneğin Özgül Özel'in Türk, Sünni, laik, demokrat, rasyonel, erkek ve şöhret sahibi olması onu “koltuk sevdalısı” gibi yaftalamalara maruz bırakmadığı gibi, Özel'in öznelinde bu özellikler birer artı olarak görülebiliyor, ama Kılıçdaroğlu Kürt, Kızılbaş vs. oluşu yaftalamasına, hakaretlere maruz kalmasına, dövülmesine ve hatta suikast edilmesine yetiyor?

Bu soruya özellikle bugün iyi bir cevap vermek gerek: Öncelikle, şimdiye kadar akıllı selim hiç kimse Ekrem İmamoğlu'nun cezaevinde oluşunun arkasında Kılıçdaroğlu'nun olduğunu iddia etmedi. İki, CHP'nin bir kanadı Kılıçdaroğlu değil de İmamoğlu cumhurbaşkanlığı yarışına girmiş olsaydı, Erdoğan'ının hükümetine son verilmiş olabileceğini düşünüyor. Bu varsayımda bir önemli nokta, bu iddiayla dillendirilmiş içerik değil ama söylenmemiş fakat anlaşılan mesaj; "Kılıçdaroğlu gerçekten Türkiye'yi düşünmüş olsaydı, o kimliklerinden dolayı seçilemeyeceğini anlayarak koltuğunu İmamoğlu'na bırakırdı." Yani sorun olan Kılıçdaroğlu'nun kimliği, seçimleri CHP değil, Kürt ve Kızıllaş Kılıçdaroğlu kaybetti. Üç, kamuoyunda Özgül Özel'in genel başkanlığına son verilmesinde Kılıçdaroğlu'nun parmağının olduğu düşünülüyor. Bu görüşe göre Kılıçdaroğlu başından beri (derin) devlet tarafından görevlendirilmişti ve tek amacı Erdoğan'ın iktidarda kalmasını sağlamaktı. Kim nasıl böyle bir bilgiye ulaştı, bilinmez. Dört, Kılıçdaroğlu'nun Özel'e yenilgisi şaibeli de olsa, geri dönmesi doğru değil. Bu yargıların temelinde ise Türkiye'de ve CHP'de yapıldığı iddia edilen yolsuzlukların normal olduğu kanısı var; "siyaset kirli" , "herkes yapıyor", "yapmazsan yaşayamasın"! Böyle ce belki güçlüden, kazananan yana olmak bir erdem gibi gösterilmiyor ama reel politik eylemin gerekçesi olarak sunuluyor. Oysa erdemli olmak yolsuzluk yapılmışsa, her koşulda, daha da doğrusu zor koşullarda mağdurun yanında olmaktır. Realist olmak ancak kimi ideallerle mümkün. İdealsiz siyaset, statükoyu korumadır. Beş, kamuoyunda Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin genel başkanlığını kabul etmesinin, AK-Parti ve MHP koalisyonuna yaradığı savı hakim. Aslında bu sav Özgül Özel grubunun bundan sonra atacağı adıma göre değişir; CHP bölünürse, bu sav doğrulanır. Bu ise Erdoğan'a yarayacaktır. Erdoğan mutlak butlanla hiçbir siyasetçinin kendisinden farklı olmadığını söylüyor. Tamda Hobbes öngördüğü gibi, Erdoğan'a göre, sorun sınıfsal çelişkiler, çıkar çatışmaları ya da kimlikler değil, insanın doğasında. Sadece o değil, her siyasetçi iktidarda kalmak istiyor. Onun diğerlerden farkı, o iktidarda, kazanan, seçkin, seçili olan olmasıdır. Bu söyleme Özgül Özel ve grubu dahildir.

Ancak yapılan hatalardan ders çıkarılıp, CHP'nin %48'i aşım %52 alması da olasıdır. Bunun formülü ise belli; DEM-Partiyi kamuoyu önünde meşhur Halil İbrahim masasına dahil ederek yeni ortaklıklara gitmek. Bu ise artık çok daha kolay, çünkü o dönemde dillendirilen "Kılıçdaroğlu iktidara gelirse terörist Selahattin Demirtaş'ı serbest bırakır" tezi "Terörsüz Türkiye" siyasetiyle boşla çıktı. Bunun alternatifi ise CHP'nin Özgül Özel ve Ekrem İmamoğlu grubuna kitlenip, cezaevinde olan Ekrem İmamoğlu'nu cumhurbaşkanı adayı göstermeye devam etmesi. Bu ise brinkmanship stratejisinin tam kendisi; bir tarafın siyasi istemlerini karşı tarafa kabul ettirmek için bilinçli olarak ekonomik, psikolojik ve de fiziki savaşı göze alma durumu. Bu stratejiden kimin kazanacağını öğrenmek isteyenler, eski Yunan tarihçisi Thukydides'i okuyabilirler; iktidarda olmak gerektiğinde zayıfı haksız, erdemliyi dinsiz, güçlüyü büyük göstermek ve kaybedenin tarih sahnesinden silmektir. Buradan bakıldığında, Kılıçdaroğlu'nun mutlak butlan olarak gelmesi bir onursuzluk değil, sorumluluk bilincinin sonucu olarak da değerlendirilebilir. Sorumluluk kitlelerin günü birlik duygusal iniş çıkışlarını takip etmek değil, N. Machiavelli'nin değimiyle fırsatları birlik ve

toplumsal düzenin korunması adına kullanabilmektir. İyi niyetlerin kötü sonuçlar doğurabileceği gibi, kötü niyetlerin de iyi sonuçlara sebep olduğu bilinir: AK-Parti ve MHP CHP'ni bölmek ve Kılıçdaroğlu'nu kamuda destekçisi konumuna getirmek istemiş olabilir. Ancak bu Kılıçdaroğlu'nun bu oyuna geleceği anlamına gelmez.

Böyle bir ihtimalin olduğunu Kılıçdaroğlu'nun kimliklerinde görülebilir. Kanımca Tuncelili, Solcu, Alevi ve Kürt olmak bu ülkenin üretimine katılımın ama ortak pastadan pay alamamanın adı. CHP kurulduğu günden beri Alevilerin, Kürtlerin ve solcuların oylarını alan ama bu kimliklerin kamuda görünürlüğü'nün ününü açamayan parti durumunda. CHP bunun yerine ortak değerlerden, laiklikten, devletçilikten vs. dem vurdu. CHP'nin iktidar dönemlerinde ve CHP içinde inkâr edilen Kürt kimliği DEM-Parti gibi örgütlerle CHP'den ayrıştığı ve öz kaynaklarına dayanarak siyasete girdikleri oranda CHP için daha çekici oldu. Bu TIP için de geçerli. Ve soru acaba bu denklemin çevreciler, Kadılar ve Aleviler içinde geçerli olup olmadığı üzerine. Sadece Alevilik cephesinden bakıldığında şöyle bir manzarayla karşı karşıya kalırız: Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'nin Alevi vatandaşlardan oluştuğunu düşündüğümüzde, ve bu nüfusun yaklaşık %80'nin CHP'ne oy verdiğini varsaydığımızda, CHP'nin sahip olduğu siyasi gücün belirleyici merkezinde bu sol, laik, kadın Alevilerin oyu olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Tahminlere göre, CHP'ne verilen oyların %50'sinde fazlası Alevilerden geliyor. CHP bu gruptan ciddi oy devşirmesine rağmen, bu grubun çıkarlarını kamuoyunda korumuyor. Hatta hatırlanacağı üzere, Özgül Özel genel başkanlık seçiminde oy almak için, CHP genel merkez binasının bilmen kaçınıcı katında asıla olduğu iddia edilen Hazreti Ali'nin kılıcıyla tehdit edildiğini söyledi. Diğer bir söylemle; Alevilik sadece Türkiye genelinde değil, CHP içinde de sembolik bir tehdit aracı olarak bizzat Alevilere karşı kullanılabiliyor. Bu ise Alevilerin CHP'de katılım istencini dile getirmekten öteye gidemediklerini de gösteriyor. Kısaca, sol Aleviler ne Türkiye kamuoyunda ve ne temsiliyet hakkını kendinde gören CHP'de etkinler. Ne ilginçtik bu durum Kılıçdaroğlu döneminde sürdürülmüştür. Kılıçdaroğlu hiçbir zaman kimliklerinden dolayı oy devşirmeyi siyasi bir erdem olarak görmedi, göstermedi ya da gösteremedi. Ancak bu fiziki varlık ve sembolik hiçlik, ne modern, çoğulcu demokrasi ne de evrensel hukuk mantığıyla açıklanabilir. Normatif siyaset anlayışına göre, hem ortak değerler ve hedefler temelinde şekillenen birlikte karar alma süreci olarak demokrasi ilkesi, ve hem de sosyal güçsüzü, haklının yanında olma aracı, onun kaldırıcı olarak hukuk prensibi gereğince de, Alevi, Kürt, Kadın ve Solculuk kimliklerinin korunması, kollanması ve bu kimliklerin temsilcilerinin ortak pastadan hak alabilmesi için onların katılımının elzem olduğunu vurgulamayı gerektirir.

Her koşulda, CHP bir yol ayrımında. Özgül Özel ve Ekrem İmamoğlu önderliğindeki CHP'nin tek başına iktidara gelmesi mümkün değildir. Herkes bunun farkında. Henüz kavranmayan CHP'nin yukarıda bahsine ettiğim kimlikleri bastırarak, bu kimlikleri sadece dış kapının mandalı olarak kullanarak ne var olan söylemi devam ettirebileceği, ne de iktidar mücadelesinde başarılı olabileceğidir. Dünya değişti. Hiç kimse çıkarlarına rağmen iyi olduğu düşünülen

fikirleri her koşulda savunmaz. Bu bağlamda, herkes Özgül Özel ve Ekrem İmamoğlu ikilisinin önderliğindeki CHP'nin DEM-Parti için çekiciliğinin olmadığını da anladı. Ancak bu farkındalık henüz dillendirilmedi. Ancak her akıllı siyasetçi günü geldiğinde bu gerçeklikle karşılaşılacağını da farkında. Çünkü, açılımları, Kürtlere haklar tanıma fikrini bütün zorluklara ve oyunlara rağmen AK-Parti ve MHP koalisyonu yapıyor, yapabiliyor. Bunu da herkes kavradı. Bu nedenlerden ötürü, CHP ya Kılıçdaroğlu önderliğinde, ya da önümüzdeki kurultayla seçilecek yeni liderin etrafında ama bahsini ettiğim kimliklere ev sahipliği yaparak iktidara yürür, ya da Özgül Özel ve Ekrem İmamoğlu liderliğinde daha önceki genel başkan Deniz Baykal'ın yeni bir versiyonu olarak ulusalcı ve tüccar grubun eline geçer, ve değil iktidar olmak, belediye başkanlıklarını bile alamaz.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun siyasete dönüşü, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana hep eşit ve özgür vatandaşlık özlemiyle yaşayan farklı kimliklerin siyasi gücüne dayanıyor. Bu kimliklerin başında Kadınlar, Solcular, Kürtler ve Aleviler var. Kılıçdaroğlu mutlak butlan görevini kabul ederek cumhuriyete şu öneride bulunuyor: Aleviler üzerinden anti Alevici, Kürtler üzerinden anti Kürtçü, Solcular üzerinden anti solcu, Kadınlar üzerinden kadın düşmanı siyaset tükenmiştir. "Dostlarım ve düşmanlarım, rengini siyaset alanında belirle"!

Kaynakça

- Demir, Ali (2019): İmamoğlu Rüzgârı, *Nokta Haber Yorum*. URL: <https://noktahaberyorum.com/imamoglu-ruzgari/>
- Demir, Ali (2020): Türkiye’de Parti Sistemi, Demokrasi ve Hukuk Devleti. *Nokta Haber Yorum*. URL:
- Habermas, Jürgen (1998): *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. S. 166-187. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hobbes, Thomas (1651): *Leviathan, or, the matter, forme, and power of a common wealth, ecclesiasticall and civil*. London: Printed for Andrew Crooke.
- <https://noktahaberyorum.com/turkiyede-parti-sistemi-demokrasi-ve-hukuk-devleti-ali-demir/>
- Machiavelli, Niccolo (2019): *The Prince. Edited by Quentin Skinner and Russell Price*. Cambrindge: Cambrindge University Press.
- Schmitt, Carl (1932): *Der Begriff des Politischen*. Dunker & Humboldt: München.

